

Година XXX, број 17

ISSN 2334-6922

ГОДИШЊАК

ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Филозофски факултет у Нишу
2019.

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за српски језик
Филозофског факултета у Нишу

Годишњак за српски језик

Главни и одговорни уредник Издавачког центра
Доц. др Гордана Ђигић

Уредник серије
Проф. др Ирена Цветковић Теофиловић
Уредништво

Проф. др Јордана Марковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ)
Проф. др Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ)
Проф. др Недељко Богдановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Марина Јањић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Бобан Арсенијевић (Karl-Franzens-University of Graz,
Institut für Slawistik)
Проф. др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Никола Рамић (Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ)
Др Првослав Радић (Универзитет у Београду, Филолошки факултет)
Проф. др Михај Радан (Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și
Teologie)
Проф. др Валентина Бонцолова (Великотърновски универзитет Св. Св. Кирил и
Методиј, Филологически факултет)

Секретар

Доц. др Александра Лончар Раичевић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Тирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Сва ауторска права задржана. Забрањено је свако неовлашћено
умножавање, фотокопирање или репродуковање делова текста

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXX, број 17

Ниш
2019

САДРЖАЈ

Христина Љ. Аксентијевић „КАД СУ ЦВЕТАЛЕ ТИКВЕ” – ДРАМА И ПОЗОРИШНЕ АДАПТАЦИЈЕ У ИСТОРИЈИ РЕЦЕПЦИЈЕ	7
Милица М. Алексић ПУТОПИСНИ СВЕТ СИМЕ МАТАВУЉА	23
Александра А. Ђорђевић СОЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ СЛИКЕ СВЕТА У <i>НАПУЉСКОЈ ТЕТРАЛОГИЈИ</i> ЕЛЕНЕ ФЕРАНТЕ	33
Надежда Д. Јовић О ЈЕЗИКУ ЗБОРНИКА ЗАКОНА И УРЕДБА ИЗ 1867. И 1868. ГОДИНЕ	45
Александар М. Новаковић КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА И ДИДАКТИЧКЕ ОБЛИКОВАНОСТИ УЏБЕНИКА ЗА УЧЕЊЕ СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ (НА ПРИМЕРУ УЏБЕНИКА <i>РЕЧ ПО РЕЧ И</i> <i>NEW HEADWAY ELEMENTARY</i>)	65
Јелена М. Стошић НАЗИВИ ЗАНИМАЊА У ТЕФТЕРУ НИШАВСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ИЗ XIX ВЕКА (1834–1872)	89

ПРИКАЗИ

Александра М. Антић Надежда Д. Јовић. <i>О језику путописа Поклоњеније гробу Господњу (1734)</i> <i>Андреја Петковића</i> . Центар за црквене студије, Ниш, 2017.....	107
Александра Р. Лончар Раичевић Дејан Средојевић, <i>Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном српском језику – од</i> <i>специфичног ка опитем</i> . Нови Сад: Филозофски факултет, 2017.....	113
Милица М. Михајловић ЛЕПОТА У КУЛТУРИ БУГАРА И СРБА <i>(Красотата в културата на Българи и Сърби / Лепота у култури Бугара и</i> <i>Срба</i> , ур. Ценка Иванова и др., В Търново: Универзитетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий”, 2017)	117

„КАД СУ ЦВЕТАЛЕ ТИКВЕ” – ДРАМА И ПОЗОРИШНЕ АДАПТАЦИЈЕ У ИСТОРИЈИ РЕЦЕПЦИЈЕ

У раду се рецепција Михаиловићеве драме *Кад су цветале тикве* сагледава у спрези са друштвено-историјским контекстом и политичком позадином која прати њено објављивање и позоришна извођења. Критичка рецепција дела доводи се у везу са свеукупним културно-историјским дијалогом читалаца са текстом, са указивањем на утицаје које спољне околности имају на формирање индивидуалних и колективних читалачких доживљаја, као и различита тумачења и вредновање поменутог текста. Рад даје преглед специфичне „уметничке егзистенције“ драмске верзије *Тикава*, уз осврт на шири културни контекст и подељени критички одјек драме, који је заслужан за контроверзни статус који Михаиловићева дела имају чак и у данашњем, актуелном тренутку.

Кључне речи: драматизација, рецепција, културно-историјски контекст, позоришно извођење, субверзивност, критика.

1. КА КУЛТУРОЛОШКОМ ЧИТАЊУ ТЕКСТОВА. Друга половина двадесетог века је књижевнокритичкој мисли у науци о књижевности пружила подстицај за вишеструко иновирање утврђених научних метода, чиме се домен истраживања шири и помера ка мултидисциплинарном испитивању динамичних веза између књижевности и културног контекста у којем она настаје, али и у којем се прима, односно, реципира. На тај начин, нови модел науке о књижевности у себе интегрише бројна постигнућа различитих хуманистичких наука, богатећи своју истраживачку стратегију разноврсним перспективама и приступима који истражују један континуирани дијалог између књижевности и контекста (друштвеног, историјског, политичког, културног).

Насупрот некадашњој доминацији текстоцентричних приступа и усмерености на формалне аспекте књижевних дела, савремена наука о књижевности

¹ tinaksentijevic@yahoo.com

одбацује илузију о вакууму естетске аутономије текста, бежи од пуког формализма и преиспитује широк спектар проблема који се тичу узајамних односа текста и друштвене стварности. Тај однос, међутим, треба сагледати вишесмерно: сазнања књижевности и културе јесу производи једног симултаног подухвата тумачења и међусобно се прожимају и подстичу. Смер савремених књижевних истраживања због тога иде, како у правцу од друштвеног ка свету текста, тако и од света текста ка друштвеном феномену. Класична теорија књижевности тако у постмодерном добу улази у једну интегралну, хуманистичку културолошку методу, која отвара своје истраживачко поље према непосредној друштвеној и идеолошкој пракси, богатећи се новим импликацијама и водећи рачуна о сложености свих аспеката једне уметничке творевине.

Обновљена свест о друштвеној и историјској димензији дела, која је данас присутна у готово свим водећим књижевно-научним теоријама, водила је радикалној истраживачкој преоријентацији ка читаоцу, а тиме и ка проучавању процеса рецепције. Савремена књижевна истраживања обележена су упечатљивим превратом: фокус проучавања се у књижевним теоријама помера са аутора и дела, на читаоца и сам начин на који се одређено дело прима и сазнаје. Низ теорија које се појављују шездесетих година двадесетог века (теорија рецепције, критика читалачког одговора, реторичка критика и др.) дају свој допринос проучавању читалачке улоге и њеног удела у тумачењу и конституисању значења књижевних творевина. Прималачком акту је, дакле, почетком двадесетог века дат значајан простор, да би у његовој другој половини постао доминантно питање књижевно-научног дискурса, разнолико манифестовано у теоријским радовима Романа Ингардена, Волфганга Изера, Ханса Роберта Јауса, Стенлија Фиша и др.

С читаоцем, као активном друштвено-историјском категоријом, отвара се могућност праћења дела у његовом стварном животу и постојању кроз историју, али и сагледавања историје књижевности као живог, дијалектичког процеса примања и деловања дела у различитим друштвено-историјским ситуацијама. Естетику дела, дакле, замењује *естетика примања и деловања*, тј. естетика заснована на пракси књижевног живота и друштвене димензије књижевности. Отуда, Јаусовим терминима речено, историја књижевности представља *изазов науци о књижевности*, јер у себе нужно укључује и историју рецепције и деловања одређене књижевне творевине у актуелној друштвеној стварности. Модерна струјања у наратолошким дисциплинама такође су окренута стратегијама читања, разумевања и тумачења текста, што је водило ка дубљем истраживању рецепције у њеним когнитивним основама. Померање фокуса посткласичних наратолошких истраживања на домен читалачке когниције и менталног процесуирања наратива изнедриће низ наратолошких дисциплина којима је феномен рецепције кључно теоријско исходиште: афективну, реторичку, природну, когнитивну наратологију итд.

Спрегу књижевности и културне праксе у којој она настаје најпотпуније истражује новоисторијска оријентација, која се афирмише 80-их година двадесетог века, вођена Стивенем Гринблатом као њеним зачетником. Нови историзам се инспирише најпре „Деридином револуцијом”, која показује прва неповерења у језик као поуздано оруђе сазнања; Фукоовим теоријама о дискурсу као дисциплинирајућем фактору целокупне културне и стваралачке праксе; Вајтовим ставовима о текстуализованом приступу историји, као и антрополошким истраживањима Клифорда Герца. Вођени овим утицајима, новоисторичари укидају дотадашњу маргинализацију контекста и почињу да говоре о књижевности која је истовремено социјално продуктивна и социјално продуктивна. Писање и читање се, у светлу оваквих проучавања, сагледавају као културно-историјски детерминисани процеси који и сами повратно делују на стварност која их детерминише. Имајући у виду специфични историјски и друштвени фон збивања који прати објављивање Михаиловићевих дела, критички пријем драме *Кад су цветале тикве* пружа могућност за истраживање и сагледавање таквих књижевно-културних релација.

2. НАСТАНАК ДРАМЕ *КАД СУ ЦВЕТАЛЕ ТИКВЕ*; УПОРЕДНО РАЗМАТРАЊЕ РОМАНА И ДРАМЕ. Роман *Кад су цветале тикве*, објављен у доба великих политичких комешања 1968. године, био је за то време храбар стваралачки подухват, који је поред своје неоспорне и признате уметничке вредности носио и упечатљиву друштвено-политичку поруку. Ипак, снажан одјек критичке рецепције усмерио се преваходно на високе естетске квалитете које је роман имао да понуди, док је посредни политички ангажман остао ван видокруга тадашњих државних цензора. Велика популарност дела водила је ка новом стваралачком преосмишљавању – уследила је драмска верзија приче о душановачком боксеру, са циљем да се *Тикве* накнадно изведу и као позоришна представа.

У првим поратним годинама у Југославији културу окупира соцреалистички програм, а уметност подлеже строгој идеолошкој контроли државног врха. Књижевност поприма пропагандни тон, а већина совјетских аутора посвећује своја дела темама социјализма, обнове и прогреса. Овај период Слободан Селенић у *Антологији савремене српске драме* карактерише следећим речима: „српска послератна драма више од једне деценије не комуницира са идејама и кретањима у драмској литератури других земаља. (...) Потпуно глува за сијасет малих револуција које су потресале драму и театар између два рата, као и за савремена кретања у позоришној мисли (...) српска драма остаје затворена у своје скучене, често полуаматерске, оквире догматског априоризма” (СЕЛЕНИЋ 1977: 18). Око педесетих година двадесетог века на нашим просторима се зачиње идеја о слободи стварања, што је

водило окретању југословенског стваралаштва према западним културним и уметничким утицајима, и напуштању доташњег совјетског модела, који се одликовао строгом политичком контролом уметничке продукције. Даље стање културне климе праћено је делимичном либерализацијом уметничког израза, који ипак једним делом остаје под контролом скривене политичке цензуре. Драма *Кад су цветале тикве* јавља се управо у таквом друштвено-политичком контексту, због чега ће касније бити протумачена и осуђена као прво дело које отворено спомиње тада забрањену тему Голог отока.

О почетним импулсима за настанак драмске верзије романа Михаиловић је говорио у једном од својих интервјуа: „У почетку нисам хтео то да радим. Требало је да драматизацију ради Борислав Михајловић Михиз и представу понуди Народном позоришту. Када је то дошло у Народно позориште, Михиз је одустао јер је имао неке лоше успомене у односу на њега. Наиме, оно је управо тих месеци скинуло с репертоара његову представу *Командант Сајлер*. Изгледа да је после тога и Народно позориште одустало па је роман дошао до Мире Траиловић у Атеље 212, где је провео извесно време, два, три, четири месеца. (...) Бојан Ступица је најзад успео да ишчупа пројекат од Мире Траиловић и пребаци у Југословенско драмско позориште” (НОВАКОВИЋ 2004: 18). Редитељ Бора Драшковић написао је концепт од првих десетак страница, али је Михаиловић то одбацио и приступио самосталном раду на тексту – тако је настала драма у два чина.

Заједнички наслов романа и драме у извесном смислу потцртава њихову једнакост, иако су околности касније позоришне адаптације, као и измене које су настале транспоновањем наративног језгра у драмски облик, у великој мери одвојиле драму од романа. Трансформација жанра отворила је нове перспективе читања приче и понудила померање значењских нијанси у сегментима који су очигледно одступали од прозне верзије. Ипак, упоредно разматрање обеју верзија *Тикава* води ка закључку да драма у својој основи не мења значење романа, али га у одређеним аспектима конкретизује, интензивирајући при томе њен политички контекст.

Суштинска разлика драмског и епског књижевног жанра доноси и разлику у обликовању уметничких светова. Драматизацији посебно погодују „она епска дела чије фабуле носе у себи извесну драмску напетост, а уз то су богата дијалозима (...) успелом драматизацијом може се сматрати она која вештим коришћењем свих техничких могућности позоришног језика неупадљиво следи токове оригиналног текста и успева да драмски истакне основну пишчеву замисао” (ЖИВКОВИЋ 1992: 149). У процесу транспоновања романа у драму, драмска форма морала је да разреши најпре разлике жанровске природе – ширину романескне нарације са драмском концизношћу, селективношћу и знаковном јасношћу. Синтетичност драме, као једна од њених диференцијалних карактеристика, нужно води ка принципу сажимања наративног текста, који карактерише сам процес жанровског пре-

носа. Сажимање треба да обухвати све нивое приче: од фабуле, преко ликовва, просторно-временске равни до самог вербалног кода, односно језичког израза. Синтетични драмски израз се тако нашао пред двоструким стваралачки изазовом: он успоставља извесна значења, али истовремено мора да оствари комуникацију са ликовима и гледаоцима. Хијерархија делова и разлика у распореду наративних сегмената такође може изазвати различита нијансирања семантике текста, при чему одређени делови приче могу добити више простора и истакнутију позицију у драмском склопу. Ипак, очување „поретка света” полазног текста у новонасталој драмској верзији зависи од минимума заједничких елемената који оба морају да поседују. Драматизација, дакле, нужно подразумева извесну модификацију значења (која се испољава у већој или мањој мери) и често отвара могућност за неку врсту семантичке надградње полазног текста.

Мали обим романа *Кад су цветале тикве* погодовао је прилагођавању синтетичној драмској форми. И поред исповести као главне приповедачке форме, драмска верзија није реализована, како би се можда очекивало, у форми монодраме, што би вероватно било и стваралачки најмање захтевно. Михаиловић је, ипак, великом броју ликова дао драмски простор и укључио мноштво дијалогских секвенци, уз инкорпорирање четири монолошке сцене. Двадесет и четири поглавља романа пренесено је у тридесет четири драмске сцене са додатим епилогом на крају.

Тематско и временско померање видљиво је већ у драматизацији почетних догађаја: у роману прича почиње од 1942. године, док драма приказује догађај из 1949. и изоставља седам година Љубиног сазревања. У критици ова чињеница води ка запажању да „драма престаје да функционише као његова лична прича” (ИЛИЋ 2010: 46), иако се и даље паралелно прате развоји политичког и личног плана дешавања.

Прва сцена у драми приказује силовање и иживљавање Столета Апаше над љубавницом водника Здравка, али је преобликована изостављањем Љубе, који у роману губи невиност силујући немачку келнерицу. У драми се тежиште са лика келнерице помера на лик водника, који Столетовој дружини на почетку прети оружјем користећи моћ униформе. Једина реченица која кореспондира са истом сценом у драми је Столетова реплика коју упућује као претњу келнерици: „Оћеш да кажемо четницима, па да те ошишају?” (МИХАИЛОВИЋ 1994: 27). Оваква места посредно откривају ауторове ставове о комунистичкој власти.

Сукоб Љубе и старог Перишића, који се у роману налази у шестом и седмом поглављу, у драми је обрађен у тринаестој сцени првог чина, која је уједно и најоспораванији део драме. Међу најдужим сценама – скоро тридесетак страница, овде кулминирају експлицитно супротстављена начела драме у односу на роман, чиме долази до померања значења које у први план истиче политичку позадину дела. Интензиван и психолошки продубљенији сукоб

између Перишића и Љубе дат је готово симболично – у рингу. Спорна реплика тиче се описа тортуре Удбе, коју у драми изговара Андра, Љубин отац: „Гори су него Немци” (МИХАИЛОВИЋ 1982: 40), а која је у роману прећутно дата изјавом „Ништа ме не питај (...) Свашта они могу” (МИХИЛОВИЋ 1982: 53). Даљим објашњавањем Владиног положаја, Перишић изговара: „Твога брата на ‘Мермер’ – знаш ко је отерао?” (МИХАИЛОВИЋ 1983: 44), што представља прво експлицитно спомињање Голог отока у литератури (додуше, у жаргонском облику). Текст драме садржи и информацију о Андрином признању Владине кривице, као илустративан пример тортуре која оца, старог комунисту, наводи на издају сопственог сина. Чак и сцена Андриног симболичног скидања капе пред старим Перишићем сведочи о једном репресивном систему и страху који тадашња власт спроводи над људима. Крајњи сегмент који разоткрива политичке импликације у драми представља дописани део приче, који је у функцији детаљнијег осветљавања Перишићевог лика. У исповедном облику, у току разговора са Ракићем, стари Перишић открива свест о својим „прљавим рукама” и размишља о немогућности бега неумитним силама механизма власти који сатире све пред собом. „Тиме тема власти на филозофском плану добија вишу димензију, а на конкретном политичком плану изражава велику смелост аутора да критику власти прикаже из свести њеног припадника” (ИЛИЋ 2010: 62).

У другом чину драме преко лика народног полицајца Суље приказује се иживљавање и насилништво државног службеника који туче чак и инвалиде. Драмска верзија, међутим, ову сцену додатно политички маркира – у њој се алудира на Титово име, пошто Суља туче Миту Мајмуна јер „нашем маршалу сује мајку рватску” (МИХАИЛОВИЋ 1983: 52). Истом чину Михаиловић је додао и сусрете Душице и Апаша, као и Апаша и Љубе, чиме се појачава мотивација Столетове касније освете. Кроз дописани Драганчев монолог Љубина судбина и догађаји у његовој породици предочавају се из другачијег угла, са објективније дистанце. Дописани драмски епилог на крају у знаку је тужног резимеа Љубиног живота, дат као нека врста сновиђења. У њему се појављују духови свих страдалих до 1967. године, што драмској целини даје заокружену и уметнички веродостојну поенту. Епилог је у критици протумачен као „функционалан”, иако одступа од рецепата класичне драматургије (ЈАНКОВИЋ 1983: 207).

Сумирану оцену Михаиловићевог драмског рада и поменуте драме даје Петар Марјановић пишући о нашим драмским писцима 20. века: „Драмом *Кад су цветале тикве*, Михаиловић је доказао да поседује и драмски таленат. (...) Без устручавања ћу (...) рећи да бих већину драматуршких коректних драма наших неокласичних и постмодернистичких драматичара заменио за неколико убедљивих сцена тог дела” (МАРЈАНОВИЋ 1997: 223). Драма *Кад су цветале тикве* запамћена је као творевина која до данас остаје опомињућа истина о друштву у којем живимо. У стилском и естетском

смислу, она представља једно од прекретничких дела српске драмске књижевности после Другог светског рата, које својим уметничким вредностима превазилази појам драматизације.

3. РЕЦЕПЦИЈА ДРАМЕ И ЊЕНЕ ПОЗОРИШНЕ АДАПТАЦИЈЕ. Текст драме *Кад су цветале тикве* први пут је објављен у *Летопису Матице српске*, у двоброју за август/септембар 1969. године. Убрзо након тога, заказана је и представа у позоришној дворани Југословенског драмског позоришта. Премијерно извођење представе у режији Боре Драшковића припремано је као велики догађај отварања позоришне сезоне 1969/1970. Поставка представе окупила је око педесетак глумаца, а међу главним улогама нашли су се Михајло Јанкетић, Марко Тодоровић, Миодраг Радовановић, Светлана Бојковић, Михајло Костић, Љубиша Јовановић, Љуба Тадић, Милан Гутовић и други. Представа је постављена у хиперреалистичном проседеу, који је, по речима Александра Новаковића, у то време био веома популаран. Међу иновацијама запажен је и уплив ониричких елемената који описују Љубин боравак у Шведској, као и преписке са познаницима, што је представљало својеврсно одступање од жанра (НОВАКОВИЋ: 2004: 18). Снажне монолошке сцене у драми обогаћене су верним, готово филмским приказима игранке, бокс-мечева и оркестром који је свирао уживо. Матија Бећковић написао је посебно за ову представу *Баладу о Љуби Шампиону*. И поред велике популарности међу публиком, представа је након петог извођења скинута са репертоара због третмана спорне политичке теме, а овај догађај остао је упамћен као прва цензура власти над позоришном представом у Југославији.

Пре реаговања државног врха и званичне забране представе, први критички одјек изражавао је одушевљење *Тиквама* – представа је 8. октобра у *Политици* окарактерисана као „несвакидашњи театарски догађај сезоне”. Жарко Јовановић у чланку „Црни сјај Душановца” за *Вечерње новости* пише о представи као сценском оживотворењу „најконкретније прозне пулсације у послератној српској књижевности” истичући да се представа „лепи за гледаочево око и срце без остатка” (ЈОВАНОВИЋ 1969: 10). За *Политику* је 13. октобра писао и Мухарем Первић у чланку „Време прошло, време садашње”. Первић истиче да се драма бави, пре свега, приказом „угрожене људскости”, и константује споредност политичке теме: „Ако у овој драми нисмо суочени са пуном свестраном политичком истином о Информбиру, то је зато што то и није могуће учинити у оквиру једног уметничког дела, тим пре што овако нешто није ни средишни предмет аутова дела (...) главни јунак драме непрестано истиче да се он у политику не разуме (...) па се његове изјаве не могу узимати као ауторови погледи” (ПЕРВИЋ 1969: 10). У сличном маниру пише се и у *НИН*-у: текст „Чари препознавања” указује на чињеницу да се „збивања на сцени природно надовезују на наше успомене

у којима је конзервирана слика једног аутентичног амбијента и мирис једне аутентичне атмосфере” (СТАМЕНКОВИЋ 1969: 13).

Ипак, систематско потирање представе креће већ приликом првог извођења – за време паузе примећен је одлазак високог партијског функционера, Кире Глигорова, за кога се сматра да је дојавио државном врху информацију о политичкој непримерености комада. Позориштем су се првих неколико дана од премијере шириле гласине о забрани представе, а редитељ Бојан Ступица од стране Градског комитета био је позван на разговор, на који није отишао. Предвиђајући скору забрану представе, у часопису *Студент* је 14. октобра 1969. године изашла најавна дела са подругљивим и упозоравајућим насловом „Брзо погледајте *Тикве* док није пукла тиква!” Карактеристичан по често ироничном призвуку, часопис се касније нашао на удару тадашње власти, као и *Јез* и *Књижевне новине*. Због све учесталијих напада и притиска режима, чланови Основне организације Савеза комуниста у ЈДП покренули су полемику о представи, расправљајући о њеним најспорнијим деловима и оним сегментима које би требало кориговати. Републичко руководство се и даље није отворено мешало, већ је случај неко време био препуштен Градском комитету и његовим деловањима. Резултат преговора било је изbacивање свих непожељних асоцијација и нова верзија представе, у којој су цензурисана сва места која би могла да „изазову неспоразум”. Михаиловић је пристао на скраћивање текста, али не и на дописивање делова.

Један део критичке рецепције драме и представе био је нужно стављен у функцију механизма актуелног напада, па је представа убрзо негативно окарактерисана као свесна политизација позоришта. О томе сведоче и следећи наслови критика: „Политички памфлет с окусом информбировштине”, „Ко с ђаволом *Тикве* сади (...)”, „Политичко позориште”, „Не цветају само тикве...”, „Слобода која угрожава слободу”, „Где је ждановизам?”² и слично. О упливу политичке цензуре у сферу публицистичке делатности сведочио је Милош Мишовић, дугогодишњи новинар *НИН*-а, који истиче чињеницу да „идеја о писању таквих чланака готово никада није потицала од редакције” (НОВАКОВИЋ 2004: 30).

Након полемике око забране представе и политичког уплитања између 6. и 12. октобра, уследио је низ оштрих критичких напада на драму и њено позоришно извођење. Међу првима се нашла критика Милосава Мирковића објављена у *Политици експрес* под насловом „И тиква је воћка чудновата”. Мирковић у тексту критикује аполитичност главног лика као и тему о безразложном хапшењу која представља дисквалификацију историјског чина и историјских акција. У чланку се, такође, отворено апелује на нужност заједничке борбе народа и Партије против Информбироа. Овај напад на представу био је посебно занимљив због чињенице да је исти аутор пет дана раније написао

² Сви наведени радови објављени су у часопису *Сцена*, година XXVI, број 2-3, књига 1, март-јун, Нови Сад, 1990.

изразито похвалну реч о представи (НОВАКОВИЋ 2004: 31). Премештањем тежишта рецепције из сфере литерарног у политичку сферу, јављају се напади и у осталим водећим часописима: *Борба*, *Република*, *Политика*, *НИН*, *Комуниста* и други. Тадашњи уредник *Политике*, Драгослав Адамовић, под иницијалима Д. А. тврдио је да представа „није прилог нашој борби против (...) царства мрака, то је – колико знамо – први јавни покушај рехабилитације оних који су се за тај мрак – борили” (АДАМОВИЋ 1990: 95). У *НИН*-у је поводом представе објављено: „када Тикве од социјалне литературе прерасту у политичко позориште, бар по неким својим детаљима, изневеравајући, при том, принцип истините интерпретације стварности, онда је очигледно да се ради о (...) нездравом делу” (АНОНИМ 1990: 101). Критика анонимног аутора у *Комунисту* не оспорава представи уметничке домете, али спорну Андрину реченицу из представе „Гори су него Немци” коментарише на следећи начин: „Ни у једној земљи учесници антихитлеровског рата, на истоку или западу, свеједно, не би оставили без оштрог одговора и осуде покушај да се борци против фашизма означавају горим од фашиста” (НОВАКОВИЋ 2004:32). Случај *Тикава* имао је одјека и у другим републикама: У *Vjesniku*, у сарајевском *Ослобођењу*, љубљанској *Tedenskoj tribuni* и др.

Пресудан моменат за судбину комада била је, наравно, реакција самог државног врха – негативно спомињање представе у говору Јосипа Броза Тита. Наизглед успутно спомињање контроверзне теме приликом говора о пољопривредној потрошњи у Зрењанину, представљало је, заправо, сигнал за забрану приказивања представе и њено скидање са репертоара: „Ево, на пример, недавно сте ви видели, ту неки комад, казалишне неке тиквице. Како цвате тиква, та његова тиква, који је то писао, не цвате, јер она је, изгледа, отпуно гњила и тако даље...где се блати наш друштвени систем (...) А ко говори? Говори онај који је био на Мрамору, на отоку тамо, на Голом отоку (...) Ја не тражим да ми сад њега, шта ја знам, хапсимо, и тако даље, него, напротив, да буде глас јавности, онај који ће њих онемогућити да се баве таквим послом” (НОВАКОВИЋ 2004: 50–51).

Позоришни комад *Кад су цветале тикве* је након пет извођења, у истом дану када је Тито одржао говор, скинут с репертоара Југословенског драмског позоришта, а и прозна верзија није прошла без последица – дело Драгослава Михаиловића прогнано је из књижара и библиотека, а последице су сносили и аутори и уметници ангажовани око представе. Рецепција приче о београдском боксеру Љуби Сретеновићу, која отвара тему насиља и политичке тортуре над неистомишљеницима у тадашњој Југославији, попримила је размере политичког скандала. Полемика о *Тиквама* и разна политичка комешања по Комитету о овој теми означили су зачетак проблематизације слободе говора и изражавања у комунистичком режиму.

Забрана представе вишеструко је узбуркала културну јавност. Петар Марјановић у књизи *Српски драмски писци 20. столећа* закључује да је „на

естетском плану био заустављен тек започети ток српске драматургије, у којем се, полазећи од стварног живота (као што су чинили Чехов и други велики писци света у 20. веку), остваривала уверљива уметничка транспозиција” (МАРЈАНОВИЋ 1997: 234). Владета Јанковић коментарише културне последице забране и у њима види опасност доласка стваралачке кризе: „позоришни људи, више од других уметника, пате од недовољног имунитета према вирусу политички мотивисаних забрана. Њих лакше савладавају осећање немоћи, упитаност над смислом сваког, па и сопственог уметничког напора, а извесно и схватљиво самопребацавање због (...) недовољне храбрости” (ЈАНКОВИЋ 1990: 6).

Тикве су поново постављене на сцену тек 1984. године. На Стеријином позорју 1985. представа је, по пишчевим речима, доживела репризу из 1969. године, а критичари су напали ову верзију представе коју је режирала Вида Огњеновић речима попут: „позорје једног ретроградног театра”, „ударац жабокречини београдског позоришног живота” и сл. (НОВАКОВИЋ 2004: 88). Ипак, постојале су и критике које су изразито афирмативно писале о повратку овог драмског комада на сцену. Међу њима је упечатљив текст Авде Мујчиновића у којем се посебно хвали коришћење модерног сценског језика за приказ унутарњег света главног јунака и пратећих догађаја на сцени. По Мујчиновићевим речима, редитељка „демонстрира право мајсторство”, не политизујући текст изван његових оквира (МУЈЧИНОВИЋ 2005: 156). Похвално је о овој поставци писао и Владимир Стаменковић: „Добро је што је Народно позориште (...) понудило најширој публици позориште по њеној мери, али ангажовано и озбиљно, племенито по свом дејству” (СТАМЕНКОВИЋ, 1984). Касније је ово дело извођено и у позориштима у Словенији и Македонији, а 1991. играно је на београдској сцени „Радовић” као монодрама.

4. Новија читања драме и њених адаптација. Када се Михаиловићева књижевна дела и њихова свеукупна критичка рецепција посматрају из данашње перспективе, у знатно другачијим културним и поетичким околностима, отварају се могућности за нов угао читања и тумачења, а самим тим и потреба за ревалоризацијом ствари. Велики удео у задобијању популарности Михаловићевих дела лежи у конкретним културно-историјским струјањима, која их стављају у видокруг целокупне тадашње критичке и културне јавности. Ипак, трајање, актуелност и трансисторијску пријемчивост обезбедили су њихови високи уметнички и литерарни домети. Осим што је српску књижевност свестрано обогатило у готово свим стваралачким аспектима, уметничко дело Драгослава Михаиловића значајно је и у ширем културном смислу. Оно је у великој мери изменило статус свих дотадашњих али и будућих текстова који се баве уметничком транспозицијом ствар-

ности, и нужно дотичу разне друштвене, историјске и политичке теме. Михаиловић је храбро и међу првима у нашој књижевности крупне теме новије националне историје отргао из мрежа идеолошких тумачења и приказао их у аутентичном виду, с аспекта њиховог погубног деловања на живот појединца или народа. Привлачност *Тикава* и њихову актуелност у свим временским тренуцима треба потражити у универзалној, готово архетипској причи о човеку у непрестаном сукобу са системом и историјским силама, и последицама које та мукотрпна борба има за људску душу.

Новија читања Михаиловићевих дела, настала у потпуно измењеној друштвеној и културној ситуацији, заузимају другачију перспективу тумачења и евидентно се удаљавају од идеолошки усмерене критике која окупира рецепцију помињаних текстова у претходним годинама. Обновљена свест о естетској суштини и уметничком значају књижевних творевина усмерава рецепцију поменуте драме ка истраживању њених литерарних аспеката и универзалних семантичких матрица којима дело завређује високе уметничке квалитете, са свесним отклоном од идеологије и политичког тумачења. Одређење „политичко позориште”, које је једно време било приписивано Михаиловићевој драми, почиње да се сматра погрдним и штетним јер „замагљује и друштвену и естетску суштину навиталнијег тока нашег данашњег позоришта” које „(...) поред политичког има и широку лепезу других аспеката, почев од поетског, преко антрополошког, до метафизичког (...)” (СТАМЕНКОВИЋ 2000: 66). У књизи објављеној 1997. године Петар Марјановић у тексту „Носталгични осветник с периферије града” анализира садржај и структуру *Тикава*, остављајући у сенци политичку и историјску позадину дела. Фокус се у Марјановићевом тумачењу премешта на структурне одлике драме, које се сагледавају у спрези са значењским димензијама и психологијом лика коју писац жели да прикаже. Такође, у тексту се истражује структура сценског збивања у *Тиквама*, са посебним освртом на технике отворене и затворене драмске форме, које писац користи у обликовању овог дела (МАРЈАНОВИЋ 1997: 223–235).

Од новијих критика које се баве *Тиквама*, процес трансформације романа у драму најпотпуније анализира студија Марије Илић у књизи *Исто и друго*. Упоредним разматрањем прозне и драмске верзије, М. Илић истражује пренос почетне слике света, као и извесне модификације значења дела настале његовом жанровском трансформацијом. Поредбеном релацијом између драме и романа у тексту се указује на конкретизације одређених места у драми, које директно интензивирају политички контекст дела. Ауторка у њима види повод за другачији жанровски третман ових текстова у јавности, будући да прозна верзија није претрпела никакве забране када се појавила, иако се подједнако супротставља прокламацијама тадашње идеологије (ИЛИЋ 2010: 44–69). Драматизацијом романа бави се и студија Јелене Перић, објављена у *Театрону* 2013. године. Пошавши од усклађености драме

и Аристотелових поетичких принципа у трагедијама, А. Перић констатује да би се „Михаиловић (...) готово идеално уклопио у Аристотелове представе о односу радње, карактера и мисли у трагедији” (ПЕРИЋ 2013: 127). Даља разматрања у тексту тичу се трагичног потенцијала самог лика Љубе Шампиона, кога ауторка посматра у контексту теорије Нортропа Фраја, смештајући га у домен Фрајевог лика *фармакоса*. Један део студије посвећен је и анализи политички маркираних ликова, истраживању природе конфронтација које се јављају у радњи, као и приказу најбитнијих јунака понаособ (ПЕРИЋ 2013: 125–135).

Даља критичка читања која се баве овом драмом обележена су појавом најновије позоришне адаптације *Тикава* из 2014. године, коју је режирао Бобан Скерлић. Представа је изведена је у Београдском драмском позоришту, а непосредно након извођења покупила је бројне похвалне критике. Појавом ове театарске поставке евидентан је заокрет у рецепцији *Тикава*: од оних који се фокусирају на саму драму, ка позоришној критици која се бави анализом Скерлићеве режије. Критички текстови углавном истражују меру у којој најновија адаптација успева да сачува аутентичну причу *Тикава*, а да је истовремено представи у новом, модернијем руху. Ана Тасић у чланку под називом „Свеж дах у позоришту” у *Политици* пише: „Редитељ је Михаиловићев текст поставио монументално, реалистички, суптилно додајући есенцијалне поетске зачине. (...) Захваљујући вишезначности Михаиловићевог опором реалистичког, готово бруталистичког комада, чињенице да он садржи зреле политичке, социјалне, мелодрамске, као и поетске нивое значења, представа *Кад су цветале тикве* Београдског драмског позоришта је успела да донесе мноштво и данас актуелних, савремених и универзалних тема” (ТАСИЋ 2014). А. Тасић даље константује пренос тематског фокуса на индивидуално-породична питања комада, док политички интонирани делови фигурирају у позадини као „ехо наше табу прошлости”. Ауторка похвално говори и о поетским наносима у представи, који са једне стране ублажавају бруталност приче, али и обогаћују основну поставку догађаја.

Коментар представе изведене у Београдском драмском позоришту дала је и Маша Стокић са акцентом на драмски третман универзалне приче о границама људског морала. Текст даје осврт на одлично изведени приказ деградације младог човека који под притиском система не успева да остане „чистих руку”, као и морално и физичко урушавање породице у сплету сурових социјално-политичких превирања (СТОКИЋ 2014). Поред афирмативних критика, чланак Златка Паковића „Без ризика мишљења” у листу *Данас* скреће пажњу на оно што су, по ауторовом мишљењу, недостаци Скерлићеве режије. Паковић образлаже да представа са таквим контроверзним одјеком у прошлости на одређени начин обавезује будуће ствараоце, и да Скерлић у својој режији пренебрегава чињеницу да је „позоришна режија мишљење у драмској акцији, односно да је у њој сваки естетски чин и социјални чин *par*

excellence”. Посматрајући је из тог угла, најновија адаптација *Тикава* у Павковићевом тумачењу забрањује себи „постављање питања” и лишена било каквог стваралачког ризика, остаје „пуко аранжирање позоришних сцена из Михаиловићевог комада” (ПАКОВИЋ 2014).

Савремени критички одјек Михаиловићеве драме и њених адаптација приметно је мањег обима од оног који је дело имало у тренутку појављивања и време првих позоришних поставки. Иако је већина актуелне рецепције усмерена на позоришно извођење драме, свака од тих критика се барем једним својим делом осврће на изворну причу *Тикава* и значај овог комада за српску књижевност и наш национални театар. Посматрајући *Тикве* у ширем контексту наше драмске и позоришне уметности Петар Волк говори о њиховом општем значају и позицији: „Једноставно, позориште је извођењем Михајловићевог комада прешло ону дозвољену границу до које се осећају обавезе и дужности у вези саме политике. То је заправо био вапај за слободом и сасвим новим односом према животу. Истовремено, тиме је одбачена нетолеранција, неодговорност према човеку, лажно веровање и самообмана” (ВОЛК 1995). Упркос тортури којој његово књижевно дело бива изложено претходних година, Михаиловића негативан критички одјек не спречава да у наредним годинама голоотачкој теми посвети велики део свог опуса и настави да је стваралачки обрађује у другим књигама.

С обзиром на чињеницу да некада спорни делови Михаиловићеве драме у данашњим околностима имају другачији референцијални домен, политички контекст који је преводио некадашњу критичку рецепцију на идеолошки хоризонт тумачења данас се издиже на универзални ниво. Драма се све више тумачи изван национално обојених значења, а приказ комунистичке тортуре функционише као модел мноштва могућих репресивних политичких система који деструктивно делују на човека и цивилизацију уопште. Та чињеница, као и третман других општих и архетипских тема којима се драма бави, обезбеђују јој актуелност и могућност сталне стваралачке обнове која отвара нове углове читања. Померање ка универзално-људском и ка естетској сржи драме видљиво је и у савременим критичким одговорима, а директиву за овакво тумачење даће и сам писац у интервјуима: „Живот у књижевности доста је клизав, може се десити да један интересантан текст изгуби свежину и човек се нађе на ледини. Ово није текст само с политичким значењем: говори о људима и људским судбинама” (МИХАИЛОВИЋ 2013).

Рецепција Михаиловиће драме у овом раду представљена је и промишљена из културолошке перспективе, са увидом у њено свеукупно егзистирање кроз историју и утицаје који су условили различите валоризације у критичком одговору од објављивања до данас. Догађај у вези са забраном *Тикава* сматра се једном од преломних тачака у историји српске културе 20. века, која иницира отпор према забранама и идеолошким притисцима, почевши отпором према диктату Комунистичке партије. Иако је критичка рецепција знатно обимнија у

случају романа, драма и представа остају запамћени као директни субверзивни акт који је подривао тадашњи друштвено-политички систем, истовремено отварајући пут новим уметничким слободама стварања, говора и мишљења.

Цитирана литература

- АДАМОВИЋ, Драгослав. „Не цветају само тикве...”. *Сцена*, година XXVI, број 2–3, књига 1, март–јун, Нови Сад, 1990.
- ВОЛК, Петар. *Писци националног театра*. <https://www.rastko.rs/drama/pvolk-pisci/pvolk-pisci.html#_Точ2131713> 6. 2. 2018.
- ДАНОЈЛИЋ, Милан. „Страдање Љубе Шампиона”. *Борба*, 28. 12. 1968.
- ИЛИЋ, Марија. „Трансформација романа *Кад су цветале тикве*”. *Исто и друго*, Београд: Алтера, 2010.
- ЈАНКОВИЋ, Владета. „О драмама Драгослава Михаиловића”. поговор у: Драгослав Михаиловић. *Увођење у посао*, Београд, 1983.
- ЈОВАНОВИЋ, Жарко. „Црни сјај Душановца”. *Вечерње новости*, 8. 10. 1969.
- МАРЈАНОВИЋ, Петар. *Српски драмски писци 20. столећа*. Матица српска, Нови Сад, 1997.
- МИХАИЛОВИЋ, Драгослав. „Кад су цветали страхови и лажи”. *Вечерње новости*. <<http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.487.html:459095-Dragoslav-Mihailovic-Kad-su-cvetali-strahovi-i-lazi>> 6. 2. 2018.
- МУЈЧИНОВИЋ, Авдо. „Узбудљиво до суза и смеха”. *Позоришне критике*, Стеријино позорје, Нови Сад, 2005.
- НОВАКОВИЋ, Александар. *Како је Тито разбијао тикве*. Београд: Народна књига, 2004.
- ПАКОВИЋ, Златко. „Без ризика мишљења”. <<https://www.danas.rs/kultura/bez-rizika-misljenja/>> 6. 2. 2018.
- ПЕРВИЋ, Мухарем. „Време прошло, време садашње”. *Политика*, 13. 10. 1969.
- ПЕРИЋ, Јелена. „Кад су цветале тикве – драма”. *Театрон*, број 164/165, година XXXVII, Београд, 2013.
- СЕЛЕНИЋ, Слободан. *Антологија савремене српске драме*. Београд, 1977.
- СТАМЕНКОВИЋ, Владимир. „Чари препознавања”. *НИН*, 12. 10. 1969.
- СТАМЕНКОВИЋ, Владимир. „Позориште и коначно решење”. *Крај утопије и позориште. Критике и есеји (1985–2000)*. Београд: Откровење, Нови Сад: Стеријино позорје, 2000.
- СТОКИЋ, Маша. „Кад су цветале тикве”. <<http://www.bdp.rs/index.php/predstave/kad-su-cvetale-tikve>> 6. 2. 2018.
- ТАСИЋ, Ана. „Свеж дах у позоришту”. *Политика*. <<http://www.politika.rs/scc/clanak/294367/Svez-dah-u-pozoristu>> 6. 2. 2018.

Извори

МИХАИЛОВИЋ, Драгослав. *Кад су цветале тикве*. Београд, 1993.

МИХАИЛОВИЋ, Драгослав. *Увођење у посао*. Београд: Народна књига, 1983.

Hristina Aksentijević

„WHEN THE PUMPKINS BLOOMED” – PLAY AND THEATRE PERFORMANCES IN HISTORY OF RECEPTION

The paper is concerned with the reception of Mihailović’s play *When the pumpkins bloomed* and how it is perceived in relation to social-historical context and political background which follows its publishing and theatre performances. The critique reception of the novel is linked to the altogether cultural-historical dialogue of the reader and the text, with emphasising the influence of the external circumstances to the forming of the individual and collective reading experiences, as well as the different interpretations and evaluation of the mentioned text. The paper gives an overview of the specific “artistic existence” of the *Pumpkins*’ play version, with a turn to a much wider cultural context and a divided critique of different interpretations of the play, which are responsible for the controversial status Mihailović’s works have even in the present time.

Keywords: dramatization, reception, cultural-historic context, theatre performance, subversiveness, critique.

ПУТОПИСНИ СВЕТ СИМЕ МАТАВУЉА

У раду су анализирани путописи српског реалисте Симе Матавуља: *Бока и Бокељи*, *Успомене са Скадарског језера*, *Ривијера*, *Врата од Леванта*, *Леванат белешке с пута*, *Преображења слика с пута*, *Три недеље по мору*, уз кратак осврт на пишчеве дневничке белешке: [*Путовање у Далмацију 1901*], [*Путовање у Беч 1901.г*], *Путовање у Далмацију 1902.* и *Путовање у Ницу 1903.* Путопис је сагледан као књижевни жанр који се темељи на сусрету – сусрету са људима, местима, текстовима и различитим културама. Посебна пажња у раду посвећена је интертекстуалности као утицају народне и романтичарске традиције са једне и француског реализма са друге стране, као и облицима приповедања у Матавуљевој путописној прози. Коришћени су структуралистички, феноменолошки и наратолошки метод.

Кључне речи: Симо Матавуљ, путописац, путопис, мотив сусрета, путовање.

1. Увод. Путопис је књижевно-научна врста чији се зачеци везују још за античка времена,² али се о правом његовом конституисању у српској књижевности може говорити тек с краја XVIII и почетка XIX века. Узрок томе треба тражити, између осталог, и у статусу дескрипције као облика приповедања доминантног у путопису. Опис је вековима сматран мање вредним обликом приповедања. Тек ће епоха романтизма признати праву вредност дескрипцији, доводећи је у везу са унутрашњим стањем јунака, те она више неће бити сматрана пуким декором и начином ретардације радње.

Један од главних мотива у путопису јесте хронотоп сусрета, који представља *сусрет* човека са другим човеком, са другим местом, са другим обичајима и менталитетом. Са *другим*, али и са собом у другачијем окружењу, које нужно повлачи и преиспитивање дотадашњих ставова и вредности уз богаћење новим искуствима. „Како је путопис индиректно увек био облик писања неком другом, о другом, са правом се у многим интерпретацијама означавао као *искуство другости*” (ПОПОВИЋ РАДОВИЋ 2013: 8). Влади-

¹ milica.aleksic.06@gmail.com

² Хердер указује на мотив бродског путника у античким временима, те да је богатство старогрчке митологије незамисливо без морских услова у којима је она настајала (ПРОЛЕ 2013: 126).

мир Гвозден као главне особине путописа издваја просторну и временску одређеност, уређеност и жанровску довршеност (ГВОЗДЕН 2012: 193). Све ово чини путопис једним комплексним књижевним жанром, који поред основне, естетске функције, садржи и важну когнитивну функцију (као мешовити књижевни жанр), али му, нажалост, досад није било посвећено довољно пажње.

У путопис је преточено искуство путописца са *другим*, његово духовно и физичко кретање по неком простору, које је најчешће исприповедано након извесне временске дистанце од тренутка путовања. То значи да нема поклапања приповедног и приповеданог времена путописа, али је због хронолошког следа догађаја, живих утисака и активног учешћа путописца и читаоца, присутна илузија непосредног одигравања догађаја.

2. Путописи Симе Матавуља. Симо Матавуљ (1852–1908) српски је реалистички књижевник познат првенствено по приповеткама и романима, мада је писао и мешовите жанрове – мемоарску, аутобиографску и путописну прозу. Нажалост, путописна проза овог страственог путника и човека радозналост и отвореног према свему новом остала је недовољно истражена. У оквиру Матавуљевог путописног приповедања могу се издвојити четири тематска круга: а) путописи из домаћих крајева (*Успомене са Скадарског језера, Бока и Бокелџи, Бијели фратар из Дубровника*), б) путописи са Леванта (*Врата од Леванта, Леванат*), в) путописи из Италије и са француске медитеранске обале (*Необичан гост у Петрову дому, Ривијера*), г) путописи из Немачке и са Северног мора (*Преображења, Три недеље по мору*) (МАКСИМОВИЋ 2010: 77). Овим путописима тематски се придружују и дневничке белешке Симе Матавуља са путовања: [*Путовање у Далмацију 1901*], [*Путовање у Беч 1901. г.*], [*Путовање у Далмацију 1902.*] и [*Путовање у Ницу 1903.*] али се елементи путописне прозе могу препознати и у његовим жанровски сродним, мемоарским и аутобиографским делима *Билешке једног писца и Десет година у Мавританији (1880–1890): успомене једног исељеника*.

2.1. Путописи из домаћих крајева. Путопис *Бока и Бокелџи* почиње алузијом на Стјепана Митрова Љубишу и његове описе Боке Которске. Интертекстуалност је врло честа појава у Матавуљевој путописној прози и тај „интертекстуални сусрет подразумева сусрет пишчевог приповедања са другим текстом, посредно или непосредно повезан са искуством конкретног времена-простора у којем се затекао” (ГВОЗДЕН 2011: 264). Најчешће интертекстуалне везе у Матавуљевим путописима, осим са Љубишом, путописац³

³ С обзиром на референцијалност у стварном свету, у путопису је немогуће раздвојити инстанце: реални аутор, имплицитни аутор и јунак у тексту, те се оне могу објединити у инстанци путописац. Још једна могућност јесте његово именовање као јунак-путник.

успоставља са Ги де Мопасаном,⁴ Његошем и Вуком Караџићем. Историчар књижевности и књижевни критичар Јован Скерлић према квалитету приповедања изједначава двојицу писаца из Далмације, реалисту Симу Матавуља и романтичара Стјепана Митрова Љубишу (СКЕРЛИЋ 2006: 335).

Путописац у *Боки и Бокељима* указује на свој уметнички поступак: „[...] и да се читалац проведе кроза њу [Боку, прим. М. А.] како је најзгодније, тј. улазећи у њу како и море улази” (МАТАВУЉ 2008: 284). Путопис представља својеврсно виртуелно путовање читаоца, а путописац постаје нека врста водича на том путовању. То нарушавање границе између текста и реалности посебно је изражено у *Успоменама са Скадарског језера*, где ТИ-форма доводи до перцептибилности реалног читаоца као спољашњег наратора: „Пошто се од Његуша *попнеш* уз Буковицу и с ње се последњи пут *осврнеш* на море, срета те друго узбуркано, али скамењено море” (МАТАВУЉ 2008: 305, курзив М. А.).

Карактеристичан поступак у Матавуљевом путопису јесте уметање наратива, односно појава приче у причи. Тај уметнути наратив најчешће представља легенду везану за неко место, говори о историјским или демографским чињеницама или представља медитацију путописца. У једном уметнутом наративу путописа *Бока и Бокељи* путописац износи историјске податке о босанском краљу Стефану Твртку, који је подигао град Херцег Нови, а у једној дигресији приписује Млечанима анималну црту: „Колико су крви јужни Срби пролили за власт крилатога лава кроз стотине година! Управ су Млеци и живели соком нашега народа, као што се вампир храни крвљу живих људи” (МАТАВУЉ 2008: 296). У том смислу, један путопис постаје путовање не само просторно него и временско, будући да се и путописац и читалац крећу кроз време. Историјске чињенице предочене су на врло субјективан начин, неуобичајен за историјски дискурс, што је типична одлика путописа као мешовитог књижевног жанра.

Путопис Симе Матавуља *Бока и Бокељи* описује и приватни живот капетана на броду, који су неретко водили са собом и своје породице, с обзиром на то да су путовања трајала дуго, некад и годинама. На тим су се путовањима и рађала деца, некад и умирала, а када би се то десило, настојало се да брод што пре доспе на копно; уколико је копно далеко, дете би било бачено у море, а капетан је био дужан да о свему сачини извештаје. Драган Проле указује на то да „морски услови много више одговарају подстицању људскости” (ПРОЛЕ 2013: 126). Сви путници на броду били су готово као једна породица и сви би одали почаст покојнику паљењем свећа и одржавањем парастоса чим би приспели на копно.

Да би мотивисао потоње приповедање о менталитету Бокеља, путописац најпре говори о повратку брода кући, а Бокеље приказује као стару нацију, изузетно здраву због мешања морског и планинског ваздуха. Ту Бокеље

⁴ Више о томе видети у: ЕРОП 1981.

можемо сагледати као колективни лик: њихове физичке и менталне особине умногоне су генерализоване и изграђене према колективном несвесном. С обзиром на свеобухватност путописа *Бока и Бокељи*, жанровско одређење овог текста могло би бити доведено у питање, будући да се он може посматрати и као путопис и као етнографска студија; сâм је Матавуљ о овом делу говорио као о „етнографској радњи о Боци”, Горан Максимовић такође га дефинише као „етнографско-путописну студију”, а Голуб Добрашиновић сврстава га у путописе (више о томе видети у: КОСТАДИНОВИЋ 2016: 212–213).

У путопису *Успомене са Скадарског језера* путописац приказује контраст између готово летњих врућина о Петковдану и зиме на Скадарском језеру. Он такође у свој текст инкорпорира елементе фолклорне фантастике – народна веровања о здухачима. Представа о фантастичним бићима и догађајима, која је похрањена у човековом несвесном делу психе, мотивише сновидовну фантазмагорију путописца, из које га је тргао веслач Малиша.

Путописац изграђује слику о Скадарском језеру на основу феноменолошког, појавног, доступног чулима, али са друге стране, на формирање те слике утиче и пређашње искуство у виду онога што је путописац прочитао или чуо, с обзиром на то да путопис „има своју спољашњу, перцептивну раван доживљаја, али и интроспективну, унутрашњу димензију слика у свести, сежући дијакхронијски све до њихове архетипске форме унутар поетике сећања” (ПОПОВИЋ РАДОВИЋ 2013: 11–12). Интроспективну раван доживљаја путописца чини свест о Средњем веку и историјским личностима које он сусреће у свом сновиђењу, као и стихови народне песме о Скадру на „зеленој Бојани” (МАТАВУЉ 2008: 306), са којима путопис такође остварује интертекстуалне везе. Перцептивну раван доживљаја чини примање чулних дражи из спољашње околине којом се путописац физички креће:

„Језеро бијаше мирно. Очи ми лете на све стране, не знају гдје ће се зауставити – да ли к Скадру, или под Крајину; или к Врањини и Жабљаку. Румија и Проклетија поносито ми сретају поглед. Обале су већ заодјевене загаситим зеленилом. Вода је од сто боја, а брјегови се нижу разнолични, пропињу се, завијају се, упадају, износећи и кријући своје новине. А све то разноличје поклопила голема, чивитаста капа небеска, с којом се слубљује такође голема, глатка површина водена” (МАТАВУЉ 2008: 310).

Физичкој равни доживљаја припада и сусрет путописца са двојицом Арнаута, којима „на лицу читаше се зловоља и безгранична себичност” (МАТАВУЉ 2008: 310), и неком бабом Зенћанком, чија се доброта читовала у љубазном погледу, али и у начину на који се обратила путописцу. Ословивши га са „рано моја”, упитала га је је ли „медик” (лекар). Њој је била потребна лекарска помоћ због грознице, а за путописца је, као странца одмерених манира, помислила да је лекар. Ови утисци о људима и пределима, као и слушање прича младића Малише о војевању на језеру, помешаће се

у путописцу и довести до „грожнице” и сновидовне фантазмагорије у којој је видео историјске личности, „красне” младиће-ратнике и „још красније” девојке са ђерданима. Пробудивши се, ту је појаву објаснио Малиши тиме што, као и по некаквој запуштеној, старој цркви, „и по овој води лебде сјенке из старијех времена...” (МАТАВУЉ 2008: 313).

2.2. Путописи са ЛЕВАНТА. Путопис *Врата од Леванта* описује путовање бродом, а приповедано време јесте први дан откако је путописац са својом женом прошао Врата од Леванта. У једној дигресији путописац се сећа бокелјске пословице: „Ко види Врата од Леванта, не види га ни отац ни мајка” (МАТАВУЉ 2008: 369), коју објашњава историјским контекстом – опасношћу од Млечана, те је улаз у Левант доживљаван као нека врста митолошког пролаза између Сциле и Харибде. Мрак, зараза, болест и лоша одевеност људи код путописца стварају неповољан утисак, због кога он поменуто бокелјску пословицу преформулише на готово саркастичан начин: „Ко прође Врата од Леванта, може се и вратити, али ће боље учинити ако се не врати!” (МАТАВУЉ 2008: 370).

Лик мајке у тексту је присутан посредно, кроз ретроспекцију путописца. Његова побожна и тиха мајка на расстанку га је петнаестак дана раније молила да „цјелива светог Шпиридона” (МАТАВУЉ 2008: 370), а сусрет са моштима овог свеца биће описан у путопису *Леванат белешке с пута*. Овај сусрет са мајком биће прво сећање на родни Шибеник; потом ће путописац више пута у тексту поредити предмете и појаве са којима се сусреће на путовању са већ познатим, оним из родне Далмације или Србије:

„Дуж обале наређале се лепе, високе куће, које су се на левој страни попеле једна над другу – као у моме Шибенику” (МАТАВУЉ 2008: 371, курзив М.А); „Звоник је, као што су често и по Далмацији, лук на крову, са три шупљине, али на тој црквици видех прозоре са капцима” (МАТАВУЉ 2008: 372, курзив М.А);

„Чисто ми би пријатно кад видех у какву се ћумезу налази то надлештво! Значи: баш није Србија једина која у тим стварима не мари за своје достојанство!” (МАТАВУЉ 2008: 373).

Путопис *Леванат белешке с пута* тематски се надовезује на *Врата од Леванта* и на ову интертекстуалну везу упућује и сâм путописац на почетку: „Испричао сам неке своје утиске стечене кроз ’Врата од Леванта’, као и неке при доласку у град Крф, а сада ће се ређати неки доживљаји који ми се чине да могу послужити као увод у познавање чудне збрке свачега и свега што се зове опћим именом: Леванат” (МАТАВУЉ 2008: 377). Важни топоси приказани у овом путопису јесу улица Никифора Теодокија, црква, позориште и дворач Ахилејон. Сажаљење у путописцу изазива призор деце која чисте ципеле да би се прехранила, а отпор и љутњу одрасли „беспосличари” који досађују пролазницима силом им нудећи цвеће, птицу у кавезу и сл.

Критички став Симе Матавуља према свештенству и цркви, најбоље исказан у његовом роману *Бакоња фра-Брне*, присутан је и у путопису *Леванат белешке с пута*, где у разговору са црквењаком путописац сазнаје да се за поклоњење моштима наплаћује различита цена, у зависности од материјалног стања посетилаца. При сусрету са оцем Савом из Србије његова жена се изненадила чувши да су мошти Светог Спиридона у власништву грофовске фамилије Папа-Вулгарос, којима свештеници дају новац од зараде, а најапсурдније је само порекло те цркве: пред турским освајањем Цариграда нека удовица је украла Светог Спиридона и побегла на Крф; свеца је дала својој ћерки јединици у мираз, да би њен муж Папа-Вулгарос подигао ту цркву, те већ пет векова та породица зарађује од црквеног прихода. Иронија је присутна и при завршетку путописа, где путописац пред кипом песника Хајнеа са жаљењем говори: „шта ли би он рекао да се може тренутно оствестити и дознати да му је ово једини споменик у овоме крају, где га нико не познаје ни по имену, а камоли да га љуби?” (МАТАВУЉ 2008: 396).

2.3. Путописи из Италије. Путопис *Ривијера* почиње етимолошким објашњењем речи ривијера, географским и етнографским подацима. Путописац се са сетом и носталгијом сећа свог одласка у Италију у време младости. Са наратолошког становишта посебно је занимљива појава путописа у путопису, јер приповедач и његова жена читају заједно путопис неименованог аутора о тим крајевима, да би помињање Вероне, те Ромеа и Јулије, мотивисало њихову полемику око односа уметности и реалности. Ту Матавуљ исказује и аутопоетички став о аутентичности књижевних јунака, близак Аристотеловом⁵: „Опет кажем, и Ромео и Јулија нису историјске личности, него песничке, типови трагичних љубавника рођени у души великог песника! То се одавно зна поуздано. Уметничка истина може бити права лаж, у обичном смислу речи!“ (МАТАВУЉ 2008: 318-319) Осим о аутентичности ликова, Матавуљ у *Ривијери* имплицитно полемиче и о неким уметничким поступцима у путопису, и то на себи својствен начин, кроз иронију и критички отклон. Неоправдани су, по њему, завршетак поменутог путописа у виду биографије неког свеца, прећуткивање политичких аспеката и празна реторика како ће „Верона привлачити туђинце докле свет буде уживао у Шекспировој трагедији” (МАТАВУЉ 2008: 319).

Топос коцкарнице у Монте Карлу важан је за приказивање менталитета људи. Путописцу привлачи пажњу неприкладност понашања старијих жена („баба”), које се као „накинђурене до доле у свили и кадиви, са чипкама и смешним шеширима, са златним верижицама, са силним прстењем” (МАТАВУЉ 2008: 334), страствено коцкају. Још је неприкладније фарисејско

⁵ Аристотел прави јасну дистинкцију између песништва и историографије, наводећи да „није песников задатак да излаже оно што се истински догодило, него оно што се могло догодити, и што је могуће по законима вероватности или нужности” (АРИСТОТЕЛ 2008: 71).

понашање неких тобоже побожних Руса, које се нагло мења пошто из цркве сврате у крчму:

„Они, грађанског реда, а образовани, размеђу се мислима и навикама, које су сушта супротност благочастију којим малочас беху испуњени, и предањима, о којима мислимо да су у чврстој вези са руским благочастијем. [...] Људи воле да се шале са женским, а ове радо пристају. Дунде, прђастих носова, што се мало пре изломише од силног метанисања, просто “пију очима” плећате лакеје и кочијаше. Поткрепљују се толико да често излазе посрћући” (МАТАВУЉ 2008: 360).

Путописцу се враћају познате слике из Далмације, те је носталгијом мотивисан виртуелни наратив у коме он на тренутак замењује Трг светог Доминика у Ници са Дубровником. Ни овде путописац не занемарује фолклорну фантастику, помињући предања како се око Арене у Ници ноћу виђају утваре и чује се звекет верига.

Монако у њему буди неповољне утиске због своје опустошености, па ће иронијом и разочарањем и завршити овај путопис: становништво Монака, тако густо насељене земље, зими претежно чине странци, а уместо њива, винограда, сопственог језика, његово богатство чини једино новац тих странаца.

2.4. Путописи из Немачке и са Северног мора. Матавуљ у својим путописима из Немачке и са Северног мора изражава изразито негативне утиске, који би могли бити мотивисани пореклом путописца и његовом природном навикнутошћу на другачију климу: „Сјеверно море је доживио као хладно и ружно, тако да као човјек Медитерана није имао ниједне лијепе ријечи за тамошње пејзаже” (МАКСИМОВИЋ 2010: 106).

Путопис *Преображења слика с пута* садржи мотив преображења у значењу празника (Преображење), о коме се, према народном веровању, преображавају небо и земља, али и у смислу унутрашњег човековог преображаја. На тај начин долази до изједначавања хронотопа и ликова, према Бахтиновој тврдњи да „хронотоп као формално-садржајна категорија одређује (у знатној мери) и лик човека у књижевности; тај лик је увек суштински хронотопичан” (БАХТИН 1989: 194). Јунаци са променом места боравка мењају и себе, па сусрет са новим, другачијим местом означава и сусрет са другачијим собом.

Преображења слика с пута почиње описом тмурног, готово јесењег јутра у Бремерхафену и олфакторним описом реке Герсте, која уливајући се у море ствара непријатан, барски мирис. Општој атмосфери пустоши и празнине доприноси и присуство усамљеног и тужног пса луталице: „Од обале је доста далеко прва градска улица. Обала беше пуста, као усред зимње ноћи. Влажна студен и барски смрад биваху све јачи. Срете ме једно ојађено псето, оборене главе и подвијена репа, које ме чисто у срце дирну” (МАТАВУЉ 2008: 399).

Разочарање путописца Немачком биће појачано мотивом сусрета у градској кафани, која „беше пуна пијаних људи и девојчура” (МАТАВУЉ 2008: 399). Међу таквим друштвом он ће угледати и неког гологлавог младича, који је у том часу, на његово изненађење, покрио главу црногорском капом. Ту мотив преображења има изразито негативну конотацију, јер се преображење сада одвија у човеку: у моралној посрнулости „уличних мома” и мушкараца који су у то место дошли из патријархалне средине, те и сами доживели преображај.

Путопис *Три недеље по мору* остао је недовршен због изненадне Матавуљеве смрти. Време овог путописа је лето 1907. Путописац је са својом женом пловио бродом „Талија”, али је брод доживео буру. Бура на мору активира сећање путописца на стихове неког његовог професора и земљака, али тренутну његову занесеност морем и стиховима прекида уплашеност његове жене, „која нити је Приморка, нити је издржавала олује на мору, нити се заноси далматинским песницама” (МАТАВУЉ 2008: 406), те је морао да је на рукама однесе у бродску кабину.

Као и већина Матавуљевих путописа, и путопис *Три недеље по мору* садржи реминисценције на Вуков *Рјечник*, у коме нема одреднице „крај” у значењу копна, како ову лексему користе људи са Приморја. Ово место је још један показатељ да интертекстуалност у путопису представља сусрет култура и богатство различитости, другости.

3. Дневничке белешке. Корпусу путописне прозе Симе Матавуља могу се додати и дневничке белешке: [*Путовање у Далмацију 1901*], [*Путовање у Беч 1901. г*], [*Путовање у Далмацију 1902.*] и [*Путовање у Ницу 1903.*] Оне се одликују језгровитошћу и сажетошћу и представљају неку врсту извештаја или подсетника о Матавуљевим активностима и рачунима током путовања. Карактеристична за њих јесте употреба крњег перфекта, због чега је њихов стил писања ближи новинарском него књижевноуметничком. Њих не треба посматрати као књижевни текст, већ као документ значајан за реконструкцију пишевог живота, односно периода од 1901. до 1903. године. У њима Матавуљ помиње рад на својим књижевним текстовима и препису са својим пријатељима и другим књижевницима.

4. Закључак. Путописна проза Симе Матавуља из првих година XX века, још увек недовољно истражена, представља важан корпус за проучавање путописа у српској књижевности, који се као књижевни жанр конституише крајем XVIII и почетком XIX века. У Матавуљевој путописној прози могу се издвојити четири тематска круга: путописи из домаћих крајева, путописи са Леванта, путописи из Италије и са француског Медитерана и пу-

тописи из Немачке и са Северног мора. Међу њима могу се уочити значајне разлике, па се тако Матавуљеви путописи из Црне Горе и домаћих крајева битно разликују по тону од његових путописа из Немачке и са Северног мора или са Леванта. Овај регионални писац није могао да сакрије разочарање атмосфером и менталитетом људи које је тамо затекао, али и својим земљацима који су доживели преображај одласком у те крајеве.

Путовање, дакле, означава сусрет са другим, али и сусрет са собом у другачијим околностима. На слику другог умногоне утиче оно што путописац носи у себи, односно његова интроспективна раван, коју чине сећања, обавештеност, очекивања и уопште сви садржаји похрањени у психи путника, те ће она друга димензија – спољашња раван – сачињена од чулних, феноменолошких представа, бити условљена првом. Интертекстуалност као сусрет путописа са другим текстом доноси посебно богатство тексту и представља слику књижевних утицаја на књижевно дело путописца Симе Матавуља – народне традиције и романтизма (Вук Караџић и Стјепан Митров Љубиша) и француских реалиста (Ги де Мопасан). Путопис је прича о путовању не само просторном, већ и временском, због реминисценција и медитација путописца, као и због његовог менталног измештања у одређене историјске тренутке. Зато је у Матавуљевој путописној прози сва она историјска, географска и етнографска грађа са примарном когнитивном функцијом заоденута лепотом уметничког казивања са изразитом естетском функцијом, те и путопис као књижевно-научна врста стаје у Иванићеву опсервацију Матавуљевог мемоарско-аутобиографског дела *Биљешке једног писца*: „говорити истину у заводљивом облику” (ИВАНИЋ 2015: 165).

Цитирана литература

- АРИСТОТЕЛ. *О песничкој уметности*. Превео Милош Н. Ђурић. Београд: Делта, 2008.
- БАХТИН, Михаил. *О роману*. Превео Александар Бадњаревић. Београд: Нолит, 1989.
- ГВОЗДЕН, Владимир. „Моћ жанра и интертекстуални сусрети”. *Српска путописна култура 1914–1940: студија о хронотопичности сусрета*. Београд: Службени гласник, 2011, стр. 171–315.
- ГВОЗДЕН, Владимир. „Има ли путопис своју теорију?”. *Путопис: часопис за путописну књижевност*. Уредник Владимир Шекуларец, година I, број 1–2 (2012): стр. 183–194.
- ЕРОР, Гвозден. *Размеђа реализма: теме из књижевне историје*. Нови Сад: Матица српска, 1981.
- ИВАНИЋ, Душан. *Догађај и прича: српска мемоарско-аутобиографска проза*. Филозофски факултет у Нишу – Филолошки факултет у Београду, 2015.

- КОСТАДИНОВИЋ, Александар. *Слика страног света у српском путопису XIX века*. докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Нишу. Ниш 2016.
- МАКСИМОВИЋ, Горан. „Путописно приповиједање: Симо Матавуљ као путописац”. *Комедиографски Орфеј и други огледи*. Београд: Алтера, 2010, стр. 77–107.
- ПОПОВИЋ РАДОВИЋ, Мирјана. „Путопис јесте низ писама непознатом”. *Путопис: часопис за путописну књижевност*. Уредник Владимир Шекуларац, година II, број 2 (2013): стр. 7–16.
- ПРОЛЕ, Драган. „Хердерова денатурализација путовања”. *Путопис: часопис за путописну књижевност*. Уредник Владимир Шекуларац, година II, број 2 (2013): стр. 121–134.
- СКЕРЛИЋ, Јован. *Историја нове српске књижевности*. Приредио Јован Пејчић. Београд: Завод за уџбенике, 2006.

Извори

- МАТАВУЉ, Симо. *Мемоарски и путописни списи, Сабрана дела Симе Матавуља*, књ. 5. Београд: Завод за уџбенике – Загреб: Српско културно друштво „Просвјета”, 2008.

Milica M. Aleksic

THE TRAVELOGUE WORLD OF SIMO MATAVULJ

This paper analyzes the travelogues of Serbian realist Simo Matavulj: *Boka i Bokelji* (Boka and its People), *Uspomene sa Skadarskog jezera* (Memories from Lake Skadar), *Rivijera* (Riviera), *Vrata od Levanta* (The Levant Gate), *Levanat beleške s puta* (Levant: Notes from the Journey), *Preobraženja slika s puta* (Transfiguration of Images from the Journey), *Tri nedelje po moru* (Three Weeks by the Sea), with a brief overview of journal notes: *[Putovanje u Dalmaciju 1901]* (Journey to Dalmatia 1901), *[Putovanje u Beč 1901]* (Journey to Vienna 1901), *[Putovanje u Dalmaciju 1902]* (Journey to Dalmatia 1902), and *[Putovanje u Nicu 1903]* (Journey to Nice 1903). The travelogue is viewed as the literary genre based on the encounter – with people, places, texts, and different cultures. Particular attention is paid to intertextuality as an influence of the folk and romantic tradition of the one part and French realism on the other part, as well as the forms of narration in Simo Matavulj’s travelogue prose. In this paper, the structuralist, phenomenological and narratological methods have been used.

Keywords: Simo Matavulj, travel writer, travelogue, encounter motive, travel.

СОЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ СЛИКЕ СВЕТА У НАПУЉСКОЈ ТЕТРАЛОГИЈИ ЕЛЕНЕ ФЕРАНТЕ

Овај рад се бави *Напуљском тетралогijом* Елене Феранте тумачењем социјалних проблема напуљског друштва представљених у роману, смештајући их у одговарајући друштвени, историјски и културни контекст. Анализом социјалних аспеката, којима ауторка дочарава хронотоп, у раду се осветљава слика послератне Италије приказом Напуља и његових предграђа. Испитује се став Елене Феранте према насиљу као виду комуникације у окуптној атмосфери предграђа, а посебно према насиљу над женама као парадигми односа моћи и виду ограничавања жена. Приказом конфронтације употребе дијалекта и стандардног језика Феранте ствара метафору за низ других бинарних карактеристика послератне тоталитарне Италије у фази модернизације, попут поделе на Север и Југ, на образоване и необразоване, богате и сиромашне. Анализом културолошких, политичких, социјалних и лингвистичких апстрактних елемената даје се преглед специфичности и дубине наративних нивоа ове саге.

Кључне речи: социјални аспект, Елена Феранте, предграђе, Напуљ, дијалект, насиље.

1. Увод. У литерарном стваралаштву понављање доминантних елемената више је правило него изузетак. Сарамато изнова пише своје визије и интерпретације дистопије; Пиранделов протагониста је готово увек мушкарац који је на ивици лудила јер не може да разлучи шта је истина, а шта фикција; код Кафке очекујемо осећај безнадежности и метафизичког очаја итд. Ако узмемо у обзир мисао да писац увек пише једну књигу изнова и изнова на примеру опуса Елене Феранте могли бисмо да докажемо веродостојност ове хипотезе. Протагониста њених романа је увек образована жена са југа Италије, обично из Напуља, која живи на северу земље, бави се писањем или професуром. Ликови које срећемо у њеним романима су млада мајка растрзана између амбиција и родитељства, мен-

¹ aleksandra.djordjevic@fsu.edu.rs

торка – узор, жена коју напушта муж или љубавник. Елементе који се понављају, а који су есенцијални са психолошког аспекта фабуле, налазимо у жељи јунакиње за отклоном од јужњачког дијалекта, затим у осећају одбојности према телу своје мајке из страха да ће се претворити у њу, у опису Напуља или предграђа, те у мотиву лутке који се појављује, како у делу *La figlia oscura* (2006), тако и у *Напуљском циклусу*, као доминантна парадигма односа према мајчинству. Препознатљиве елементе стваралаштва Елене Феранте можемо анализирати и кроз њен специфичан приповедни стил, који подразумева стратегију удвојене наратије и опсежан приказ социјалних аспеката италијанског послератног друштва. Овај рад посвећен је анализи социјалних аспеката слике света у *Напуљској тетралогии*.

2. АНАЛИЗА СОЦИЈАЛНИХ АСПЕКТА. Наративни оквир који отвара *Напуљску тетралогии* подсећа на увод у Бокачов *Декамерон*, где наративни оквир има алегорично-реторичку функцију раздвајајући историјске околности и приповедање, са разликом у томе што наративни оквир који формира Феранте јединственом поетиком прави позорницу за причу о генијалној пријатељици, а заправо о односу двеју пријатељица у њиховом детињству, одрастању и зрелом добу. Описујући сазревање протагонисткиња, Феранте нас води кроз духовни и физички развој од детињства до зрелог доба кроз традиционалну когнитивну логику која дефинише протагонисткиње – Елену и Лилу у различитим улогама које су им додељене: у улози кћерке, мајке, супруге, љубавнице и, наравно, пријатељице. Читалац је „заведен” сугестивним гласом нараторке Елене, која га саучеснички води кроз животе свих ликова. На овај начин нараторка нас смишљено наводи на своју страну приче, док истовремено њено одсуство баријера при описивању, чак и најсрамнијих и најмрачнијих осећања са којима се сусреће, успоставља поверење и интимност остварујући блискост са читаоцем.

Ауторка нас упознаје са ликовима прологом који представља наративни оквир – Елена добија позив од Лилиног сина који јој саопштава да је Лила нестала, избрисавши, како је увек и претила, сваки траг о себи – нестали су одећа, књиге, компјутер, чак и њен лик са свих фотографија. Након што увидимо да се ради о мистериозној жени, пратимо на који начин реагује нараторка, којој је нестанак пријатељице повод за приповедање о овом необичном пријатељству:

Као и обично Лила претерује, помислила сам. Желела је не само да она сама нестане, сада у шездесет шестој години, већ и да прецрта читав живот који јој је стајао иза леђа. Осетила сам велику љутњу. Видећемо ко ће успети овога пута, рекла сам сама себи. Укључила сам компјутер и почела да пишем сваку појединост из наше прошлости, све оно што ми је остало у глави (FERRANTE 2016a: 19).

Феранте причу о пријатељству, за које већ из увода сазнајемо да је комплексно и у есенцији компетитивног карактера, смешта у Напуљ и његова предграђа педесетих година двадесетог века. Поред историје пријатељства дугог шест деценија, приповедни стил ауторке формира чврсте оквири нарације постепено упознајући читаоце са променама, препрекама и контрадикцијама које карактеришу Италију после Другог светског рата. Остављајући за собом политику фашизма, Италија је „пригрлила” капиталистички конзумеризам и модерне вредности, па у опису амбијента имамо не само хронику ере промена у италијанској историји већ и приказ конзервативне поделе родних улога. Економски развој познат као „економско чудо” трансформисао је италијанско друштво извлачећи многе Италијане из сиромаштва, нудећи нове могућности у образовању, које омогућава померање на социјалној лествици, што претходним генерацијама није било доступно (BULLARO 2016: 15–45). Међутим, нису све промене које је послератни „економски бум” донео биле позитивне. Поред економског оснаживања људи и демографских промена, јавило се плодно тло за појаву криминала. Већ сам наслов трећег тома – *Прича о онима који одлазе и онима који остају* указује на то да су неки ликови постали успешни и напредовали и на економској и на друштвеној лествици, а да су други остали у запећку свог предграђа. У позадини приче о пријатељству читалац добија приказ сиромаштва и, са једне стране, сна о успеху средње класе, а са друге, остварењу кошмара кроз политичко насиље. Немири који тресу земљу шездесетих и седамдесетих година постављају контекст сеизмичких промена – протести 1968. године, затим појава Црвених бригада, сукоб комуниста и фашиста, тероризам, виђен и са левичарског и са десничарског становишта. Ове промене Пјер Паоло Пазолини, један од највећих интелектуалаца Италије двадесетог века, назвао је „антрополошком мутацијом”, посматрајући их кроз призму преласка са традиционалних на модерне вредности. За Пазолинија је ова промена била изразито негативна, јер је водила ка хомогенизацији идеја, укуса, жеља и тежњи ка лажној представи себе коју доноси масовна потрошња (FARRIS 2017: 4).

Ако претпоставимо да је Напуљ родни град Елене Феранте,² онда га можемо посматрати као литерарни катализатор ауторског опуса. Креирајући слику Напуља, који протагонисткиње романа, чини се, доживљавају као *град без љубави* (FERRANTE 2016a: 185), Феранте граду додаје психолошки контекст кроз сећања, страхове, маштања, али и сензуални контекст, описима мириса, укуса, звукова. Утисак о атмосфери напуљског

² Елена Феранте је псеудоним који ауторка користи не желећи да открије свој идентитет већ дуги низ година. У више наврата је, међутим, за себе рекла да је из Напуља, али пошто је њен идентитет и даље предмет великих нагађања, не може се са сигурношћу тврдити да је тај податак тачан (ГАМБАРО 2014: 169; ТОРТОРИЧИ 2015: 12).

предграђа – рејона³ у коме се одвија радња прве књиге – добијамо постепеним откривањем правила која владају у том свету. Рејон је за Елену и Лилу једини свет за који знају и његове границе чине им се непремостивим, али се оне заправо мењају или бледе сазревањем главних јунакиња. То је место где људи не мењају ставове, судбине се понављају циклично из генерације у генерацију, а деца постају слика и прилика својих родитеља. Описом предграђа Феранте проширује унутрашњи свет романа стављајући у опозицију поимање предграђа из Еленине перспективе са радозналошћу шта се иза граница рејона крије. Напуљска предграђа су парадигма генерација људи који никада нису успели да се еманципују. Феранте дочарава атмосферу описујући *жене стиснутих усана и погнутих рамена* (FERRANTE 2017a: 102) које су „самлели” мушкарци, трудноће, деца, сиромаштво, насиље и туга, и мушкарце уништене насиљем и корупцијом локалних криминалаца, монархофашиста повезаних са Камором, који су исисали живот из града.

Предграђе Напуља у тетралогiji фигурира као својеврстан микрокосмос италијанског друштва. Ликови које упознајемо у првом роману представљају све аспекте друштвеног миљеа послератне Италије и, премда сви потичу са истог социјалног дна, њихов развојни пут је умногоме различит. Ђино постаје фашиста, Пасквале комуниста, браћа Солара постају чланови мафије – камористи, затим имамо приказ радничке класе, миграната попут Антонија, и, наравно, у фокусу наше пажње су Елена и Нино, који постају интелектуалци (SEGNINI 2017: 102). Развојни пут неких ликова је предвидив, док као контраст томе видимо како је Лилин просперитет онемогућен недостатком образовања и омеђен конзервативним очекивањима миљеа у којем она живи.

Када Елена полази у средњу школу, отац је води у центар Напуља по први пут и тај преломни моменат представља рушење баријера, како формативне опресије, тако и физичке.

Границе рејона тог лета су избледеле [...] Да ли је могућно да је само наш рејон био тако пун напетости, док је остатак града зрачио и био благонаклон? [...] У том тако страховитом тренутку, пуном светлости и продорног звука, замислих да сам сама у свему томе новом што представља град, нова ја, са читавим животом испред себе изложена бесовима у покрету, бесовима ствари – али извесно, победница: ја [...] (FERRANTE 2016a: 133–135)

Описом преласка из старог, до тада јединог доступног, света у нови и неистражени, Феранте уједно ствара и метафору рушења баријера у спознаји света кроз ширење видика образовањем.

Социјални аспекти који прожимају и повезују целокупну сагу тичу се елемената свеprisутног насиља, комплексног односа јунакиње према мајци, али и према мајчинству уопште, као и специфичне употребе дијалекта. Ова особена слојевитост даје дубину наративном тону у целој тетралогiji.

³ У српском преводу Мирјане Огњановић, италијанска реч *rione* преведена је речју *рејон*. У енглеском језику *rione* је преведен речју *neighbourhood*.

3. НАСИЉЕ КАО НАЧИН ЖИВОТА. Креирајући Лилин развојни пут и описујући њене животне крахове, Феранте приказује Напуљ као место где су жене инфериорне, малтретиране и тлачене од тренутка рођења, а судбина им се у значајној мери погоршава удајом. Већ на првим странама саге Феранте описује рејон као место где је насиље не само прихваћено већ и очекивано, чинећи га простором где је *народ ускраћен за срећу* (ФЕРАНТЕ 2016а: 185). Деца се гађају камењем, очеви туку децу, жене се чупају, гађају посуђем, мужеви туку своје жене, а оне на то узвраћају јединим расположивим средством – увредама. Насиље за припаднике рејона представља општеприхваћени вид комуникације. Однос према насиљу у приповедном тону нараторке је помирљив, чињенични, готово лежеран и служи да дочара амбијент више него да изазове реакцију.

Насиље над женским телом, са друге стране, приказује однос моћи који поставља границе.

Одрасле смо верујући да никакав странац не сме ни да нас такне, али да родитељ, вереник и муж могу да нас шамарају кад им се прохте, из љубави, како би нас васпитали или преваспитали (ФЕРАНТЕ 2017а: 51).

Описујући женске ликове и ситуације у којима оне трпе насиље, запажамо да је физичко насиље само најочигледнија манифестација читавог спектра злостављања, од психолошког преко вербалног до емотивног, и да оно обликује жене рејона од самог детињства. Оне га не само подносе већ га и прихватају као легитиман вид комуникације. Пример за овакав вид опхођења налазимо у Лилиној исповести Елени, када јој, жалећи се на мужа, каже: *Не жели више да имам једну једину мисао која је само моја, и ако открије да сам му прећутала било какву неважну ствар, пребије ме* (ФЕРАНТЕ 2017а: 406).

Иако је Лилин лик приказан као неустрашив, ограничен је њеним телом, чиме јој се одузима моћ побуне. Први пут то видимо када је отац, после њеног предлога да настави школовање, не само претуче већ и избаци кроз прозор *као да је ствар* (ФЕРАНТЕ 2016а: 79), сломивши јој руку. Затим, њен други велики крах дешава се прве брачне ноћи када схвата да њена побуна и моћ зависе само од физичке снаге мушкарца против којег се бори. *Ошамари је два пута прво дланом, а затим надланицом, толико снажно да јој постаде јасно да ће је, уколико настави да му се опире, засигурно убити* (ФЕРАНТЕ 2017: 40). Осујећење њене побуне корак је даље од еманципације ка којој обе протагонисткиње стреме, а Лилино тело пуно модрица после прве брачне ноћи симболизује динамику физичке моћи у браку у рудиментарној средини рејона. Њено посустајање није чин предаје, већ последица физичке надмоћи као јединог аргумента којем мушкарци прибегавају у одмеравању снага са женама тог доба.

Читаоцу постаје сасвим јасно да је њена јединствена генијалност и жеља за бегом од опресије довољна да оде из Напуља и скине окове које јој

је то маскулино друштво наметнуло, али загонетност њеног лика таква је да никада не добијамо објашњење зашто, упркос свему, она то ипак не чини. Формирајући готово опозитне личности, Феранте имплицитно наглашава дихотомију у креирању наративног идентитета – Лила је тело заробљено у граду без перспективе, а Елена дух који одлази из града да оствари свој потенцијал. Док Лила поништава границе сопственог тела кроз процес који назива *smarginatura*,⁴ Елена раствара границе родне неједнакости и класног идентитета (ФАРИС 2017: 6). Лилино растварање граница је сирово и опипљиво, она га доживљава кроз своје тело, као мешавину синестезије, губљења осећаја и утапања у свет око себе, док је Еленино рушење баријера фигуративно и метафизичко. Извор динамике односа двеју пријатељица огледа се, сматра Максимович (2016: 207–236), у њиховој континуираној амбивалентној потреби за аутономијом и индивидуалношћу. Елени је ова прилика за самоактуализацију омогућена, како сазнајемо на крају саге, кроз писање билдунгс романа о себи, док је овог пута Лила прешла у сферу ефемерног, неставши на крају романа, бришући своје границе. *Smarginatura*, иако је њен највећи страх, овим би потезом могао бити финални чин самоостварења.

Однос јунакиња према Напуљу и рејону може се метафорично представити сликом Лилиног светла које је могло да сија само у мраку рејона, док се Еленино распламсавало удаљавањем од њега. Ове чињенице и Елена постаје свесна посматрајући Лилу како се удајом за типичног представника тог света на изванредан начин заувек везује за рејон. Уједно, постаје јој јасно да је образовање једини начин да се од рудиментарног света рејона удаљи и тако га победи.

Лила је остала ту, ограничена на блистав начин на тај свет, од којег је измислила да је извукла најбоље. Ништа што би имало везе са мојим путем учене девојке (ФЕРАНТЕ 2016а: 321).

Као антитезу томе, у трећој књизи – *Причи о онима који одлазе и онима који остају*, Феранте, измештајући је из Напуља, Елену описује као жену која је прерасла границе родног града, али истовремено остала заробљена у његовим културолошким и моралним оквирима. Идеја од које Елена највише страхује огледа се у бојазни да је њена судбина предодређена колективним усудом рејона. И заиста, на крају трећег тома, Напуљ је тај који је „надмудри” и однесе победу, јер, упркос дугогодишњем презиру и жељи да се дистанцира од Напуља, Елена оставља свог супруга који потиче из аристократске породице о каквој је одувек маштала и, мимо сваке логике, вођена страшћу, бира Нина, враћајући се својим коренима у Напуљ. Елена се враћа у свој рејон и увиђа да је исти као и када га је напустила: насиље, неписменост, дезорганизованост и главну реч и даље воде мушкарци и мафија.

⁴ У поетици Елене Феранте појам *smarginatura* представља растварање, урушавање граница, али и њихово међусобно преплитање, што доводи до стања нејасности и несигурности (БУЛАРО, ЛОВ 2016: 5).

4. ЈЕЗИК КАО ПАРАДИГМА ГРАНИЦА. Временско-просторна повезаност у оквиру наративног тона и садржаја остварена је одабиром језика којим ликови говоре. Феранте имплицитно описује вековну проблематику „*questione della lingua*” конфронтирајући употребу стандардног италијанског језика и дијалекатског говора. „Лингвистичке и металингвистичке стратегије воде читаоца на улице Напуља где звуци напуљског дијалекта боје свакодневни живот” (КАВАНО 2016: 46). Језик и образовање у двадесетом веку чине кључну социоекономску промену. Промена доминације стандардног језика над дијалектом у основи је интерперсоналних релација радничке класе ликова у *Напуљској тетралогiji*. образовање као кључни елемент у прва два тома функционише као модернистички хронотоп у приповедном тону Феранте. Опозиција између школе и рејона служи као примарни метоним и метафора за низ других бинарних карактеристика послератне тоталитарне Италије у фази модернизације, попут дихтомије Север – Југ, стандардни језик – дијалект и опозиција у животу Елене кроз однос менторка–мајка, Лила–Елена (ЈОВ 2016: 71–99). Дијалект стога служи и као стилско средство описа социјалне припадности. Маргинални ликови попут Лилиних родитеља или мужа изражавају се искључиво користећи дијалект, што их смешта и фигуративно и просторно у границе рејона. За разлику од њих, постоје ликови који се никада не изражавају дијалектом, користећи искључиво софистицирани стандардни италијански језик, попут породице Елениног мужа (СЕЊИНИ 2017: 113).

Пратећи избор протагонисткиња да употребе дијалект или италијански језик можемо посматрати и њихове развојне карактеристике. На почеку приче, када се упознају, Елена описује Лилу као дивљу девојчицу која се изражава агресивним дијалектом, међутим како почиње њено образовање и сазревање, она постаје веома вешта у употреби префињеног језика. Ипак, она не запоставља дијалект, већ га користи као оружје када јој је потребан другачији приступ у зависности од саговорника или ситуације:

[...] стално је говорила на дијалекту попут свих нас, али по потреби, сипала је из рукава италијански као из књиге, користећи и речи као што су прикладно, раскошно, драговољно.

[...] зато што је имала поган језик, измишљала је понижавајуће надимке, па иако је са учитељицом низала речи италијанског језика које нико познавао није, с нама је причала искључиво на љутом дијалекту, препуном ружних речи [...] (FERRANTE 2016a: 44, 58).

Елена, међутим, превазилази границе које поставља дијалекат. Временом осећа све већу дистанцу према језику свог детињства и дијалект као баријера на путу еманципације временом избледи. Када је реч о употреби дијалекта у циљу дочаравања атмосфере предграђа и класне огољености, необично је важно истаћи да Феранте у читавој тетралогiji уопште не пише дијалектом. Ефекат дочаравања разлике између дијалекта и књижевног језика постиже веома једноставном техником:

*Лутака није било, Лила је понављала на дијалекту: нема их, нема их [...]
Рече мирно на дијалекту: Још једном је питни, има да ти покажем шта ће да
ти се деси (FERRANTE 2016a: 52, 132).*

Пинуча се згодно осмехну и рече на дијалекту: полако учи.

*Разговор који је уследио био је читав на дијалекту, као да напетост спречава
напорно пречишћавање изговора, лексики, италијанске синтаксе (FERRANTE
2017a: 29, 73).*

Упитана зашто се служи таквим приповедним стилем, ауторка одговара објашњењем да ју је дијалект њеног детињства и адолесценције често плашио, па је у својим делима одабрала илузију еха дијалекта, који фигурира попут претње стандардном италијанском језику (FERRANTE 2016b: 220).

5. Напуљ кроз симбол малчинства. Мајка је фигура од необичног значаја у целом опусу Елене Феранте. Било да однос мајке и кћерке тумаче у кључу психоанализе, феминизма или анализирајући жељу за отклоном од унапред утврђеног модела, овај однос је тема многобројних научних радова који обрађују, како рана дела ове списатељице (в. ALSOP 2014), тако и *Напуљски циклус* (в. MILKOVA 2013; БОБИЧИЋ 2017), те захтева опсежну анализу. Једна од интерпретација комплексног односа Елене и Лиле заснива се на покушају да се њихов однос чита у психоаналитичком кључу као однос мајке и кћерке (МАКСИМОВИЧ 2016: 207–235). Симболични однос мајке и кћерке представљен је кроз читав спектар осећања: пружа задовољство, мотивише, омогућава напредак, али је истовремено и деструктиван, паразитски и застрашујућ. Попут праве мајке и кћерке, Лила и Елена често имају потребу за дистанцом како би раздвојиле своје идентитете, јер константно надгледају једна другу и осећају се повређено, чак и параноично када једна од њих две изађе из оквира свог утврђеног идентитета. Лила очекује од Елене да живи животом који њој није био омогућен, али када Елена искорачи из оквира који Лила може да појми, Лила јој презриво замера, исто као што то чини и њена мајка. Феранте у целој приповести описује Еленин презир према мајци, наглашава њен амбивалентан однос према мајчинству и проблематизује однос родитељ–дете, као и жељу за отклоном од утврђеног модела. Еленин страх да ће се почети да личи на своју мајку доминантан је аспект њеног приповедног тона у сва четири тома *Напуљске тетралогије*. Ауторка нуди објашњење овог феномена наводећи да се у конзервативном свету рејона жеља да се надмаши родитељ сматрала готово знаком непоштовања, те у једном тренутку и сама нараторка почиње помирљиво да гледа на своје мајчинство тумачећи га природним поретком: *постати попут мајки из рејона није више клетва, већ природан ток ствари* (ФЕРАНТЕ 2017b: 284). У књизи која обрађује тему мајчинства у италијанској литератури, Лаура Бенедети (2007: 94) наводи да су феминистичке тек-

стове седамдесетих година двадесетог века писале управо ауторке – кћерке, које су се генерацијски буниле против свега што су њихове мајке представљале. Елена и Лила не желе да живе животом укалупљеним по моделу својих мајки и обе су тога свесне, али оно што не признају јесте да обе желе да моделују себе према идеалу које су приписале једна другој. Нараторка то често илуструје дајући нам увид у своја осећања: *Оно што бих могла да постанем ван Лилине сенке није имало никаквог значаја* (ФЕРАНТЕ 2017а: 25), али и наводећи Лилине речи: [...] *од тебе очекујем све најбоље, знам врло добро да можеш боље од овога, желим да будеш боља, јер шта сам ја ако ти ниси добра?* (ФЕРАНТЕ 2017б: 281).

По повратку у Напуљ Елена постаје свесна да је рејон место где су њени пријатељи постали попут својих родитеља. Пасквале, син комунисте који је убио дон Акилеа, и сам постаје комуниста, такорећи идеолошки терориста, члан Црвених бригада, Ђино је фашиста, попут својих родитеља, браћа Солара камористи су као и њихов отац, Стефано, Лилин муж се од дивног осећајног младића преобразио у свог оца, насилног, поквареног неотесаног баука дон Акилеа. Лилу је, као и њену мајку и све жене рејона, „сломио” брак, док је Нино, који се као младић заклео да никада неће бити налик оцу, наизглед диван породични човек, а заправо неверни лицемер, постао управо слика и прилика свог оца – човек који оставља своје љубавнице на ивици разума.

У овом раду поменућемо још један од многих аспеката овог односа – страх од поистовећивања са мајком и жељу за отклоном од ње симболично повезану са напуштањем Напуља. Описујући веома мучан и у основи амбивалентан однос са мајком, нараторка нас у последњем тому води ка катарзичном моменту када мајка умире и када се њеном смрћу симболична пупчана врпца са Напуљем прекине. Као резултат, иако и даље живи у рејону, Елена више не осећа блискост са својим градом. Њена одбојност према рејону је након смрти мајке прешла у помирљиву зрелост, која јој најзад даје могућност да сагледа објективно свој град, без страха, без страсти. Могло би се рећи да Елена на тај начин побеђује своје корене и више не осећа страх према Напуљу. При самом крају четвртог тома насловљеног *Прича о изгубљеној девојчици*, проматрајући своје кћери, Елена закључује како је важно да се оне нису сусреле са потешкоћама које је она морала да превазиђе: *Али ја, ја која нисам имала привилегије, ја сам темељ њихових привилегија* (ФЕРАНТЕ 2014: 436). Нараторка најзад осећа сатисфакцију, јер је стицањем аутономије и образовањем успела да направи велики искорак на путу слободе.

Помислила сам на то колико рада стоји иза мене и колико сам тога успела [...] Напустила сам рејон, вратила се, успела опет да одем. Ништа ме није одвукло на дно, ни мене ни моје девојчице. Сигурне смо. Успела сам да их заштитим (ФЕРАНТЕ 2014: 435).

Међутим, поетички кључ за тумачење моћи коју у наративном стилу Феранте носе корени откривамо на самом крају саге када, стварајући противтежу односа моћи, град другој хероини – Лили задаје финални ударац отевши јој кћерку. Овај трагични обрт поклапа се са исконским страхом нараторке, и метафоричким и реалним, да би предграђе у свој својој суровости могло да прогута њене потомке и не дозволи им да се од њега отргну. Ауторка овим потезом прави позорницу на којој је Напуљ еволуирао у трећег протагонисту епопеје – надмоћног супарника, непредвидивог до самог краја, мрачног зликовца који не може бити поражен, чак ни када има неприкосновеног противника попут Лиле.

6. Закључак. Премда је *Напуљска тетралогија* превасходно прича о мотивишућој али и разорној снази пријатељства, истовремено је и прича о друштвеном стању у послератној Италији. Ауторка успева да наведе апстрактне елементе романа, од психолошких и филозофских до социјалних и лингвистичких, да гравитирају ка хронотопу и кроз њега остваре наративну дубину, а то је један од најважнијих фактора који су учинили да опус Елене Феранте постане значајна ставка италијанске књижевне сцене двадесет првог века.

Обе протагонисткиње *Напуљске тетралогије* поседују снажан феминистички нагон за отклоном од конзервативног маскулиног друштва у којем живе, па се лепота приказа њихових крајње различитих животних путева читава управо у истицању специфичних контраста њихових живота у Напуљу или рејону и ван њега. Релјефност Лилиног лика карактеришу екстремне супротности у опису њеног изразито тешког живота у Напуљу који она ипак не пристаје да напусти. Као контраст томе, Феранте нуди Еленину жељу за еманципацијом, образовањем, изборе и животни пут као симбол дистанцирања од колективног усуда који са собом носе корени. Међутим, у константном стремљењу да се удаљи од својих корена, од Напуља као симбола ограничености и конзервативизма, бојазни да се не претвори у своју мајку и непрекидном надметању и поређењу са Лилом стиче се утисак да је протагонисткиња Елена померила фокус са примарне тежње самоостварења – способности да буде срећна.

Цитирана литература

ALSOP, Elisabeth. „La fascinazione di morte in Elena Ferrante’s *L’amore molesto* and *I giorni dell’abbandono*”. *Italica* 91(3), American Association of Teachers of Italian, 2014, 466–485.

BENEDETI, Laura. *The Tigress in the Snow: Motherhood and Literature in Twentieth-Century Italy*. Toronto: University of Toronto Press, 2007.

- BENEDETI, Laura. „Il linguaggio dell’Amicizia e della città: L’amica geniale di Elena Ferrante tra continuità e cambiamento”, *Quaderni d’Italianistica* 33:2, 2012.
- BOBIČIĆ, Nađa. „Naći svoje mesto u lancu ženske istorije: matrilinearnost u opusu Elene Ferante“, *Genero* 21:1–18, 2018.
- BULLARO, Grace Russo, *The Era of the “Economic Miracle” and the Force of Context in Ferrante’s My Brilliant Friend* In *The Works of Elena Ferrante. Reconfiguring the Margins*, New York: Palgrave MacMillan, 2016, 15–45.
- BULLARO, Grace Russo, and Love, StephanieV. *The Works of Elena Ferrante: Recofiguring the Margins*. New York: Palgrave MacMillan, 2016.
- CAVABAUGH, R. Jullian, „Indexicalities of Language in Ferrante’s Neapolitan Novels: Dialect and Italian as Markers of Social Value and Difference“. In *The Works of Elena Ferrante. Reconfiguring the Margins*, edited by Grace Russo Bullaro and Stephanie V. Love, New York: Palgrave MacMillan, 2016, 45–71.
- LOVE, Stephanie V. „*An Educated Identity*”: *The School as a Modernist Chronotope in Ferrante’s Neapolitan Novels*. In *The Works of Elena Ferrante. Reconfiguring the Margins*, edited by Grace Russo Bullaro and Stephanie V. Love, New York: Palgrave MacMillan, 2016, 71–99.
- MAKSIMOWICZ, Christine. „Maternal Failure and Its Bequest: Toxic Attachment in the Neapolitan Novels”. In *The Works of Elena Ferrante. Reconfiguring the Margins*, edited by Grace Russo Bullaro and Stephanie V. Love, New York: Palgrave MacMillan, 2016, 207–236.
- MILKOVA, Stiliana. „Mothers, Daughters, Dolls: On Disgust in Elena Ferrante’s *La figlia oscura*”. *Italian Culture* 31(2))2013): 91–109.
- SEGNINI, Lisa. „*Local Flavour vs Global Readerships: The Elena Ferrante Project and Translatability*“. *The Italianist*, vol.37, no.1, University of British Columbia and Simon Fraser University, Canada, 2017, 100–118.
- TORTORICI, Dayna, „Those like us: on Elena Ferrante“, *N+1*, 22 (Spring 2015). <[https:// nplusonemag.com/issue-22/reviews/those-like-us/](https://nplusonemag.com/issue-22/reviews/those-like-us/)> 16. 7. 2018.
- FARRIS, R. Sara. „There is no True Life, If Not in the False One: On Elena Ferrante’s Neapoletan Novels“. February 20. 2012. <<http://www.historicalmaterialism.org/book-review/there-no-true-life-if-not-false-one-elena-ferrantes-neapolitan-novels>> 5. 8. 2018.
- ШУЈЕВИЋ 2015: Shulevitz, Judith „The hypnotic Genius of Elena Ferrante“, *The Atlantic*, October 2015. <<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/10/the-hypnotic-genius-of-elena-ferrante/403198/>> 17. 7. 2018.

Извори

- FERRANTE, Elena. *Storia della bambina perduta*. Roma: Edizioni e/o, 2014.
- FERRANTE, Ferante, Elena. *Moja genijalna prijateljica*. Beograd: Booka, 2016 (a).
- FERRANTE, Ferrante, Elena. *Frantumaglia: Writer’s Journey*. Melbourne: Text Publishing, 2016 (б).

FERRANTE, Ferante, Elena. *Priča o novom prezimenu*. Beograd: Booka, 2017 (a).

FERRANTE, Ferante, Elena. *Priča o onima koji odlaze i onima koji ostaju*. Beograd: Booka, 2017 (б).

Aleksandra A. Đorđević

SOCIAL ASPECTS OF THE PICTURE OF THE WORLD IN THE *NEAPOLITAN TETRALOGY* OF ELENA FERRANTE

This paper analyzes the *Neapolitan tetralogy* written by Elena Ferrante by interpreting social problems presented in the novels. Examining numerous social, cultural and historical aspects that Ferrante uses in her chronotope narrative, we are given the portrayal of post world war Italy through the description of Naples and its outskirts. The article interprets the violence in the novels as a form of communication in the cruel atmosphere of Naples, and especially the violence as a paradigm of power relation between men and women. Depicting the confronting use of dialect and standardized Italian, Ferrante makes a metonym and a metaphor for the series of other binary characteristics of totalitarian Italy such as the North - South dichotomy, the educated and the uneducated, the rich and the poor. Analyzing the cultural and the linguistic abstract elements in the yearning for the social upward mobility of the protagonists in the *Neapolitan tetralogy*, the paper offers the insight into the specific uncanny narrative of Elena Ferrante.

Keywords: social aspects, Elena Ferrante, Naples, neighbourhood, dialect, violence.

О ЈЕЗИКУ ЗБОРНИКА ЗАКОНА И УРЕДБА ИЗ 1867. И 1868. ГОДИНЕ²

У раду су представљене неке језичке особине (графијске, фонетске, морфолошке, творбене и синтаксичке) *Зборника закона и уредба из 1867. и 1868. године* с циљем да се установе одлике административног стила српског стандарда из времена званичне победе Вукових начела. Поређење је вршено са језичким особинама правних и војних списа из 19. века, са дијалектолошком литературом и са савременим српским стандардом. Установљено је да је у основи језика овог *Зборника* шумадијско-војвођански дијалекат, а одступања у односу на савремени српски стандард огледају у испуштању сугласника *x*, посебно у облицима заменичко-придевске промене и у широј појави икавизама. Књишки утицај огледа се у непосредној терминологији и у синтакси (употреба некадашњих партиципа у атрибутској функцији, номинализација, ред речи, дуга реченица).

Кључне речи: *Зборник закона и уредба из 1867. и 1868. године*, језичке особине, шумадијско-војвођански дијалекат, српски стандард.

1. Последњих деценија добија на замаху опис језика нижих функционалних стилова (административног, публицистичког, научног) предвуковског периода, као и из времена непосредно пре победе Вукових схватања.³ Ово нарочито стога што је то био период њиховог конституисања (МИЛА-

¹ nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад рађен је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који се реализује у сарадњи Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу и Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, под покровитељством Министарства науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије. Рад је саопштен на Научном скупу са међународним учешћем *Наука и савремени универзитет 2* (Ниш, Филозофски факултет, 16–17. 11. 2012), а за ову прилику је проширен и допуњен новом литературом у сусрет 150-годишњици укидања сваке забране употребе Вукове реформисане графије.

³ Ирена Грицкат (1964: 130) упозорила је да историја књижевног језика није само језички опис лепе књижевности већ да треба да укључи и проучавање језика других писаних споменика.

НОВИЋ 2004: 113). У жижи интересовања су, пре свега, лексика, терминологија, стил и синтакса. Тиме се свакако попуњава празнина у историји нашег књижевног језика, иако главне језичке особине ових споменика углавном одговарају онима изложеним у *Прегледу историје српског језика* П. Ивића (1998: 236–244), датим на основу ранијих истраживања језика писаца из истог периода (ЛУКОВИЋ 1994: 137; ЋОРИЋ 2009: 164).

1.1. Административни стил, са правним стилем, као једним од подстилова (ТОШОВИЋ 1988: 81–82), мењао се током XIX века у различитим фазама развитка српске државе (ЛУКОВИЋ 1994: 24). У прве три-четири деценије имао је више рускословенских елемената због великог утицаја учених Срба из Војводине, који су у Србији кнеза Милоша обављали чиновничке дужности (ЛУКОВИЋ 1994: 34). Касније се језик правних аката све више ослобађа ових наноса.

2. Предмет овог рада је језички опис *Зборника закона и уредба из 1867. и 1868. године*,⁴ њихових кључних граfiјских, фонетских, морфолошких, творбених и неких синтаксичких особина, с циљем да се на том примеру установе језичке одлике правног стила српског стандарда из времена званичне победе Вукових начела.⁵ Резултати ће бити поређени са језичким особинама војних правила (ЈОВАНОВИЋ 2016: 215–228) и правних уџбеника (ЋОРИЋ 2009: 155–164) из приближно истог периода,⁶ а кад то буде потребно, поредиће се и са стањем у народним говорима, и у стандардном српском језику.

2.1. *Зборници* су невелики по обиму. Први, из 1867. године, има 47 страна, а други, из 1868. године, 64 стране. Штампани су у формату Б5.⁷ Садржина закона и уредаба у *Зборнику из 1867.* различита је и тиче се: устројства судова, регулисања употребе телеграфа, наплате путних такси, пореза, накнаде штете у војним објектима, набавки и поправки у државним болницама и сл. У *Зборнику из 1868.* године многе уредбе у вези су са убиством кнеза Михаила Обреновића, које се догодило 29. маја те године,

⁴ Потпуни наслов зборника в. у списку извора на крају рада.

⁵ *Зборник закона и уредба из 1868. године* обухваћен је синтаксичко-стилском анализом правних списа у Србији од 1868. до 1918. године М. Луковића (1994).

⁶ В. Јовановић описивао је језик правила, заправо приручника намењених војним старешинама за различите видове пешадијске обуке регрута, штампаних између 1845. и 1866. године (2016: 216), а Б. Ћорић бавио се језиком два уџбеника права из 1851. године, које је написао Димитрије Матић (2009: 155).

⁷ У даљем тексту примери ће бити обележавани двома цифрама, од којих ће прва, 1 или 2, означавати годиште *Зборника*, старије или млађе, а друга број стране одговарајућег *Зборника*. Како је Саржај, који долази на почетку, нумерисан, биће означен скраћеницом *с* иза прве цифре.

са увођењем ванредног стања и привременог намесништва, као и са „ди-зањем” ванредног стања и сл.

2.1.1. Законска акта имају своју устаљену форму, стереотипне почетке и завршетке. На почетку је преамбула (*Михаил М. Обреновић III, по милости божијој и вољи народа књаз српски, проглашавамо и објављујемо свима и свакоме, да је Државни совет решио и да смо ми одобрили и одобравамо* 1.1, 1.2, 1.4, 1.10, 1.27 итд.; *Михаил М. Обреновић III, по милости божијој и вољи народа књаз српски, по договору са Државним саветом, решили смо и решавамо* 1.3),⁸ а на крају наредба (*Препоручујемо нашим министрима... да овај закон обнародују и о извршењу се његовом старају властима пак заповедамо да по њему поступају а свима и свакоме, да му се покоравалу* 1.1 итд.), испод које следе датум и места за потписе и печат (*Видио и ставио државни печат, чувар државног печата, министар правде* 1.1 итд.). Језик ових делова текста има више славеносрпских елемената него сам текст уредбе или закона.⁹

2.2. Летимичним увидом у *Зборнике* стиче се утисак да је реч о књижевном, стандардизованом језику с краја XIX века, чија је основица шумадијско-војвођански дијалекат и који је близак данашњем, али са незнатним уделом дијалектизама у фонетици и морфологији.¹⁰ Значајнија одступања у односу на савремени српски стандард огледају у испуштању сугласника х, посебно у облицима заменичко-придевске промене и у широј појави икавизама. Видно је присутан утицај славеносрпског у фонетици и синтакси (придевске речи долазе иза именице, а некадашњи партиципи у атрибутој функцији чешћи су него данас). У лексици везаној за администрацију, устројство војске и употребу телеграфа приметан је страни утицај (ЈОВИЋ 2011а: 395; ЈОВАНОВИЋ 2016: 223).

3. Зборник из 1867. штампан је славеносрпском ћирилицом и морфо-фонолошким правописом, као и друге књиге за потребе државних служби

---

⁸ Оригинал наведеног транслитерисаног текста изгледа овако: МИХАИЛЪ М. ОБРЕНОВИЋЪ III. по милости божијој и вољи народа КНЯЗЪ СРБСКІЙ, ПРОГЛАШАВАМО И ОБЯВЛЮЕМО СВИМА И СВАКОМЕ, ДА Е ДРЖАВНЫЙ СОВЕТЪ РЕШИО И ДА СМО МЫ ОДОБРИЛИ И ОДОБРАВАМО; МИХАИЛЪ М. ОБРЕНОВИЋЪ III. по милости божијој и вољи народа КНЯЗЪ СРБСКІЙ, ПО ДОГОВОРУ СА ДРЖАВНИМЪ САВЕТОМЪ РЕШИЛИ СМО И РЕШАВАМО 1.3.

⁹ И у повељама су аренга и завршни делови по правилу писани вишим стилем, српскословенским језиком, а диспозиција народним језиком (ИВИЋ 1990: 84; ПОЛОМАЦ 2016: 457–458).

¹⁰ У основи исто запажање изнето је и у другим описима језика административно-дидактичких списа из предвуковског периода, нпр. у ЂОРИЋ 2009: 164; ЈОВАНОВИЋ 2016: 217, као и у описима језика публицистике с краја XIX века (ЈОВИЋ 2012а: 292; СТЕФАНОВ 2012: 460).

3.1.1.2. Графија *ы* долази обично на етимолошком месту:

а) у облику Нмн. личне заменице 1. лица: *да смо мы одобрили* 1.1, 27, 29, 31, 33, 37, 43, поред: *да смо ми одобрили* 1.40, 2.1, 2;

б) у облицима глагола *бити*: *где неби было* 1.5, *было то стално* 1.12, *што небы противно было* 1.5, *небы подпунъ быо* 1.35, *быти* 1.35;

в) у наставцима заменичко-придевске промене: *државный советъ* 1.1, *правый пошилятель* 1.21, *талиръ целый* 1.46, *талиръ новый* 1.47; *служителя и осталы потреба дати*. 1.11, у уговорима *заключенымъ са дотичнымъ државама* 1.24, у *овымъ радњама* 1.24, *такса депешны* 1.24.

3.1.2. Вокално *р* бележи се без јора: *СРБСКІЙ* 1.1, 2, 3, 4 итд. на почетку закона и уредаба, *усавриенѣ* 1.12, *изврше* 1.26, *на мртве еспане* 1.36, *трговци* 1.36, *подвергавати* 1.39, *Првомъ* 1.41, *првый* 1.41, *четвртина* 1.44, *државнимъ* 1.46, *сребрне* 1.46, *извршуюћа* 2.1 и сл.¹⁴

3.1.3. Сонант *ј* бележи се графијама *й*, *і* и двогласним словима *я*, *є*, *ю* у оквиру гласовних група *је*, *је*, *ју*.

3.1.3.1. Графија *й* пише се на крају речи: *о новчаной тарифи* 1.с, *у којој другој страной држави* 1.29; иза вокала у средини речи: *о устр. войске* 1.с, *у чаршијскомъ течаю* 1.с, *у войсци* 1.29, *куйну* 1.40, *полицайне власти* 1.40, *којој* 1.46; као и да означи дуги вокал код облика одређеног придевског вида м. рода у Нјд. и код неких именица у Гмн. (в. 3.1.1.1.1).

3.1.3.2. Двогласна слова *я*, *є*, *ю* јављају се на почетку речи и иза вокала: *да му се... яви* 1.20, *явнимъ* 1.46, *яко избушене* 1.47; *до края* 1.с, *Мая* 1.с, *Юния* 1.с, *бroyати* 1.22, *коя* 1.23, *копiя* 1.24; *шта є* 1.с, *єзику* 1.14, *єрь* 1.23, *ни єдне* 1.41; у *воєнимъ матерiялима* 1.с, *где ние* 1.с, *стоєшимъ болницама* 1.с, *препоручуемо* 1.1, *своє* 1.22, *трає* 1.41, *додає се* 1.41; *Юния* 1.с; *свою* 1.22, *поступаю* 1.42, *кою є* 1.46, *течаю* 1.46.

3.1.3.3. Група *јо* бележи се графијама *іо*: *іоште* 1.21, *іоштъ* 2.36; *којој* 1.23, 29, *којој* 1.46 и сл.

3.1.3.4. О писању групе *ји* било је речи у претходном тексту (в. 3.1.1.1).

3.1.4. Гласови *љ* и *њ* не бележе се посебним графијама већ комбинацијама *ля*, *ня*, *лѣ*, *нѣ*, *лю*, *ню*, *љи*, *њи*, *лъ*, које означавају гласовне групе *ља*, *ња*, *ље*, *ње*, *љу*, *њу*, *љи*, *њи*, *лъ*: *о вакупскимъ земляма* 1.с, *одправлянѣ* 1.22, *Другiй оделякѣ* 1.40, *одѣ 5 рубала* 1.46; у *Княжеству*, насл., *последня* 1.2, *радња* 1.41, *упражнява* 1.41, *крняве* 1.47; *злоупотреблѣня* 1.с, *изъ землѣ* 1.3, *определѣня* 1.22, *жителѣ* 1.39; *Решенѣ* 1.с, *нѣговомъ* 1.2, 28, *по нѣму* 1.2, 28, 42, *починѣ* 1.2, *за извиѣнѣ* ('увиђај') и *решаванѣ* 1.5, *наређенѣ* 1.28, *уп-*

¹⁴ У примеру *сврѣ* 1.46, иза вокалног *р* на крају речи бележи се јор.

ражняванѣ 1.41, *раднѣ* 1.41;¹⁵ *пошилятелю* 1.22, 23, *заключенымъ* 1.24; *о наплаћиваню виза* 1.с, *о решаваню* 1.с, 1.4, *по... траженю* 1.23, *заменяю се* 1.39, *изменяю се* 1.41, *радню* 1.41; *по вољи народа* 1.1, 39, *на дальину* 1.21; *унутрашњи дела* 1.1, 22, 41, *манъи* 1.33, *приманѣ њиово* 1.45; *председатель* 1.7, *пошилятель* 1.13, 23, *Надлежательство* 1.22, *правительственнымъ* 1.36, *Првомъ одельку* 1.41, *земальскимъ* 2.35, *непоколебљиво* 2.35.

3.1.5. Графије *ћ*, *ђ*, *џ* не мешају се у писању: *о наплаћиваню виза* 1.с, *за образованѣ судеће и касираюће комисіе* 1.9, *плаћене службене депеше* 1.20; *одъ извозне ђумручине еспапа* 1.с, *ослободити одъ извозне ђумручине* 1.3, *грађ. поступка судскогъ г* 1.с, *закона о устр. ђумрука* 1.с, *недође* 1.22, *наређено* 1.44, *међу* 1.46; *у буџету* 1.11, *кантарџія* 1.27, *меанџія* 1.40, *меџидія* 1.46.

3.1.6. *Јер* означава мекоћу претходног сугласника (уп. писање *љи*, *њи*, *љ*). Безгласно је на крају речи код именица IV Стевановићеве врсте: *советъ* 1.1, *власть* 1.2, 1.5, *дужность* 1.4, *речь* 1.14, *важность* 1.36, *казнь* 1.38.

3.1.7. *Јор* је безгласно и пише се на крају речи иза сугласника: *зборникъ*, *законъ*, *месеџъ*, *данъ*, *поступка судскогъ*, *на путнимъ исправама*, *одъ страни поданика* 1.с, *Михаилъ М. Обреновићъ* 1.1, *пакъ* 1.2, *збогъ* 1.22, *нашемъ* 1.30, *одељакъ* 1.40, *казнителногъ законика* 1.40, *съ правомъ* 1.41 итд.

3.2. Правопис је морфофонолошки, како у актима штампаним предвуковском ћирилицом, тако и у онима штампаним Вуковом графијом (део *Зборника из 1868.* после 17. јула) и карактерише га небележење гласовних промена и састављено писање речи које чине акценатске целине. Ове црте биле су одлика правописа славеносрпског периода (МИЛАНОВИЋ 2004: 96–98).

3.2.1. Гласовне промене – попут једначења сугласника по звучности и по месту творбе и губљења сугласника у сугласничким групама – нису бележене на морфемским границама префикса и коренске морфеме, коренске морфеме и суфикса:

СРБСКІЙ 1.1, *обтуженъ* 1.6, *обтуженомъ* 1.6, *обштина* 1.28, *обштељубљеногъ Књаза* 2.20; *относећима се* 1.7, *подпуно* 1.8, 1.11, *одправљѣна* 1.11, *подпуњ* 1.13, 35, *подписао* 1.22, *одправляню* 1.24, *одплатомъ* 1.33, *одпочне* 1.41, *надписа* 1.47;¹⁶ *србске* 1.39, *Приметба* 1.47, *у другой примѣтби* 2.2; *безплатно* 1.22, *поред: исплатомъ* 1.33, *исплате* 1.46;¹⁷

¹⁵ Према запажањима В. Јовановића (2016: 218), у војним списима у XIX веку, графија *ѣ* се најпре често писала на етимолошком месту, а касније претежно иза *л* и *н* да значи њихову мекоћу, тј. да заједно са њима значи групе *ље* и *ње*, као што је то и овде случај.

¹⁶ У том смислу остаје непромењено и писање групе *дс*: *председникъ* 1.6.

¹⁷ Чини се да овакви примери одражавају традицију доследнијег обележавања гласовне

изследованѣ 1.7, *разсматра* 1.8, *неуместно* 1.23, *местно меанско право* 1.41, *наместника* 2.20, *наместничество* 2.22; *обдржавати* 2.20; *нуждна была* 1.41, поред: *при агенцији букурешкой* 2.5, *порески* 2.5.

3.2.2. Састављено се пишу речи које чине акценатске целине у следећим случајевима:

а) одрична речца пише се састављено без обзира на то уз коју врсту речи долази – глагол, придев или прилог: *непрелази* 1.6, *немогу* 1.14, 22, *невраћа* 1.21, *неможе* 1.22, *недође* 1.22, *неремети се* 1.31, *небы* 1.41, *недонесе* 2.21; *незадовољна страна* 1.6; *непосредно* 1.7;

б) упитна речца *ли* пише се састављено са претходном речју: *Ели* 1.8, *Нађели* 1.8; поред: *ε ли* 1.20.

3.2.2.1. Енклитички облици помоћног глагола *хтети* пишу се по правилу одвојено од главног глагола: *одређива ће* 1.6, *доставља ће* 1.7, *извиђава ће* и *решавати* 1.5, *реши ће* 1.8, *прописа ће* 1.9, 26, *казни ће се* 1.40; мада се среће и: *моћиће* 1.12; *приложиће се* 1.21, *враћаће* 1.24, *наплаћиваће се* 1.24.

4. Приликом разматрања фонетских особина овог споменика треба раздвојити српске народне општештокавске одлике, које доминирају, од ретких књишких, славеносрпских црта и шумадијско-војвођанских дијалекатских одлика.

4.1. Књишке, рускословенске фонетске црте, везане су за титуле (*књаз, министер, полковник*), терминологију (*Совет, намесничество; точка, казан*) и одређену лексику (*полза, ползовати се, цел, точно*).¹⁸ Јављају се у тексту оба *Зборника* и могу да се комбинују са српским народним и српкословенским језичким особинама (*благодејање, непунољетан, саотечественик, притежање* и сл.), као што је било обично у славеносрпској епохи (МЛАДЕНОВИЋ 1989: 136).

4.1.1. Рускословенски и руски рефлекс полугласника задњег реда (МЛАДЕНОВИЋ 1989: 32) долази у речима: *точка, точно, совет*, чак и након преласка на Вукову графију, мада се јављају и посрбљени ликови *тачка, савет*:

точка [параграфа] 1.1, *последня точка* 1.2, *да се точки 1-вой закона* 1.35, *У точкама подѣ бр.* 1.37, *према точки* 2.27; *точно наплаћивати* 1.11, *са точнымъ означенѣмъ* 1.17; *државный советъ* 1.1, *са државнимъ советомъ* 1.39, *совета* 1.42, *Председатель министерскогъ совета* 2.1, али и: *по*

промене код префикса на -з- у српској писмености, о којој говори В. Јерковић (2004: 75).

¹⁸ До истих запажања дошло се проучавањем језика војних текстова из XIX века (ЈОВАНОВИЋ 2016: 219).

договору са државнимъ саветомъ 1.3, 35;

после првог одељка точке 7§ 2.13, да се точки под 2. закона 2.31; државни совет 2.19, 21, 31, са државним саветом 2.30, 42, поред: државни савет 2.9, тачка 38. указа 2.15.

4.1.2. Рускословенски и руски рефлекс полугласника предњег реда (МЛАДЕНОВИЋ 1989: 32) среће се у терминима: *министер*, *министерство* (који долазе и посрбљени), *намесничество*, и у општијој лексици у тексту *Прокламације*, после убиства кнеза Михаила, ради постизања узвишенијег тона: *прељубезни*, *отечество*, *саотечественик*, член:

министеръ 1.1, *Министерскогъ совета* 1.42 (редовно у потписима уз печат на крају законског акта), али и у тексту закона: *министеръ унутрашњи дела* 1.11, 35, *министеръ финансије* 1.36, 46, *при министерству* 2.5, 10, поред: *министаръ* 2.3, 4,¹⁹ 7;

прељубезног владоаца 2.20, *саотечественика* 2.20, *над нашим отечеством* 2.21, *намесничество* 2.22, *министер правде член овог намесничества* 2.22, *министер војени* 2.45, поред: *министар* 2.9.

4.1.3. Рускословенски и руски рефлекс назала предњег реда (МЛАДЕНОВИЋ 1989: 33) редовно долази у титули *књаз*, па и *књажевски*, *књажев*, затим у термину *част* и у апстрактној именици *учаиће* у тексту *Прокламације*:

князь србскій (у преамбули законских одредби) 1.1, 1.2, 1.10, *указомъ княжевскимъ* 1.10 итд.; *старешина оне части войске* 1.5;

књаз србски 2.9,²⁰ *о имању књажевом* 2.61; *Началникъ* 2.6, *при... учаићу многобројног народа* 2.33.

4.1.4. Рускословенска и руска вредност јата (МЛАДЕНОВИЋ 1989: 24) појављује се у текстовима штампаним Вуковом графицијом, нарочито у прокламацијама после убиства кнеза Михаила:

непунољетан 2.19, *добро мјеније* 2.21, *достојни посљедоватељи његове велике мисли* 2.33, *дјело се његово* 2.60, *Тутори малољетног књаза* 2.61.

4.1.5. Рефлекс вокалног *л* у духу рускословенског и руског језика долази у титули *полковникъ* 1.30, 32; иначе је српски народни: *Дукатъ... пуноважећий* 1.43, *дужан* 2.16 и сл.

4.1.6. Изостанак новог јотовања у облицима именица *заседаније*, *званије*, *известије*, *користољубије*, *мњеније*, *полгодије* итд. (примере в. у тачки 6.1.1) представља рускословенску, руску и српкословенску особину.

4.1.7. Рускословенско и руско читање група *ле*, *л* (МЛАДЕНОВИЋ 1989: 35–36) среће се у примерима: *да у споразумлењу са Намесничеством*

¹⁹ На истој страни, међу потписима, и *министеръ*.

²⁰ У уредби од 24. априла, иначе штампаној Вуковом графицијом (2.15). реч КНЯЗ остаје написана на овај начин.

2.61; *казнителногъ законика* 1.40, *Намесничество види с утешителним удо-
вольством* 2.33, *да одбранителну снагу народну* 2.36.

4.1.8. Уочена је и рускословенска и славеносрпска лексика (*казн, на-
бљудавање, полза, ползовати, призрење, притежање, цел*), која ће и у наред-
них неколико деценија опстајати у српском стандарду у све ограниченијим
сферама употребе (ЈОВИЋ 2011: 84; СТЕФАНОВ 2012: 465): *друга казнь*
1.38, *Ову меру казни* 1.38; *набљудавања чистоће и здравља* 2.15; *неможе
се овим благодејањем закона ползовати* 2.41, *у ползу* 1.20, *ползуюћи се* 2.3,
на ползу отачбине 2.35; *безъ призрения* 1.21; *у његовом притежању* 2.16; *да
немогу своју цель постићи* 1.22.²¹

4.2. Особине српског народног језика, које иначе доминирају у тек-
ту *Закона и уредба*, неће бити детаљно описиване. Овде ће бити скренута
пажња на дијалекатске црте присутне у шумадијско-војвођанском, али и у
другим народним говорима српског језика, с једне стране, и на специфичне
шумадијско-војвођанске језичке одлике, с друге стране, које се јављају у
језику *Зборника*, при чему неких нема у савременом српском стандарду.

4.2.1. У црте шире присутне у дијалектима српског језика, па и у шу-
мадијско-војвођанском дијалекту спадају:

а) екавска замена јата: *старешине* 1.7, *председатель* 1.7, *председникъ*
1.6, *према потреби и важности места* 1.11, *увекъ* 1.12 итд.;

б) прелажење финалног -л у -о: *ставио* 1.1, 37, *предао* 1.23, *быо* 1.35,
затражио 1.41, *добіо* 1.41 и сл.;

в) нестабилност сугласника x^{22} и то:
– у речима домаћег порекла, као и у раније одомаћеним турцизми-
ма: *одма* 1.14, 15, 18, 41, 2.11, *Кадъ пошлятель оће* 1.16, *у кос оће место*
1.17–18, *оће ли се коме... накнадити* 1.24, *на већемъ одъ сто фати удаленю*
1.40, *у истый ма* 2.35, *Заданути Нѣговомъ великомъ мисли* 2.35; *у уредби о
меанама* 1.40, *да меане имаю куйну* 1.40, *аръ*²³ и друге потребне зграде 1.40;
што важи и за документе штампане Вуковом графичком: *одма* 2.16; *пла-
тити накнадно арач* 2.31;

поред ретких примера са x у овој категорији: *хтео одговорити* 1.17,

²¹ Неке од ових лексема или лексеме од истих основа, нпр. *благодјејаније/благодејаније, дјело/дело, љубезан, мњеније/мненије, набљудавати, началство, отечество, поља/полза, ползовати се/ ползовати се, част 'део', посљедујуици/последујуици, притјажатељ* и сл., пописане су у огледној свесци *Речника славеносрпског језика* (2017).

²² Познато је да се у XVIII веку x губило у већини штокавских српских говора (ИВИЋ 2001: 89) и да га Вук није писао у домаћим речима до 1836. године (ИВИЋ 1986: 185), али га после тога уводи у писање. Међутим, ово правило није увек поштовано, што је показала и анализа језика новина с краја XIX века (ЈОВИЋ 2012а: 289–290; СТЕФАНОВ 2012: 462–463). Утолико мање чуди нестабилност у писању x тридесетак година пре тога.

²³ ŠKALJIĆ 1989: *ahar (aar, ar, jar)* m (pers.) 1. štala, konjušnica; 2. gostinjska soba.

захтевати 1.21, захтеванѣ 1.21;

– у Гмн. заменичко-придевске промене (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ и др. 1994: 340): *унутрашњи дела* 1.1, 2.1, *одъ страни поданика* 1.с, *одъ дотични раденика или майстора* 1.4, *одъ... надзорни старешина* 1.4, *устройства окружни судова* 1.2, *одъ сировина земаљски* 1.3, *где неби было нарочити стручни командира* 1.5, *произилазе изъ ти спорова* 1.5, *о оправкама и израдама исти* 1.9, *министрима воени и унутрашњи дела и правде* 1.9, *по 15 пара порески* 1.36, *приватны лица* 1.44, *поєдини монета* 1.45, *по 5400 гроша порески* 2.5 итд.;

међутим, у актима штампаним Вуковом графијом *х* се у овој категорији некада пише: *министар унутрашњих дела* 2.9, 17, 18, 19, *Министар просвете и црквених дела* 2.9, 18, *Министар иностраних дела* 2.9, *Наши министри правде и унутрашњих дела* 2.40, али не увек: *свију наши саотечественика* 2.20, *на основу земаљски закона* 2.20;

– у промени заменица: *оделеня њиова* 1.5, *приманѣ њиово* 1.45, *ий* (их) 1.39 итд.;

поред *их* 2.16, али и *коме од њи* 2.45, у актима штампаним Вуковом графијом;²⁴

г) нестабилност сугласника *ф*, која се огледа у његовој замени другим гласовима (ИВИЋ 1991: 80): *о вакупскимъ земляма* 1.33, *вакупске одношае* 1.33, *вакупско добро* 1.33,

с тим што се он чува у новијим позајмљеницама: *Законъ о телеграфу* 1.10, *штаціе телеграфске* 1.10, *штафетомъ* 1.18, *официри* 1.29, *финансіе* 1.36, 38, *кафеџія* 1.41, *францускій* 1.43, *По... трифи* 1.44, *управи фондова* 2.1;

д) дисимилација у сугласничкој групи *мн* (ИВИЋ 1991: 154; ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ и др. 1994: 370): *млогобројног народа* 2.33, *тавнује* 2.55.

4.2.2. Специфичне шумадијско-војвођанске фонетске одлике огледају се у икавизама шумадијско-војвођанског типа (ИВИЋ 2001: 94):

старіи 1.6, *најстаріи* 1.6, *ніе* 1.6, 1.47, *на депеши* 1.16 и сл.;²⁵ *гди* 1.6,²⁶ поред: *где* 1.4, 5, 18, 46; *желіо* 1.20, *Видіо* 1.1 (редовно у потписима

²⁴ У основи речи *х* се чува у несловенским речима и у славенизмима: *одъ 5 драхмій* 1.44; *сходно закону* 1.8, 44, *кадъ за сходно нађе* 1.12, *у приходъ* 1.17, *изъ прихода* 1.23, 24. Сличну ситуацију у вези са писањем сугласника *х* примећује и Б. Ђорић (2009: 158): оно одсуствује у домаћим речима, а има га у славенизмима и несловенским речима.

²⁵ Ови икавизми карактеристика су српског књижевног језика и у XIX веку (ИВИЋ 2001: 92), као и данас.

²⁶ Облик *(г)ди* је у широкој употреби у шумадијско-војвођанским и смедеревско-вршачким говорима, а има га и у косовско-ресавским (РЕМЕТИЋ 1985:106). То је обичан облик у српском књижевном језику до средине XIX века и у време коначне победе вуковског правца, који се користио поред екавког облика *где*, као и икавизми *желила*, *живити*, поред *желела*, *живети* (ИВИЋ 1998: 237).

закона и уредаба из оба годишта), такође и у актима штампаним Вуковом графијом: *Видио* 2.9, *седио* 2.55.

4.2.3. У одлику ових докумената, као и других из тог периода,²⁷ спада колебање у фонетском лику речи страног порекла, некад чак на истој страни: *Декембра* 1.35, 38, 39, 2.64, у *месецу Декембру* 2.61 и *Децембра* 1.37, 39, 42; *финансије* 1.36, 38, 45, 47, 2.2, 15, *финансије* 2.43 и *финанције* 1.28, 2.2, 4, *финанције* 2.18, 43; *фармасије* 2.10; *Октомбра* 1.25 и *Октобра* 1.36, 2.12, 22.

5. Морфолошке особине језика *Зборника закона и уредба из 1867. и 1868.* готово у потпуности одговарају особинама савременог српског језика.²⁸ Ситнија одступања тичу се малобројних потврда неких књишких црта и војвођанских дијалектизама.

5.1. У ДИЛмн. именица м. и с. рода доминира наставак *-има*: *Препоручуємо... министрима* 1.1, 2, 9, *о доказима* 1.6, *о свимъ приходима и расходима* 1.11, *по прописанымъ правилима* 1.12, *таквymъ писменима и знацима* 1.13–14, *Пошиљательима* 1.15, *са остальымъ писмима* 1.20 итд.;

али се у следећим случајевима јавља и наставак *-ама*: *заедно са свима актама* 1.7, *осталимъ актама* 2.11, *на званичнимъ актама* 2.26; *на вакупскимъ добрама* 1.33, што је одлика језика и других списа с половине XIX века.²⁹

5.2. Облици заменичко-придевске промене чешће него данас долазе са покретним вокалима:³⁰ *до края овога параграфа* 1.2, *чуваръ државнога печата* 1.2, *заедно са свима актама* 1.7, *О свима приходима и расходима итације као и о примљеноме и потрошеномъ матерјалу* 1.11, *на свима пограничнимъ ђумруцима лежећима край Саве* 1.36, *на свима јавнимъ касама* 1.44, али и: *чуваръ државногъ печата* 1.2, *кои ће решенѣ првогъ оногъ старешине* 1.7, *починюћи одъ најмлаћегъ* 1.6.

²⁷ Б. Ђорић примећује „необичан гласовни и графички лик” имена знаменитих људи у односу на савремено стање (2009: 163). У језику *Српских новина* и *Нишког трговинског гласника* из 1895. године забележене су речи страног порекла чији фонетски лик више одговара језику изворнику него данас (ЈОВИЋ 2012а: 290).

²⁸ Исто је примећено у вези са језиком војних (ЈОВАНОВИЋ 2016: 219) и правних списа из XIX века (ЂОРИЋ 2009: 158–159).

²⁹ У војним правилима има именица м. и с. рода са наставком *-ама* у ДИЛмн. (ЈОВАНОВИЋ 2016: 218), док је у уџбеницима права Д. Матића ово једини наставак у тим падежима (ЂОРИЋ 2009: 158).

³⁰ У Вуковој *Писменици* (КАРАЏИЋ 1814: 33) у Дмн. наведени су само облици на *-има*. У савременом српском језику (СТЕВАНОВИЋ 1986: 258–259) не инсистира се на одређеној употреби наставка са покретним вокалом.

5.3. Ликови заменица *таков/оваков* доминирају у односу на *какав/такав/ онакав*, а присутни су и ликови *каки/таки/оваки/онаки*, који су сви одлика Вуковог језика (ИВИЋ 1957: 119; ДАНИЧИЋ 1850: 35): *за овакове спорове* 1.7, *и такове у одређено време* 1.12, *такова депеша* 1.15, 18, *за овакову депешу* 1.20, *Овакове накнаде* 1.23, *При траженю оваковы накнада* 1.23, *о поднашаню оваковы рачуна* 1.26, *такова... меана* 1.41, *делови њини у таквомъ виду* 1.44; *т. е. такве* 1.13, *написанъ таквѣмъ писменима* 1.13–14; *о овакимъ штетама* 1.5, *ваља таку одлуку да поднесу* 2.48.

5.4. Облик 3. л. мн. презента само у једном случају долази са наставком -ду, што је иначе одлика војвођанских говора (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ и др. 1997:163–167): *нити смеду речи быти* 1.14.³¹

6. Од специфичности на нивоу творбе треба издвојити велики број именица са суфиксима -ње и -тељ, као и глаголе са инфиксом -ава-

6.1. Суфикс -ње чест је код глаголских именица присутних у различитим терминологијама (ЈОВАНОВИЋ 2016: 221, 227;³² ЛУКОВИЋ 1994: 91), неретко насталих посрбљавањем позајмљеница из рускословенског или руског језика са наставком -ије: *где ніє случай злоупотребленя* 1.4, 31, *изъ... небреженя* 1.4, *за извиђенѣ* (‘увиђај’) и *решаванѣ* 1.5, *дају своја мненя* 1.6, *изследованѣ* (‘ислеђивање’) 1.7, *жалбена побуђеня* (‘жалбене побуде’) 1.8, *о чуваню, надзираваню и рукованю са воснимъ матеріялима* 1.9, *Штаціє телеграфске државна су заведеня* 1.10, *усавриенѣ ове струке* 1.12, *о чуваню и обдржаваню* 1.12, *наставленя, коя министеръ унутрашњи дела прописивао буде* 1.13, *Депеше у односу на поступанѣ съ њима* 1.13, *одправлянѣ* 1.13, *одостоверенѣ* 1.15, *са точнымъ означенѣмъ* 1.17, *съ назначенѣмъ* 1.20, *писмено захтеванѣ приложиће се* 1.21, *безъ призреня* 1.21, *Из призрења* 2.23, *неподлеже таксиранию* 1.22, *изображенѣмъ* 1.29, *копиранѣ и одостоверенѣ* 1.24, *о приманю и отправляню* 1.24, *удаленю* 1.40 (удаљење, ‘удаљеност’), *одъ примлѣногъ дозволеня за траженѣ накнаде* 2.3, *правила о смотрењу доброты мяса и набљудавања чистоће и здравља* 2.15, *за ствар, каја [sic] се нашла у његовом притежању* 2.16, *па би се време затруднења подударало са временем одводења* (‘отмице’) или *силовања* 2.18, *због преступлења* 2.19, *од дана настајења* 2.31.

6.1.1. Рускословенски, руски и, уопште, црквенословенски суфикс -ије редак је у анализираној грађи.³³ Долази у терминима: *заседаније*, *званије*,

³¹ Мали број потврда ове народне језичке особине присутан је и у језику уџбеника права (БОРИЋ 2009: 159, *познаду, да знаду, даду*).

³² У војним текстовима јавља се паралелна употреба глаголских именица на -ије и -ње.

³³ У језику правних уџбеника Б. Ђорић запажа „велики број глаголских именица с

известије, користољубије, мњеније: кадъ раде у засѣданію 2.12, уредно у заседания долазити 2.11, по званію 1.6, два званія секретара III. класе 2.5, два званія писара I. класе 2.5, известіе 2.11, учинѣнимъ изъ користолюбія 1.37, мнѣніе 2.10, полгодије 2.31.

6.2. Суфикс *-тељ*, који означава вршиоца радње, појављује се у терминима, данас, у неким случајевима, обичнијим са суфиксом *-лац*: *рачунополагателя 1.4 и рачунополагатеља 2.9, рукователя 1.4, узроковатељ штете 1.5, председатељ 1.7, 39, 2.1,³⁴ служителя 1.11, 23, пошилятељ 1.13, 21, Ако... жалителю даде право на траженѣ накнаде 2.3, рачуноводителя 2.5, деловодителя у одбору 2.11, бранитеља 2.19, тужитељ 2.19* (уп. ЈОВИЋ 2011а: 395).³⁵

6.3. Инфикс *-ава-* још увек је чест код глагола, што је карактеристика и других текстова (ЋОРИЋ 2009: 159): *оснажаваю или уништаваю 1.2, оснажава решенѣ 1.8, извиђаваю и решаваю 1.4, извиђава ће и решавати 1.5, о ... надзираваню и рукованю 1.9, штацие телеграфске установљавати 1.10, назначавате се 1.11, определявате самъ 1.11, о примањю и отпуштаваню служителя 1.12, власти... подчиняваю 1.39, ослобођаваю 1.39, 2.31, настојавати 2.35.*

7. Неке синтаксичке црте *Зборника закона и уредба из 1867. и 1868. године*, будући разматране у поменутој монографији М. Луковића (1994) о развоју српског правног стила, биће документоване ради поређења са стањем у језику уџбеника права (ЋОРИЋ 2009) и војних приручника (ЈОВАНОВИЋ 2016). Ради се о атрибутској употреби партиципа, једној од најтипичнијих књишких црта, реду речи у реченици, као и о деперсоналности и номиналности – важним синтаксичко-стилским одликама административног стила (ПОЛОМАЦ 2016: 464).

7.1. Атрибутска функција партиципа добро је потврђена у језику *Закона и уредба*, при чему се углавном јављају партиципи на *-ћи*, а од оних

рускословенским ликом на *-ије*, али су оне још чешће са домаћим ликом на *-ње*" (2009: 162).

³⁴ У уредбама од 7. и 25. маја 1868. употребљено је *председник*, да би се након атентата на кнеза Михаила у *Прокламацији* и у актима о формирању привременог намесништва опет вратио термин *председатељ* 2.21, 22, 23, 24, односно *председател* 2.25, *председатељ* 2.27, тамо где графика није Вукова. Термини *председник* 2.46 и *подпредседник* 2.47 појављују се у Закону о уређењу Народног позоришта у Београду од 17. октобра 1868. године.

³⁵ И у уџбеницима права Д. Матића честе су именице на *-тељ*, а ретке конкурентске форме на *-лац* (ЋОРИЋ 2009: 162).

на -виши, једино *благопочивиши*:³⁶ *коя се на сировину изъ землѣ износећу се [sic] наплаћує 1.3, у стоєћој войсци 1.4, за... образованѣ судеће комисіє 1.5, заєдно са свима актама на предмет относећима се 1.7, судећа комисія 1.8, судећој комисіи 1.8, касираюћа комисія 1.8, платиће и за одговоръ припадаюћу таксу 1.20, на свима пограничнимъ ђумруцима лежећима край Саве 1.36, извршуюћа властъ 2.1, опредељења закона... односећа се на случаје 2.24, кад се скитајући се цигани 2.31; која им је блаженопочившимъ Књазем поверена 2.21, жалости за блаженопочившимъ Књазом 1.26, поводомъ убиства блаженопочившегъ княза 2.27.*

7.2. Реченица је некада врло дуга (уп. ЛУКОВИЋ 1994: 139),³⁷ са уметнутим зависним реченицама, набрајањима и сл.: *За све штете у воснимъ матеріялима, коє излазе изъ квареня у изради одъ дотични раденика или майстора, или изъ рђавогъ чуваня или рукованя, слабогъ надзора, и небреженя или неиспуњваня правила одъ дотичногъ рачунополагателя, рукователя, надзорни старешина или наредбодавца, као и за све штете у воснимъ матеріялима учинѣне лицемъ коє има службу или одређену дужностъ при войсци, – надлежне су следеће власти да решаваю спорове о накнади. 1.4, Овлашћую се дотични министри, да могу, у колико власти ма коє државе подчиняваю српске жителѣ плаћаню такса за визе на путнимъ исправама, или ий од тога сасвимъ ослобођаваю, – и они поданике те државе на свимъ пограничнимъ местима подвргавати подобномъ плаћаню или ий сасвимъ одъ тога ослобођавати, у смислу узаямности. 1.39.*

7.3. Ред речи у реченици одликују архаичне црте попут положаја атрибута иза именице и смештања глагола, често инфинитива, на крај реченице. Ове особине одликују и Вуков језик (ИВИЋ 1957: 122–123), као и језик предвуковских писаца и нису биле напуштене до краја XIX века, што се види из језика новина (ЈОВИЋ 2012: 95).

7.3.1. Место атрибута иза именице представља стару особину (BROZOVIĆ, IVIĆ 1988: 40), присутну и у другим правним списима (ЛУКОВИЋ 1994: 138;³⁸ ЋОРИЋ 2009: 161): *на предметъ относећима се 1.7, Штаціє телеграфске државна су заведеня 1.10, служителя канцеларискій 1.12, депеше службене 1.13, За депешу просту 1.21, двадесетъ пара чаршиски 1.21, изъ прихода телеграфскогъ 1.23, болница државны 1.26 и сл.*

³⁶ Уп. ЛУКОВИЋ 1994: 131–135, 142–143. Б. Ћорић у језику уџбеника правних наука осим партиципа на -ћи и -в(ши) запажа и континуанте некадашњег партиципа презента пасива на -м (2009: 159). Употребу партиципа у језику војних текстова из XIX века прати и В. Јовановић (2016: 221).

³⁷ Ово посебно важи за правне текстове са почетка проучаваног периода (шездесете и седамдесете године XIX века), који имају процедурални карактер (ЛУКОВИЋ 1994: 85–88).

³⁸ То је честа особина у правним списима, која временом ипак слаби (исто: 78–79).

7.3.2. Глагол на крају реченице, било инфинитив или лични глаголски облик, такође је особина и Вуковог језика, и језика славеносрпских писаца (ИВИЋ 1957: 123), као и других правних и новинских текстова у другој половини XIX века (ЛУКОВИЋ 1994: 82;³⁹ ЋОРИЋ 2009: 160;⁴⁰ ЈОВИЋ 2012: 95): *која се на сировину изъ землѣ износећу се [sic] наплаћує* 1.3, *коє се пошиљательима депеша издавале буду* 1.23; *Прописане таксе телеграфске подпуно и точно наплаћивати [sic], и приходе у определѣно време коме треба предавати* 1.11, *Но у колико брой више класе небы подпун быо, у толико брой ниже класе може већій быти.* 1.35 итд.

7.3.3. Честа употреба инфинитива била је особина књижевних и других текстова у XIX веку (ЛУКОВИЋ 1994: 117–121; ЈОВИЋ 2012: 95) и обично се тумачи страном утицајем: *кои ће решенѣ првогъ оногъ старешина, према даномъ случаю и закону, оснажити или преиначити...* 1.7, *определяваће самъ, колико ће се којој штацији званичника, служителя и осталь потреба дати.* 1.11, *А чимъ се такова по плану меана подигне и радити одпочне, одма има престати упражњавати меанску радю онај* 1.41 и сл.

7.4. Деперсоналност и номиналност представљају доминантне синтаксичко-стилске одлике административног стила и огледају се, између осталог, у употреби пасива и кроз декомпоновање предиката.

7.4.1. Рефлексивни пасив доминира у односу на партиципски, што је одлика правних списа и у периоду након шездесетих година XIX века (ЛУКОВИЋ 1994: 135–136): *Неће се примити ни телеграфомъ отправати оне приватне депеше* 1.15, *Ако бы се коимъ случаємъ наплатило одъ пошиљателя манѣ таксе него што треба* 1.21, *да му се телеграфомъ яви* 1.20; *Депеше знаничне могу быти саставлѣне на комъ было езику* 1.14, *Ако є депеша већъ одтелеграфирана* 1.20 и сл.

7.4.2. Уз бројност глаголских именица на *-ње*, номиналности правних списа доприноси и декомпоновање предиката (ЛУКОВИЋ 1994: 93–94, 139) уз глаголе *узимати*, *извршити*, *упражњавати*, *чинити*, *радити*: *узима у претресъ* 1.8, *могу извршивати набавке и оправке* 1.26, *наплате и исплате имаю извршити* 1.46, *одма има престати упражњавати меанску радню онај* 1.41, *Чинити наплате и исплате* 1.46, *кадъ раде у засѣданію* 2.12 итд.

8. Зборници закона и уредба издати у Кнежевини Србији 1867. и 1868. године писани су у српским стандардним језиком друге половине XIX века,

³⁹ М. Луковић запажа да број оваквих примера у правним текстовима идући ка крају века опада.

⁴⁰ Б. Ћорић ову појаву тумачи бароклизацијом језика.

у основи шумадијско-војвођанским дијалектом са мањим уделом славеносрпских елемената и дијалектизама, општијештокавских и шумадијско-војвођанских. *Зборник из 1867.* и део *Зборника из 1868. године* штампани су предвуковском, славеносрпском ћирилицом, док је део млађег *Зборника* издат Вуковом графијом, будући да је 1868. скинута и последња забрана њене употребе у канцеларијама и основним школама. Славеносрпски елементи јављају се у фонетици, превасходно у терминологији (*књаз, намесничество, началник, совет; званије, полгодије; полза, точка, цел* и сл.) и синтакси (употреба партиципа, дуга реченица, често са глаголом на крају и уз појачану употребу инфинитива, положај атрибута иза именице). Општештокавски дијалектизми у виду изостајања сугласника *x* (у заменичко-придевској промени, у домаћим речима и старијим позајмљеницама) и шумадијско-војвођанских икавизама код глагола VII Белићеве врсте – присутни су и у језику других књига административно-дидактичког карактера са којима је вршено поређење (војни и правни уџбеници с половине XIX века). Деперсоналност и номиналност, као важне одлике административног стила, постижу се у *Зборницима* творбом великог броја именица на *-ње* у функцији термина, употребом пасива (чешће рефлексивног) и декомпоновањем предиката. Са променом графије у *Зборнику из 1868. године* иду и промене у језику: термини са рускословенским фонетским одликама посрбљавају се (*министар, савет*; осим код највише владарске титуле *књаз*), пише се, додуше ретко, сугласних *x* у категоријама у којима се раније испуштао. Рускословенски фонетски ликови појављују се у већем броју него иначе у прокламацијама и уредбама писаним после атентата на кнеза Михаила, што одражава схватање да су одлика вишег стила, чиме се могло оправдати њихово коришћење у језику у врло тешком историјском тренутку.

Цитирана литература

- ГРИЦКАТ, Ирена. „Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века”. *Наш језик* (Нова серија) књ. XIV, св. 2–3 (1964): стр. 130–140.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Мала српска граматика*. Беч: Штампарија Јерменског манастира, 1850.
- БОРЂИЋ, Петар. *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*. – 3. изд. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
- ИВИЋ, Милка. „Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком”. *Зборник Матице српске за лингвистику* књ. I (1957): стр. 114–126.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ИВИЋ, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина: БИГЗ–Јединство, 1990.

- ИВИЋ, Павле. *Изабрани огледи II, Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета, 1991.
- ИВИЋ, Павле. *Преглед историје српског језика*, прир. Александар Младеновић, Целокупна дела П. Ивића; т. 8. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*; прир. Драгољуб Петровић, Целокупна дела П. Ивића; т. 2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- ИВИЋ, Павле и Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*, Прва књига: увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник XL*, 1994.
- ИВИЋ, Павле и Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*, Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII*, 1997.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. „О транскрипцији српскословенских текстова”. Вера Васић (ур.). *Предавања из историје језика*, Лингвистичке свеске 4. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 70–86.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. *Српска војна лексика и терминологија*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографија 25, 2016.
- ЈОВИЋ, Надежда. „О лексичким слојевима у језику *Нишког трговинског гласника* (8. 10. 1895 – 25. 12. 1895)”. *Годишњак за српски језик и књижевност*, Година XXIV, број 11 (2011): 81–89.
- ЈОВИЋ, Надежда. „О лексици Зборника закона и уредба и 1867. године”. Милош Ковачевић (ур.). *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, Књига 1. Српски језик, књижевност, уметност, Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2010). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2011а, 387–397.
- ЈОВИЋ, Надежда. „О неким синтаксичким одликама језика београдских и нишких новина с краја XIX века”. *Годишњак за српски језик и књижевност*, Година XXV, број 12 (2012): 89–98.
- ЈОВИЋ, Надежда. „О језику београдских и нишких новина с краја XIX века”. *Време и историја в славјанските езици, литератури и култури*, Сборник с доклади от *Единадесетите национални славистични четенија*, 19–22 април 2012, Том први, Езикознание. Софија: Софийски универзитет „Св. Климент Охридски”, 2012а, 287–293.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Писменица сербскога језика*. Виена 1814. Горњи Милановац – Београд: Привредна књига – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 1984.
- ЛУКОВИЋ, Милош. *Развој српског правног стила*. Београд: Службени гласник, 1994.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Славеносрпски језик*. Нови Сад – Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада – Дечије новине, 1989.

- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Језик повеља и писама Српске деспотовине*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2016.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Говори централне Шумадије. Српски дијалектолошки зборник XXXI*, 1985.
- РЕЧНИК СЛАВЕНОСРПСКОГ ЈЕЗИКА, огледна свеска. Прир. Исидора Бјелаквић, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (граматички систем и књижевнојезичка норма), I Увод, фонетика, морфологија*. – 5. изд. Београд: Научна књига, 1986.
- СТЕФАНОВ, Мартин. „За някои колебания в книжовната норма на сръбския език от края на XIX и началото на XX век в контекста на неговото развитие”. *Време и историја в славянските езици, литератури и култури*, Сборник с доклади от *Единадесетите национални славистични четения*, 19–22 април 2012, Том първи, Езикознание. София: Софийски университет „Св. Климент Охридски”, 2012, 460–466.
- ТОШОВИЋ, Бранко. *Функционални стилови*. Сарајево: Свјетлост, 1988.
- ЋОРИЋ, Божо. *Лингвомаргиналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2009.

***

- BROZOVIĆ, Dalibor i Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. – 6. изд. Sarajevo: Svjetlost, 1989.

Извори

1. *Зборникъ закона и уредба изданы у Княжеству Србији од почетка до края 1867. године. XX*. У Београду, У државној штампарији 1867.
2. *Зборник закона и уредба изданих у Књжеству Србији од почетка до краја 1868. године. XXI*. У Београду, у државној штампарији 1868.

Nadežda D. Jović

SOME ATTRIBUTES OF LANGUAGE USED IN CODIFICATION OF LAWS AND REGULATIONS RELEASED IN A YEAR 1867 AND 1868

This paper shows some language attributes (graphic, phonetic, morphological, formation and syntactic) of *Codification of laws and regulations released in a year 1867 and 1868 (Zbornik zakona i uredba 1867 and 1868)* in order to establish what characterize administrative style of standard language which was used in times correspondents the official victory Vuk Karadzic principles. Language characteristics noted here is compared with ones from older period, vernacular language and finally, with Serbian standard language. It is concluded that the basis of language is Sumadia-Vojvodina dialect, deviation from the modern language is noted as a issuing of consonant *h*, especially in forms of ejective pronominal declension and broader emerging of ikavian substitution of yat. Impact of Slaveno-Serbian literature is visible as a putting of adjectives behind of nouns and using of former participles in attribute function.

Keywords: Codification of laws and regulations released in a year 1867 and 1868, language attributes, Sumadia-Vojvodina dialect, Serbian standard language.

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА И ДИДАКТИЧКЕ ОБЛИКОВАНОСТИ УЧБЕНИКА ЗА УЧЕЊЕ СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ (НА ПРИМЕРУ УЧБЕНИКА *РЕЧ ПО РЕЧ* И *NEW HEADWAY ELEMENTARY*)

Рад се бави контрастивном анализом садржаја и дидактичке обликованости учбеника за учење српског језика као страног (*Реч по реч*, Институт за стране језике) и енглеског језика као страног (*New Headway Elementary*, Oxford). Резултати анализе показали су да је учбеник за учење енглеског језика, иако две године раније публикован, квалитетнији од учбеника за учење српског језика као страног. Садржински, нема неслагања међу учбеницима, али зато постоје приметна одступања у њиховој дидактичкој обликованости, а самим тим и у начину вођења ученика до сазнања. Док се учбеник *Реч по реч* темељи на традиционалним приступима изучавања језика, дотле учбеник *New Headway Elementary* пружа подршку стваралачком раду и развоју критичког мишљења ученика, који се сматрају главним постулатима савремене школе.

Кључне речи: контрастивна анализа, *Реч по реч*, *New Headway Elementary*, српски и енглески језик као страни.

1. Увод. Учење страног језика растућа је потреба у данашњем глобализованом свету. Глобализација је резултовала штампањем великог броја учбеника, који су главни предуслови квалитетне наставе страног језика. Иако информатичка револуција доводи до крупних промена у начину учења, учбеници не губе на својој важности. Према *Закону о учбеницима (Службени гласник РС, бр. 72/2009)* учбеник се дефинише као основно и обавезно дидактички обликовано наставно средство, у било ком облику или медију, које се користи у образовно-васпитном раду за стицање квалитетних знања, вештина, формирање вредносних ставова и развој интелектуалних способности ученика, чији су садржаји утврђени наставним планом и програмом и који је одобрен у складу са законом.

Велики је број разлога због кога се појединци опредељују за учење страног језика, јер како је рекао Цицерон још 55. године пре Христа, „једи-

¹ aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

на ствар по којој се људи специјално разликују од животиња јесте да могу говорити међу собом” (према: СООК 2013). Потреба за успостављањем међуљудске комуникације у условима глобализације довела је до повећаног интересовања за учењем страног језика. Наравно, енглески језик одавно има улогу хиперцентралног језика и учи се у готово свим земљама света. Такав статус једног језика неминовно за собом повлачи и публикување великог броја уџбеника за учење страног језика, а који се одликују посебним квалитетом и где је сваки потоњи уџбеник бољи од оног претходног. Према речима Хачинсона и Тореса, „уџбеник је скоро универзални елемент учења енглеског језика”, без кога нема нема учења и стварања наставних ситуација (HUTCHISON, TORRES 1994: 315–328).

Са друге стране, српски језик нема статус интернационалног језика, али се последњих година појављује повећано интересовање странаца за учењем овог језика. Формирањем више центара за српски језик као страни (у Новом Саду, Београду, Крагујевцу и Нишу) пружа се могућност свима онима који имају одређене жеље и потребе да га науче. Међутим, приметно је постојање свега неколико уџбеника уз чију помоћ би странци овладели српским језиком, који захтевају детаљну евалуацију. Стога је главни циљ и предмет овога рада контрастивна анализа уџбеника за учење енглеског и српског као страног језика, при чему би резултати такве анализе помогли будућим састављачима у креирању и писању квалитетнијих уџбеника.

Рад је организован на следећи начин: у другом одељку пажња је усмерена на претходне анализе уџбеника од стране домаћих и страних аутора; треће поглавље доноси методолошке поставке рада са јасно дефинисаним предметом, значајем и истраживачим питањима, док је четврто поглавље посвећено анализи уџбеника за учење српског и енглеског језика као страног; у петом аутор доноси закључке спроведеног истраживања, а у шестом је дат преглед коришћених извора и литературе.

2. ПРЕТХОДНА ИСТРАЖИВАЊА. Велики је број студија које се баве анализом уџбеника, при чему свака од студија се темељи на коришћењу одређеног броја критеријума потребних за њихову евалуацију. Иако постоје одређене разлике у овим критеријумима, већина истраживача укључује следеће доминантне критеријуме: изглед уџбеника, његов садржај, предмет, језик, могућност практичног радаи самосталног предузимања одређених активности од стране ученика, као и стицање језичких вештина. Грант (1987) подсећа да перфектан уџбеник још увек не постоји, али додаје да увек постоји добар уџбеник којим се предавачи и ученици могу служити. Стога је од изузетне важности константна анализа и евалуација постојећих уџбеника, јер, како сматра Литлџон (1998), само на тај начин се може погледати унутар уџбеника и преузети контрола над његовим дизајнирањем и коришћењем. Шелдон (1988) верује да евалуација уџбеника мора постојати из два разлога – прво, на тај начин се помаже учитељу и састављачу наставног програма да направи прави избор уџбеника, док други процењује предности и недостатке уџбеника, што учитељу знатно може олакшати рад у учионици.

На српском језичком подручју (контрастивном) анализом уџбеничких комплета бавиле су се Марина Јањић и Александра Грубер (2015) у раду *Дидактичка обликованост граматике немачког језика у издању Издавачке куће Клет из Лајпцига*. Рад се темељи на аналитичком приступу сагледавања дидактичке обликованости уџбеника немачког језика за 6. разред основне школе, при чему је посебна пажња стављена на два аспекта дефинисања уџбеника и његовог квалитета: *теоријски и практични*. Како аутори закључују, теоретски, „уџбеник мора да буде прилагођен савременој образовној теорији и модерним наставним концептима” не би ли могао испунити функционалне задатке најважнијег средства у остваривању наставних циљева, док практична реализација уџбеника зависи од „дефинисања формулације основног текста, тј. лекције (врсте и количине презентованог садржаја), допунских текстова, дидактичке апаратуре и ликовно-графичког уређења” уз пружање могућности самосталног рада ученика (ЈАЊИЋ, ГРУБЕР 2015: 132). Добијени резултати потврдили су да испитивани савремени уџбеник задовољава свих 13 Д стандарда, о којима су писали Ивић и сарадници, при чему уџбеници пружају подршку стваралачком и рефлексивном учењу са разумевањем.

Наташа Брајковић (2015) у своме раду *Непосредни методички садржај у предговору уџбеника и приручника руског језика за основну школу и специјалне методичке инструкције у њима бави се, између осталог, и питањем „шта је то садржај уџбеничке структуре и које су то компоненте које га граде и обликују?”* Према њеним речима, садржај представља једну од централних категорија теорије уџбеника. Ослањајући се на речи М. Н. Шабалина, ауторка истиче прихватљиву и научно оправдану концепцију која у саставу садржаја и уџбеничке структуре издваја: 1. лингвистички садржај; 2. екстралингвистички садржај; 3. непосредни садржај; 4. методички садржај (БРАЈКОВИЋ 2015: 348).

Још један рад који се бави анализом уџбеника за странце јесте рад Наташе Ајџановић (2015) *Лингвокултуролошки садржај уџбеника за нижи основношколски узраст (на примеру уџбеника Родничок)*.² Ауторка се бави анализом лингвокултуролошких елемената инкорпорираних у школски уџбеник, што сматра чињеницом од пресудног значаја за развој мотивације за учење страног језика, „јер управо кроз те елементе ученицима се представља земља чији језик уче” (АЈЦАНОВИЋ 2015: 340). Пошто су у питању уџбеници за нижи разред основне школе, како ауторка примећује, осмишљени су као сликовнице, што одговара захтевима детета тога узраста, уз постојање великог броја дидактичких игара, које омогућавају да на лакши начин, уз и кроз игру, неприметно усвајају предвиђене садржаје. Посебна пажња је стављена на дидактичке јединице и наставне теме које се у уџбеницима намењених старијим разредима утврђују и допуњују.

На вансрпским језичким просторима аутори се посебно баве уџбеницима енглеског језика као страног. Хачинсон и Вотерс (1987) процес евалу-

² Мора се напоменути да је у питању уџбеник руског језика за странце писан од стране домаћих аутора – Људмиле Поповић, Јелене Гинић и Аните Тешић.

ације уџбеника посматрају кроз четири главна корака – дефинисање критеријума, субјективну анализу, објективну анализу и проверавање. Први корак обухвата одређивање базе на основу које ће се судити о уџбеницима, као и успостављање критеријума који се намећу као најважнији. Субјективна анализа подразумева сагледавање потребе за коришћењем наставних материјала у складу са садржајем курса, док објективна анализа подразумева анализу материјала који треба бити оцењен.

Десислава Зарева (2000) се у раду *The Role of Headway Elementary for Developing Bulgarian Learners' Intercultural Competence* бави анализом поменутог уџбеника и његовом улогом у развоју интеркултуралних компетенција ученика у Бугарској. Ауторка је у анализу кренула са становишта да данашњи ученици морају бити интеркултурално компетентни колико и лингвистички како би могли да успоставе комуникацију са саговорницима из других култура. Схватајући уџбеник као једно од најбитнијих фактора за постизање успеха у комуникацији, закључује да уџбеник *Headway Elementary* у потпуности одговара на постављени изазов.

Џејмс Ранали (2002) извршио је евалуацију уџбеника *New Headway Upper-Intermediate* стављајући пажњу на садржај и методологију коришћењу приликом његовог писања. Своју анализу засновао је на четири упутства која је дао Канингсворт:

1. уџбеник мора одговарати потребама ученика;
2. уџбеник би требало да омогућава ученицима употребу језика;
3. уџбеник треба да узме у обзир потребе студената и ученика и олакша им процес учења, без коришћења догматских метода;
4. уџбеник треба да има јасну улогу у подржавању учења – као и учитељ, уџбеник представља спону између жељеног језика и ученика (према: RANALLI 2002: 2).

Водећи рачуна о наведеним критеријумима аутор закључује да је реч о добро осмишљеној и написаној књизи која пружа могућност за успешно учење.

Лиц (2005) је извршила анализу и евалуацију уџбеника *English Firsthand 2* који се користи на већини универзитета у Северној Кореји. Ауторка је дошла до закључка да је поменути уџбеник довољно занимљив већини учитеља и ученика енглеског језика као страног. Такође долази до закључка да уџбеник развија комуникативне способности базирајући се на савременим постулатима наставе.

Сарозди и сарадници (2006) у својој књизи *Примењена лингвистика I* издавају посебно поглавље које се бави анализом уџбеника, сматрајући да уџбеник за учење сваког страног језика мора бити подвргнут одређеним анализама, при чему прихватају став Канингсворта да постоје два супротстављена начина просуђивања о уџбеницима за учење страног језика – први, који би се могао назвати *импресионистички поглед* и, други, који се темељи на професионалној евалуацији коришћењем одређених критеријума. Према њиховом мишљењу евалуација уџбеника није једноставан посао (SÁROSDY 2006: 151).

У Ирану се последњих година овом темом бави већи број истраживача. Цахангард (2007) у својој анализи уџбеника предлаже коришћење разнобојних фотографија стварних људи и стварног окружења, које могу допринети атрактивном изгледу уџбеника. Аутор такође наглашава потребу за дубљим и свеобухватнијим студијама у овој области.

Предмет анализе у раду *Coursebook Evaluation (Headway)* Рахада Ал Маданија (2009) јесте евалуација уџбеника *Headway Elementary*. Аутор се користи упитником који се базира на следећим критеријумима: дизајн књиге је интересант и мотивише ученике; теме у уџбенику су занимљиве; уџбеник омогућава стицање језичких вештина; визуелно учење и задаци за учење репрезентују културне разлике и омогућавају компарацију између култура; уџбеник стимулише индивидуални рад, рад у пару или групи. Захваљујући анализи резултата аутор долази до закључка да овај уџбеник атрактивног дизајна у потпуности одговара савременим постулатима наставе.

Лофти и сар. (2010) врше евалуацију иранских средњошколских уџбеника за енглески језик износећи закључак да су аутори уџбеника пажњу посветили „механичком увежбавању”. Наиме, уџбеници који се базирају на задацима замене, понављања и формирања једноставних реченица без пружања могућности за решавање додатних вежбања не могу бити од користи приликом учења страног језика.

Слично Наташи Ајџановић, Наџи Мејдани и Реза Пишхадам (2013) у раду *Analysis of English language textbooks in the light of English as an International Language (EIL): A comparative study* говоре о значају постојања садржаја из области културе у уџбеницима енглеског језика, при чему разликују две групе садржаја – мале и велике. Мале групе одликују се садржајима о начину људског живота, док веће групе садрже податке о економској, социјалној и политичкој историји, великим политичарима, херојима, писцима, уметницима.

Парвиз Алавинија и Мансор Сијадат (2013) у раду *A comparative study of English Textbooks used in Iranian institutes* пажњу усмеравају на активности избора уџбеника као најважнијим одлукама у обликовању садржаја и природе учења (на подручју Ирана). Иако се последњих година број уџбеника за учење енглеског језика повећава, посао учитеља се не олакшава, већ, напротив, постаје компликованији. Аутори констатују да су уџбеници и пратећи материјали најзначајније компоненте процеса учења, те омогућавају учитељима да прате напредак рада у учионици.

У раду *A Critical Comparative Evaluation of English Course Books in EFL Context* Саед Рошан (2014) се бави оцењивањем двају уџбеника – *New Interchange Intro* и *New Headway Pre-intermediate series*. У питању су две добро познате серије уџбеника за учење енглеског језика као страног. Како је истраживање рађено на подручју Ирана, у евалуацију су укључене две важне претпоставке – прва, културна и идеолошка одређеност и, друга, претпоставка о језику, учењу језика и најбољој пракси. Аутор закључује да оба уџбеника одражавају идеолошку и културну слику подручја Сједињених Америчких Држава и Уједињеног Краљевства. У погледу језика, учења језика и најбоље праксе, књиге се фокусирају на оба – и на значење и на

форму. Од посебне важности је закључак аутора да уџбеник мора препознати стварне потребе ученика и мора бити повезан са културом ученика. Другим речима, уџбеници не смеју само рефлектовати културу о којој пишу, већ морају узети у обзир и другачије норме које владају у култури за коју се пишу.

На основу датог прегледа јасно се закључује да на српском говорном подручју до сада, бар на основу информација до којих је аутор дошао, нису рађене контрастивне студије уџбеника намењених учењу српског и енглеског језика као страних. Студије су претежно усмерене на анализу уџбеника који долазе са простора словенских народа – пре свега уџбеника за учење руског језика.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

3.1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА. Уџбеници имају кључну улогу приликом учења и подучавања страног језика (VELLENGA 2004). Користе се као средство за представљање језика кроз садржаје, пружајући ученицима широк преглед активности, граматичких правила, вежби, речника и гласовних транскрипција; такође, често подстичу самостално учење и сматрају се скупом смерница захваљујући којима млади, неискусни наставници могу управљати својим часовима. Добри уџбеници често садрже живописан и интересантан језички материјал, јасно назначавачући шта би требало да буде научено, што се јасно, према речима Залани и Петнеки (1997), рефлектује на рад наставника, као и на стилове и стратегије учења ученика (према: SAROSDY2006).

Стога је од важности спровођење константних анализа и евалуација постојећих уџбеника и указивање на могућности њиховог побољшања. Предмет овога рада биће контрастивна анализа двају уџбеника – једног за учење српског језика као страног (*Реч по реч – почетни курс за странце*) и другог за учење енглеског језика као страног (*New Headway Elementary*).

3.2. ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЊА. Анализа и евалуација уџбеника игра велику улогу у побољшању квалитета уџбеничких комплета. Као што је већ речено, Литцон (1998) тврди да се анализом и евалуацијом уџбеника ствара могућност за дубљим сагледавањем и самим тим преузимањем контроле над њиховим дизајнирањем и коришћењем. Наведеним речима ваља додати и Шелдонове речи да постоје два разлога анализе и процењивања уџбеника – олакшавање избора уџбеника и упознавање учитеља са евентуалним недостацима и предностима наведеног уџбеника (SHELDON 1988: 237) – чиме се знатно доприноси динамици рада у учионици.

Спровођење контрастивног истраживања између двају уџбеника допринеће стварању јасније слике о сличностима и разликама које постоје међу њима. Како је реч о два уџбеника неједнаког века трајања, очекивано је да уџбеник енглеског језика *New Headway Elementary* послужи као добар пример како би требало да изгледа будуће издање уџбеника за учење срп-

ског језика као страног *Реч по реч*. Наиме, познато је да поменути уџбеник за учење енглеског језика као страног постоји више деценија, док уџбеник за учење српског језика као страног постоји тек неколико година. Међутим, овај рад се не бави само уочавањем позитивних страна уџбеника за учење енглеског језика и критиковање уџбеника за учење српског језика као страног, већ би требало да допринесе остварењу вишеструке користи, зато што је приметно да уџбеник *Реч по реч* такође има карактеристика којима се одликују добри уџбенички комплети за учење страног језика. Из таквог разлога рад може користити како домаћим ауторима уџбеника за учење српског језика као страног, тако и њиховим колегама из иностранства који се баве писањем и модификацијом уџбеника за учење енглеског или било ког другог језика као страног.

3.3. Истраживачки задаци. Канингсворт (1995) и Елис (1997) говоре о постојању три различите врсте анализе уџбеника – 1. *процењивање (будуће) употребне вредности уџбеника*; 2. *евалуација током коришћења уџбеника* (уџбеници у употреби) и, 3. *ретроспективна евалуација уџбеника*. Аутор овога рада одлучио се за други тип анализе уџбеника, те су у складу са постављеним предметом истраживања издвојени следећи истраживачки задаци:

1. Контрастирати садржаје двају уџбеника;
2. Анализирати дидактичку обликованост уџбеника;
3. Изнети закључке о квалитету уџбеника за учење страног језика;
4. Предложити мере за побољшање квалитета анализираних уџбеника.

Пружањем одговора на наведена истраживачка питања показале се како би требало да изгледа савремен и комплетно дидактички обликован уџбеник за учење страног језика, који у потпуности одговара савременом конструктивистичком концепту образовања.

3.4. Корпус. Термин корпус се у границама овог истраживања односи на два уџбеника који ће бити предмет дескриптивне анализе – *Реч по реч* Института за српски као страни језик³ и *New Headway Elementary*⁴ британске издавачке куће *Oxford University Press*.⁵ Више је разлога због којих се аутор одлучио за анализу ова два уџбеника:

1. настава српског језика као страног последњих година добија на замаху отварањем нових центара, те како су уџбеници неопходна наставна средства, потребно је стално праћење напретка у њиховом дизајнирању кроз поређења са уџбеницима за усвајање енглеског језика као страног, који су на тржишту присутни више де-

³ Маша Селимовић Момчиловић, Љубица Живанић, *Српски језик – почетни течај за странце (Реч по реч)*, Београд: Институт за стране језике, 2012.

⁴ Уџбеник је намењен онима који желе да науче британски варијетет енглеског језика.

⁵ Liz and John Soars, *New Headway Elementary Fourth Edition*, Oxford: Oxford University Press.

- ценија и одликују се изузетним квалитетом;
2. није било претходних анализа ових двају уџбеника – ни појединачно, ни контрастивно;
  3. према речима аутора, оба уџбеника намењенасу младима и њиховомучењу језика на нивоу А1;
  4. уџбеници задовољавају потребе учења страног језика свих ученика независно од земље из које долазе;
  5. уџбеници су публиковани на почетку друге деценије 21. века (*Headway Elementary* 2010; *Реч по реч* 2012);
  6. сваки од уџбеника састоји се из различитих поглавља насловљених према теми која се у њему обрађује и различитих лекција осмишљених да доводе до усвајања граматичких чињеница, вокабулара и стицања одређених језичких вештина.

Аутори двају уџбеника су сагласни да су теме довољно интересантне да мотивишу ученике и активно учешће на часовима енглеског, односно српског језика као страног. Уџбенике прате и додатни материјали, као што су радне свеске, електронски аудио-материјали, а који, ради поштовања начела економичности, неће бити предмет анализе овога рада.

4. АНАЛИЗА УЏБЕНИКА. Уџбеници за учење страног језика, као што је већ речено, имају важну улогу на часовима њиховог изучавања. Њима се одређују садржаји које полазник треба да научи, вештине које треба да стекне и методе на које ће се ослањати приликом предузимања тих радњи. Према речима Литлтона (1998: 183) уџбеници имају функцију медија између учитеља и ученика. Само добро припремљени уџбеници могу бити корисни обема странама – учитеље спашавају од свакодневног припремања материјала и помажу им у избору метода и облика рада, а ученицима омогућавају развојјезичких компетениција. Због њихове важности неопходно је вршити сталне анализе и евалуације, како би се евентуално уочени недостаци отклонили, а будућа издања постала квалитетнија и служила на корист како наставницима, тако и ученицима.

4.1. УОПШТЕНИ ПОГЛЕД НА СТРУКТУРУ И САДРЖАЈ УЏБЕНИКА. Према речима аутора, уџбеници који су предмет анализе овога раданамењени су правим почетницима који уче српски, односно енглески језик (СЕЛИМОВИЋ, ЖИВАНИЋ 2012; SOARS 2000). Циљ уџбеника јесте да ученици, полазници курса, овладају основним знањима из области фонетике, морфологије и синтаксе, да усвоје одређени фонд речи, као и да се оспособе за успостављање основне комуникације на страном језику. Аутори су предвидели неједнак број часова за усвајање садржаја – тако аутори уџбеника за учење српског језика предвиђају 144 наставна сата, док аутори уџбеника за учење енглеског језика предлажу да се садржаји усвајају током 120 наставних сати. Уџбенички комплет за учење садржи поред књиге за ученике и аудио-материјале, с посебном напоменом да је издавач уџбеника за учење

енглеског језика уз поменуто укључио и књигу за наставнике, која им може помоћи у наставном раду са ученицима.

Садржаји у оба уџбеника подељени су према поглављима, при чему је у уџбенику *Реч по реч* свако поглавље подељено на три мање лекције (А, В, С), док је у уџбенику *Headway Elementary* нема потпоглавља, већ је градиво разврстано по лекцијама. Свака од лекција (у једном и другом уџбенику) у вези је са темом прописаном у документу *Common European Framework of Reference (CEFR)*, чијим изучавањем би ученик требало да на нивоу А1 буде у могућности да: представи себе; каже одакле је и укратко опише свој град; разговара о породици и пријатељима описујући њихов изглед и карактерне особине; разговара о одећи, омиљеној храни, свакодневним активностима и састанцима са пријатељима; опише свој дом и покаже способност разговора о своме кретању; обави основне административне дужности и дискутује о производима и куповини.

Уџбеник *Реч по реч* садржи 24 поглавља, а свако поглавље садржи три насловљене лекције (на пример, прво поглавље састоји се од лекција: *Аеродром Никола Тесла, Први дан у Институту, Ко је ово? ... Шта је ово?*), у оквиру којих се изучавају одређени граматички садржаји из области морфологије, синтаксе, лексикологије и правописа (конкретно, у оквиру првог поглавља изучава се употреба глагола *јесам*, *номинатив* именица мушког, женског и средњег рода /једине и множине/, *личне* и *присвојне* заменице). Након сваког поглавља дат је низ задатака који се ученицима дају као домаћи рад, док после сваких шест поглавља следи ревизија наученог градива. Наведене садржаје прати одељак посвећен објашњењу појединих граматичких термина, листа глагола и абецедни речник. Добра страна уџбеника јесте да су поједини делови уџбеника писани двама језицима, српским и енглеским, те се апсолутни почетници, уколико познају енглески језик, лакше могу снаћи, чиме ова књига већ на први поглед омогућава самостално учење језика.

I A AERODROM NIKOLA TESLA	– Glagol JESAM, NOMINATIV imenica muškog, ženskog i srednjeg roda (singular)
B PRVI DAN U INSTITUTU	– lične i prisvojne zamenice (singular) – NOMINATIV imenica muškog, ženskog i srednjeg roda (plural)
C KO JE OVO? ... ŠTA JE OVO?	– lične i prisvojne zamenice (plural)

Табела 1. Пример организације садржаја књиге *Реч по реч*

Headway Elementary нешто је другачије структуре у погледу садржаја. Садржаји су распоређени у оквиру четрнаест лекција. Лекције носе занимљиве наслове који су у вези са темом која је предмет изучавања и односе се на све текстове који се појављују у оквиру ње, уз јасно истицање подналова. За разлику од уџбеника *Реч по реч*, који након сваког поглавља доноси низ задатака за увежбавање граматичких садржаја, уџбеник за учење енглеског језика далеко је напреднији, јер пажњу усмерава, не само

на увежбавање и примену граматичких правила, већ на побољшање изговора, увећање вокабулара и примену стечених знања у конкретним животним ситуацијама. Другим речима, садржај је јасно подељен на две категорије – *језичке јединице* и *развој вештина*, што је у складу са оним што Канингсворт назива *основна правила* и *основне перформансе*. Аутори овог уџбеника желели су да допринесу остварењу тачности граматичког разумевања и лакоћи језичке праксе и вештине (CUNNINGSWORTH 1995: 19). Истакнуто место граматике у другој колони указује на њену важност приликом учења језика (RANALLI 2002: 5). Са друге стране, уџбеник је једнојезичан, што значи да поједини делови текста нису писани другим интернационалним језиком, као што је то био случај са уџбеником за учење српског језика као страног. На самом крају уџбеника налазе се три прилога – листа неправилних глагола, обрасци за грађење облика глагола и фонетски симболи.

Unite	Grammar	Vocabulary	Skills work	Everyday English	Writing (in the Workbook)
3 The world of work p20	Present Simple I he/she/it p20 He works 16 hours a day. p20 Questions and negatives Does he speak French? No, he doesen't. p22	Verbs help, make, serve p24 Jobs A pilot flies planes. p26	Reading and listening A letter from America p16	In a café Prices p18 Can I have...? How much is it? p19	

Табела 2. Пример организације садржаја књиге *Headway Elementary*

Како је начелно извршен преглед структуре уџбеника, предмет рада у наредним потпоглављима биће анализа садржаја из области фонетике, морфологије, синтаксе и лексикологије изложених у овим двама уџбеницима. Садржаји треба да обезбеде ученицима ефективну употребу језика за остварење сопствених циљева (RANALLI 2002:6).

4.1.1. Наставни садржали из области фонетике. Познавање фонетике (и фонологије) важан је предуслов усвајања страног језика. Од начина на који је градиво тумачено зависиће и успешност у усвајању наставних садржаја. Иако се у већини случајева уџбеници заснивају на увежбавању писања, настава фонетике се не сме занемарити. Канингсворт (1995) напомиње да не треба посебно инсистирати на тачности приликом изучавања ове области, већ на елементима које су важни за остварење комуникације: артикулацију појединачних гласова, речи у контакту, акценат, интонацију, изговор. У област фонетике са фонологијом ученици се уводе кроз постојање различитих *граматичких секција* и, наравно, различите активности – *слушање* и *ичитање*. Анализом двају уџбеника аутор је дошао до резултата који показују да су наставни садржаји из области фонетике и фонологије неједнако тумачени.

Аутори уџбеника Института за стране језике *Реч по реч* садржајима фонетике (и фонологије) посвећују уводне стране,⁶ при чему обухватају минималан број наставних јединица: *гласове српског језика* и *поделу гласова на вокале и консонанте*. Градиво је обрађено на тај начин што се ученицима даје табеларни приказ ових гласова са више примера у којима се јасно читава њихова реализација, уз упућивање на аудио-материјал који се налази на це-де-у. Овим садржајима се придружује задатак у наставку уџбеника којим се од ученика тражи да слушају и понове речи које почињу сугласничким паровима: с – ц, с – ш, з – ж, д – т, ч – ћ, д – т, ш – с, в – б, п – б. Важно је поменути да више нема помена наставних садржаја из области фонетике и фонологије, с тим да се велика пажња посвећује изговору појединих гласова и где се од ученика очекује да поједине речи у оквиру лекција изговоре по узорном изговору спикера.

Са друге стране, уџбеник *Headway Elementary* садржаје из области фонетике и фонологије своди на правилан изговор гласова у енглеском језику. Захваљујући постојању поглавља *Skills work* и *Everyday English*, који су саставни делови сваке од 10 лекција, ученици увежбавају правилан изговор извршавајући налоге дате у секцијама *Listening and speaking*, *Vocabulary and reading*, *Speaking*. Захваљујући овим секцијама ученици се уводе у комплексну област фонетике (и фонологије), чије познавање је предуслов ваљаног усвајања језика и развоја четири језичке вештине: слушања, говорења, читања и писања.

Садржаји из фонетике и фонологије оба уџбеника одговарају захтевима експлицитно назначеним у документу *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*: 1. ученик разликује гласове страног језика; 2. усваја фонолошки систем и његову реализацију у конкретним ситуацијама; 3. уочава фонолошку опозицију гласова. У складу са назначеним документом на нивоу А1 се предвиђа да би ученик требало да изговара ограничен репертоар научених речи и фраза (CEFR). Међутим, познавањем особености предметних језика, може се закључити да би одређеним језичким партијама потребно посветити више пажње ради побољшања ученичких говорних компетенција без којих се не може очекивати сврсисходна употреба језика. Конкретно, приликом учења српског језика велике потешкоће у усвајању гласовног и фонолошког система ученици (странци) имају у разликовању африката – ч, ћ, њ, џ и џ, те је потребно у уџбенику тим партијама посветити више пажње.

4.1.2. Наставни садржали из области морфологије. Традиционално је постављена граница између морфологије и синтаксе. Садржаји из морфологије заступљени су у обама уџбеницима и имају доминантно место у оквиру поглавља. Морфологија се као део науке о језику бави речима, њиховим врстама, унутрашњом организацијом и творбом.

У уџбенику *Реч по реч* морфолошки садржаји заступљени су у оквиру сваког поглавља и обухватају: употребу глагола *јесам*, разликовање *личних*

⁶ Овај поступак аутора уџбеника сведочи о изузетној важности усвајања садржаја из области фонетике (и фонологије), поготово на основном нивоу учења језика.

и просвојних заменица (у јединици и множини); усвајање знања о основним бројевима (од 1 до 20) и придевима; стицање знања о модалним глаголима *требати, морати*; усвајање редних бројева; упознавање са глаголима *моћи, штети*, као и са описним придевима и њиховом компарацијом, односно прилозима; уочавање постојања повратних глагола типа *свиђати се, бавити се* и збирних именица; разликовање присвојних придева, као и имперфективних и перфективних глагола; стицање знања о именицама мушког, женског и средњег рода, неодређеним и присвојним заменицама, њиховом слагању; уочавање карактеристичних суфикса *-ић, -ица, -лац*; употреба заменице *себе, се*; слагање именица са придевима и прилозима. Интересантно је да нема мофрфонолошких садржаја иако су важни за правилно изговарање појединих речи и њихових облика. Приметно је да не постоји ред у изучавању морфолошких садржаја, али се то може правдати чињеницом да су садржаји из области морфологије обрађивани у складу са темама, где свака тема захтева изучавање одређене морфолошке наставне јединице ради стицања основних комуникативних језичких способности.

У погледу обрађених морфолошких садржаја уџбеник *Headway Elementary* не разликује се уџбеника *Реч по реч*, те су обрађене следеће наставне јединице потребне за побољшање комуникативних способности ученика: глагол *бити (јесам) (Verb to be)*, присвојни придеви (*Possessive adjectives*), множина именица (*Plural nouns*), означавање припадности (*Possessive 's*), глаголи *помоћи, направити, сервирати, одмарати се, јести, почети, зарадити, оженити се, умрети (Verbs help, make, serve, relax, eat out, start, earn, marry, die)*, предлози за означавање места (*Prepositions of place*), показне заменице (*this, that, these, those*), модални глаголи (*can/can't*), правилни и неправилни глаголи (*Regular verbs; Irregular verbs*), прилози за означавање времена (*Time expressions: last night, yesterday morning*), компаратив и суперлатив (*Comparatives and superlatives*), присвојне заменице (*Possessive pronouns*), прилози и придеви (*Adverbs and adjectives*). Већи број разноврсних вежбања доприноси проширивању, трајнијем памћењу и примени стечених знања.

Садржаји су прилагођени природи и карактеристикама појединачног језика и у вези су са темама које се изучавају на нивоу А1. У оба уџбеника не постоји редослед изучавања ових садржаја, него се праве *сврсисходни скокови* на поједине целине у оквиру комплексне области морфологије, ради постизања примарног циља наставе страног језика – успостављање једноставне комуникације са саговорником (CEFR).

4.1.3. Наставни садржали из области синтаксе. Способност формирања реченица централни је аспект комуникативне ситуације. Усвајање синтаксе једног језика темељи се на усвајању специфично-језичких односа између различитих области (фонетике, морфологије, синтаксе и лексикологије), односно усвајање функционалних израза (као што је усвајање облика на *-ed* или *-s* у енглеском језику), с једне стране, и усвајање реда речи, с друге стране (COOK 1998: 16–17). На нивоу А1 од ученика се очекује да уме да састави просте или сложеније синтаксичке форме – синтагму, просту

реченицу или једноставније облике сложене реченице. Да би у томе успео, ученик мора овладати одређеним синтаксичким садржајима, који се на нивоу А1 базирају на елементарним знањима из области синтаксе глагола, простих, сложених реченица и падежа (у српском језику).

У уџбенику за учење српског језика као страног *Реч по реч* синтаксички садржаји кореспондирају са одговарајућим садржајима из области морфологије. Пажња је стављена на усвајање падежа и њихових основних функција и значења, глаголских времена и формирање простих обавештајних и упитних реченица, те се могу издвојити следеће наставне јединице: *номинатив* именица мушког, женског и средњег рода, *локатив* именица мушког, женског и средњег рода са предлозима *у* и *на* (у једнини и множини); *презент* глагола на *-им*; *генитив* именица мушког, средњег и женског рода (у једнини и множини) са предлозима *пре*, *после*, *од*, *до*, *из*, *презент* глагола на *-ем* и *-ам*; *акузатив* (објекат) именица мушког, женског и средњег рода (у једнини и множини), *акузатив* придева и придевских заменица (у једнини и множини); *акузатив* једнине и множине с предлозима *у* и *на* и с глаголима кретања; *инструментал* именица мушког, средњег и женског рода (у једнини и множини), *инструментал* придева и заменица; *перфекат* глагола на *-ти*, *локатив* именица и придева са предлозима *у* и *на*; *перфекат* глагола на *-ћи*; *датов* именица и заменица (у једнини и множини), *датов* именица и придева (у једнини и множини), *датов* са *ка* и *према*; *акузатив* именица, *придева* и *заменица* (у једнини и множини); *локатив* именица, *придева* и *заменица* са предлогом *о*; *генитив* именица, *заменица* и *придева* (у једнини) са предлозима *код*, *са*, *изнад*, *испод*, *испред*, *иза*, *поред*, *између*, *преко*; *генитив* именица, *заменица* и *придева* (у множини); *футур* глагола на *-ти*, *футур* глагола на *-ћи*; *генитив* за количину; *инструментал* за место и време; *потенцијал*, *конструкција има/нема* са генитивом. Приметно је да нема посебних наставних јединица које би ученике упознале са простим и сложеним реченицама, при чему се мора нагласити да у њиховом усвајању и конструисању важну улогу имају вежбања у оквиру лекција, где ученици усвајају основне синтаксичке конструкције које постоје у српском језику (обавештајних, упитних и одричних реченица).

Ситуација да синтаксички садржаји кореспондирају са морфолошким присутна је и у уџбенику *Headway Elementary*. Тако, приликом изучавања глагола *бити* (*јесам*) ученици се упознају и начинима формирања упитних и негативних реченица (*What' her first name? She isn't married.*). Синтаксички садржаји се у овом уџбенику проширују следећим: усвајањем *посесивних конструкција* (*Patrick's daughter*), *конструкција There is/are*, упитних конструкција *How many...? Whose is it?* и проучавањем глаголских времена (*Present Simple, Past Simple, Present Continuous, going to, infinitive of purpose, Present Perfect*), с напоменом да је посебна пажња стављена на изучавање аспекта прошлости, као најкомпликованијем за усвајање код странаца (BAW 2013).

Поређењем двају уџбеника може се закључити да у складу са природом и карактеристикама сваког од језика, варира и количина обрађених синтаксичких садржаја – нормално је да у енглеском језику неће бити обрађивани падежи са морфолошког аспекта, али сличност постоји у обради

упитних и одричних реченица, као и глаголских времена потребних за њихово конструисање.

4.1.4. Наставни садржали из области лексикологије. Предуслов за овладавање основним комуникативним способностима јесте познавања лексике језика који се учи.⁷ Успешну комуникацију могуће је остварити говором тела, показивањем, цртањем и сличним радњама, али постаје неупоредиво лакша ако се зна које речи треба користити (NORDLUND 2016). Важан део наставе страних језика јесте помагање ученицима да стекну што шири и разноликији вокабулар. Сардози и сарадници (2006) не доводе у питање важност увећања вокабулара у учењу страног језика – сматрају га озбиљним послом који се састоји из више корака (SAROSDY 2006: 165). На почетним нивоима учења језика очекује се да ученик разуме ограничен лексички фонд који је довољан за пружање основних информација о себи и окружењу, постави основна питања другој особи, разуме и користи основне изразе за поздрављање и изражавање задовољства и жаљења. Анализирани уџбеници (*Реч по реч* и *Headway Elementary*) у потпуности одговарају на пред њих постављене задатке. Лексика је пажљиво бирана и у вези је са темама о којима се говори у уџбенику, а које су даље повезане са остварењем основних комуникативних компетенција.

Оба уџбеника се отварају лекцијама о начинима поздрављања, представљања и постављања основних питања. У уџбенику *Реч по реч* пре почетка поглавља и лекција дата је секција *Поздрав* у којој су представљени најважнији изрази које појединац може користити у току дана – *Добар дан*, *Добро вече*, *Добро јутро*, *Лаку ноћ*, *Како се зовете?*, *Шта радите?*, *Зовем се Педро Родригез*, *Мило ми је*, *Хвала* итд., да би се са сваком новом лекцијом лексички фонд увећавао могућим непознатим речима које су њихов саставни део. Речник након сваке лекције је подељен на два дела – *Речи* и *Изразе*, где свака реч има свој енглески превод. Уџбеник обилује лексичким вежбањима којима се од ученика очекује да одређене речи (представљене у облику речника) ставе на одговарајуће место у реченицама датим у виду текста, дијалога или дијаграма и изаберу тачно значење или дефиницију речи. Постојање различитих начина изражавања знања доприноси успешности у савладавању лексике (NORDLUND 2016). Вежбања доприносе учвршћивању новостечених знања, јер усвојене речи утичу на постојање потреба за њиховим понављањем у одговарајућим интервалима времена, како би се знање задржало.

У уџбенику *Headway Elementary* нешто другачије су обликовани лексиколошки садржаји. Иако наслов и садржај прве лекције *Hello everybody* јасно упућују на идентичне садржаје који се налазе у уџбенику за учење српског језика, начин на који је то урађено разликује се. Приметно је да аутори овог уџбеника инсистирају на самосталном истраживачком раду ученика, стално га упућујући на коришћење одговарајућих речника и решавање одређених

⁷ Јонки истиче да би уџбеник требало да ученика научи бар хиљаду речи, или што је могуће више (YONGQI 2003). Међутим, тешко је очекивати да ученик страног језика зна више речи од изворних говорника.

комуникативних ситуација (дописивањем или избором одговарајуће речи). Посебне секције у оквиру сваке лекције *Everyday English* посвећене су богаћењу лексичког фонда ученика кроз занимљиве текстове, симулацију одређених ситуација и вежбања. Притом, одређени број речи је илустрован тако да ученик јасно може закључити значење наведене речи, док не постоји посебни одељак у оквиру лекције који је намењен мањепознатим речима. Непостојање речника у вези је са савременим приступом учењу који се не темељи на традиционалном учењу *реч-по-реч* и њихових јединствених значења, већ на увиђању више аспеката значења једне речи (RANALLI 2002: 9), јер „просто учење гомиле речи и дефиниција преузетих из речника неће обезбедити напредак у раду” (SÁROSDY 2006: 165).

Садржаји у оба уџбеника су осмишљени да помогну усвајању лексичког система жељеног језика. Чињеница да се речи не уче појединачно и изван контекста (одређене лекције) доводи до остварења унапред постављених циљева, што Канингсворт сматра добрим поступком (CUNNINGSWORTH 1995). Према речима Картера (1987), у учењу страног језика постоји више лексичких слојева које ученик мора усвојити: одређени број речи, више значења једне исте речи, правила творбе речи, изразе и колокације. Оба уџбеника успешно одговарају на постављене захтеве, с тим што уџбеник за учење енглеског језика детаљније и организованије приступа обради лексичких садржаја. Само постојање посебне секције – *Everyday English* – говори о важности коју аутори придају лексикологији.

4.2. Дидактичка обликованост уџбеника за учење српског и енглеског језика као страног. Према речима Павла Илића (2006: 110), савремени уџбеник за учење језика требало би да испуњава два главна услова: први, да је градиво у њему исправно тумачено и, други, да је то градиво дидактичко-методички обликовано тако да га ученици могу на њима примерен, занимљив и ефикасан начин савладати. Када се говори о првом услову, говори се у ствари о трансформацији научних садржаја у наставне садржаје, што је готово редовно један од најтежих задатака који се поставља пред ауторе уџбеника, а о чему је говорено у претходним поглављима. Подразумева се да научни садржаји који се презентују ученицима морају поштовати начела систематичности и поступности, односно да одговарају узрасту ученика и њиховим досадашњим знањима из области која се изучава. Када се говори о другом услову, мисли се пре свега на дидактичко обликовање уџбеника. Милка Николић говори о дидактичком обликовању уџбеника које се састоји од: 1. начина на који је изложен основни текст; 2. постојања дидактичке апаратуре. Начин на који је изложен основни текст назива *апаратуром презентације и структурализације садржаја*. Под дидактичком апаратуром се подразумева дидактичко-методичка апаратура која се често назива и *апаратура инструкције, апаратура за навигацију, апаратура организације усвајања или налози за рад* (НИКОЛИЋ 2013: 118). Дидактичко-методичка апаратура има функцију не само да информише ученика о одређеним језичким појавама, него и да их води до спознавања и усвајања истих. Према критеријуму функције, Трнавац (1999: 99–101) издваја следеће видове дидактичко-методичке апаратуре:

1. апаратура оријентације;
2. апаратура сигнализације;
3. апаратура визуелизације;
4. апаратура диференцијације;
5. апаратура мотивације;
6. апаратура самоевалуације.

Пројекат *Основни стандарди квалитета школских уџбеника* спроведен је ради дефинисања стандарда квалитета уџбеника (ИВИЋ и сар. 2004). Издвојено је седам група стандарда: 1) стандарди квалитета *уџбеничког комплекта*; 2) стандарди квалитета *уџбеника – књиге за ученика*; 3) стандарди квалитета *лекције*; 4) стандарди квалитета *садржаја* уџбеника; 5) стандарди квалитета *дидактичког обликовања* уџбеника; 6) стандарди квалитета *језика* уџбеника; 7) стандарди квалитета *електронских издања*. За потребе овога рада аутор се одлучио да посебну пажњу усмери на пети од наведених стандарда – стандард квалитета *дидактичког обликовања* уџбеника. Према речима Марине Јањић и Александре Грубер, приликом анализе уџбеника потребно је водити рачуна о два аспекта – теоријском и практичном (ЈАЊИЋ, ГРУБЕР 2015: 132). Под теоријским аспектом се подразумева сагледавање уџбеника у функцији остваривања наставних циљева и његове прилагођености савременој образовној теорији и модерним наставним концептима. Са друге стране, практични аспект се односи на квалитете које уџбеник има у практичној примени, што зависи пре свега од „дефинисања формулације основног текста, тј. лекције (врсте и количине презентованог садржаја), допунских текстова, дидактичке апаратуре и ликовно-графичког уређења”, уз омогућавање самосталног рада ученика (индивидуално, у пару или групи) (ЈАЊИЋ, ГРУБЕР 2015: 132).

Приликом анализе дидактичког обликовања уџбеника аутор је прихватио критеријуме за оцену квалитета уџбеника које су издвојили Ивић и сарадници (2004). Наведени критеријуми су у потпуности применљиви на анализиране уџбенике из разлога што су публиковани више година након издавања стандарда квалитета, тј. 2010, односно 2012. године. *Стандарди Д групе* квалитета дидактичке обликованости уџбеника према којима је вршена евалуација су:

- Д 1: објашњење стручних термина;
- Д 2: функционална употреба сликовних средстава изражавања;
- Д 3: дидактичка вредност примера;
- Д 4: основне смислене везе градива;
- Д 5: секвенце интеграције градива;
- Д 6: ефикасни начини презентовања вредности у уџбенику;
- Д 7: постојање питања, налога и задатака у уџбенику;
- Д 8: смисленост питања, налога и задатака у уџбенику;
- Д 9: разноврсност питања, налога и задатака;
- Д 10: питања, налози и задаци и различите методе учења у уџбенику;
- Д 11: питања, налози и задаци за проверу напредовања у учењу;
- Д 12: подршка стваралачком мишљењу и понашању;
- Д 13: подршка развоју критичког мишљења.

Уџбеници *Pech no pec* и *Headway Elementary* представљају релативно добре уџбенике за учење страних језика, с напоменом да уџбеник енглеског издавача предњачи у појединим аспектима квалитета дидактичког обликовања уџбеника. Аутори уџбеника су се потрудили да успоставе баланс између рада на прецизности и течности говора уз стицање довољне количине граматичких знања; другим речима, потребно је изнаћи праву меру између традиционалног приступа и савремених комуникативних приступа изучавању језика⁸. На први поглед реч је о лепо дизајнираним уџбеницима, при чему се види да је велика пажња стављена на њихов изглед, односно на оно што Трнавац (1999) назива апаратуром визуелизације – почевши од корица, преко начина представљања лекција до илустрација. Корице и илустрације су живописне, а лекције дизајниране тако да воде ученике до сазнања, чиме је испуњен стандард Д 2 (функционална употреба сликовних средстава изражавања). Уз то, аутори уз помоћ мапа, дијаграма и шема активирају учеников самосталан рад, те су чести сараднички императиви типа: *Гледајте слику 1. Кога видите?* или *Look at the photographs. Which season is it? What colours do you see?* Сваки лингвометодички предлогак прати одговарајућа фотографија у боји. Иконички облици изражавања мотивишу ученике за активно учење у наставном процесу и доприносе трајнијем памћењу научног.

Постојање разноврсних питања, налога и задатака (Д 7, Д 8, Д 9) представља квалитет ових уџбеника, где серазноврсност огледа у начину формулације питања – питања се крећу од оних која захтевају избор понуђене речи, преко дописивања одговарајуће речи, до састављања краћих дескриптивних одговора. Међутим, постоји важна разлика између двају уџбеника. У уџбенику *Pech no pec* ученицима је обично дат урађен пример, након чега се од њих очекује да дају одговор „као у (првом) примеру”, док у уџбенику *Headway Elementary* таква пракса није заступљена, већ се од ученика очекује да самостално (или уз помоћ наставника) дође до тачног одговора, чиме се јасно види да уџбеник за учење енглеског језика као страног пружа подршку стваралачком мишљењу и понашању ученика (Д 12). Ранали закључује да уџбеник *Headway* омогућава аутоматизовано аналитичко стицање знања (RANALLI 2002: 14). Са друге стране, уџбеник за учење српског језика као страног се базира на копирању форме, што је одлика традиционалног приступа у учењу језика. Постојање питања, налога и задатака за проверу у напредовању учења посебан су квалитет и једног и другог уџбеника (стандард Д 11). Напред је већ било речи о постојању посебних секција након сваке шесте лекције у којима су концентрисани задаци за проверу ученикових знања (уџбеник *Pech no pec*) и бројних задатака исте функције након сваке лекције (уџбеник *Headway Elementary*). На тај начин се од ученика за-

⁸ Комбинација између традиционалних и комуникативних приступа кључ је филозофије аутора ових двају уџбеника. Ранали (2002) сматра да традиционални приступи изучавању језичких садржаја доприносе развоју формалних компетенција, док Ричардс и Роџерс (1986) комуникативни приступ сматрају централном тачком развоја комуникативних компетенција и језичких вештина.

хтева да логички долази до закључака и повезује сазнања. „Питања и задаци су конципирани тако да од ученика захтевају размишљање, апстраховање и синтезу свега научног, чиме се постиже трансфер стеченог знања на нове садржаје” (ЈАЊИЋ, ГРУБЕР 2015: 138).⁹

Ефикасни начини презентовања вредности у двама уџбеницима (Д 6) неједнако су заступљени, што се најбоље може видети на примеру обраде садашњег времена (*Презент, Present Simple*). Николић и Ранали говоре о важности коришћења лингвометодичког предлошка у изучавању наставне јединице из језика; другим речима, приступ се темељи на чињеници да свака лекција почиње аутентичним текстом који обезбеђује контекст у коме ће се учити одређена језичка јединица (НИКОЛИЋ 1999: 635; RANALLI 2002: 12). Лингвометодички предлошак (текст) саставни је део сваке лекције оба анализирана уџбеника¹⁰, с напоменом да је његов потенцијал далеко више искоришћен у уџбенику за учење енглеског језика као страног.¹¹ Наиме, аутори уџбеника *Headway Elementary* у потпуности користе могућности овога текста омогућавајући ученицима да захваљујући његовом постојању дођу до закључака о одређеним граматичким појавама – или уписивањем одговарајућег облика понуђених речи у сам текст или подвлачењем тражених облика речи, и касније уочавањем њихових карактеристика. Са друге стране, у уџбенику *Реч по реч* текст користи само као илустрација употребе одговарајућег граматичког облика, док су ученици пасивни учесници наставног процеса. Тако, приликом изучавања садашњег времена, ученици енглеског језика као страног имају задатак да одговарајуће облике (*gets up, lives, is, works...*) ставе на право место у лингвометодичком предлошку насловљеном *Bobbi's weekends*, док ученици српског језика као страног немају никакав задатак осим да текст *У хотелу* прочитају. Садржај уџбеника *Headway Elementary* води ученика до самосталног извођења дефиниције (Д 1, Д 3) захваљујући постојању екстралингвистичког одељка *Grammar Spot* у коме ученик на основу лингвометодичког предлошка и урађених задатака треба да самостално дефинише садашње време и издвоји наставке за његово грађење.¹² Ранали (2002) у серији уџбеника *Headway* посебно похваљује постојање *граматичких питања (Grammar Questions)* у свакој лекцији који ученицима омогућавају анализу жељене наставне јединице из граматике, чиме самостално долазе до дефинисања правила (RANALLI 2002: 13). Стога овај уџбеник, према речима Џона (1991), има интегрисан приступ *прикри-*

⁹ Постојање *радне свеске* омогућава рад на додатном материјалу у циљу утврђивања и проширивања градива (RANALLI 2002: 16).

¹⁰ Лингвометодички предлошки у двама анализираним уџбеницима слика су културе српског народа (*Реч по реч*), односно народа који живи на англосаксонском говорном подручју (*Headway Elementary*).

¹¹ Мора се напоменути да су аутори оба уџбеника пажњу посветили избору форми, значења и специфичних граматичких правила.

¹² Голин овакав приступ назива *модификованим индуктивним приступом*, који омогућава активно укључивање ученика у наставни процес и доприноси темељном учењу (GOLLIN 1998: 88).

вања правила („rule-hiding approach”).¹³ И у том погледу уџбеник *Реч по реч* показује да заостаје за својим енглеским панданом – уместо да ученик буде тај који ће дефинисати појаву и евентуално доћи до наставака за грађење презента, аутори уџбеника су дали табеларни приказ облика презента за свако од три лица (у једнини и множини). Ипак, приметно је да аутори посебну пажњу стављају на правописне нормe, тесно повезујући наставни, грама-тички и ситуациони (реални) контекст.

Оба уџбеника поседују секвенце интеграције градива које га повезују у смислене целине (Д 4, Д 5), што се најбоље може видети у оним случајевима када се научено градиво повезује са свакодневним животним ситуацијама ученика. Тако се, на пример, у уџбенику за учење српског језика као страног ученик „пита” да напише *шта ради кад је слободан* или у уџбенику за учење енглеског језика као страног да објасни *која годишња доба постоје у његовој земљи*.

Стандард Д 13 – *подршка развоју критичког мишљења* – не испуњава ниједан од анализираних уџбеника. Према речима Марине Јањић и Александре Грубер ученик би требало да износи свој став у вези са одређеним проблемом, своје виђење и представу грама-тичке јединице, што у овим уџбеницима није присутно, али што се може правдати чињеницом да су уџбеници намењени учењу језика на нижем нивоу његовог познавања (А1), те се од ученика не може очекивати да изнесе своја размишљања о одређеној ситуацији или проблему јер не поседује довољно језичких вештина да би тако поступио.

Посебан квалитет уџбеника за учење енглеског језика као страног – *Headway Elementary* – огледа се у постојању разноврсних секција. Док су у уџбенику *Реч по реч* заступљене свега две секције, *секција за изучавање грамати-ке* и *вежбе*, у Оксфордском уџбенику постоје и секције: *Reading and Speaking, Vocabulary and Speaking, Reading and Listening, Listening*, које доприносе посебном развоју више језичких компетенција – *слушања, читања и говорења*.

Уџбеник за учење енглеског језика као страног *Headway Elementary* у дидактичком смислу више је него добро организован, поштујући чак 12 од 13 постављених стандарда, чиме је далеко одмакао од традиционалне школе која се сматра школом памћења. Са друге стране, уџбеник за учење српског језика као страног показује својеврстан квалитет који се огледа у поштовању више стандарда квалитета, али никако не би требало да занемари самосталан стваралачки рад ученика и развој критичког мишљења.

5. Закључак. Уџбеници за учење српског језика као страног *Реч по реч* и енглеског језика као страног *Headway Elementary* представљају лепо дизајниране и добро осмишљене уџбенике који пружају подршку у учењу

¹³ „Аутор материјала одлучује које правило (правила) би требало да се научи и даје сет примера (реченица или псеудо-текст) у намери да их представи. Задатак ученика је да ради у супротном смеру и да их конструише захваљујући примерима” (JOHNS 1991).

страног језика. Као што је поменуто, омогућавају постизање равнотеже између усвајања граматичких знања и рада на побољшању комуникативних компетенција.

У погледу садржаја нема великих одступања између двају уџбеника. Садржаји који се програмом прописују за усвајање страног језика на нивоу А1 присутни су у уџбеницима. Морфолошки и синтаксички садржаји међусобно се допуњују у уџбеницима уз прављење такозваних *сврских скокова* у погледу њиховог изучавања. Важно је напоменути да уџбеник за учење енглеског језика *Headway Elementary* представљању фонетских и лексиколошких садржаја приступа детаљније и организованије.

Највише одступања између уџбеника примећено је у њиховој дидактичкој обликованости, при чему уџбеник за учење енглеског језика предњачи у појединим аспектима. Уџбеници испуњавају стандарде који се односе на ликовно-графичко уређење, постојање разноврсних налога, питања и задатака и секвенци интеграције градива. Међутим, иако је публикован две године након свог енглеског пандана, *Реч по реч* заостаје у погледу методичког вођења ученика до сазнања. Наиме, у њему нема потпуног искоришћења потенцијала којима располаже, нема ефикасних начина презентовања вредности, постојања екстралингвистичких секција; другим речима, уџбеник *Реч по реч* темељи се на традиционалним приступима изучавања језика, занемарујући на тај начин самосталан стваралачки рад и развој критичког мишљења ученика, који се сматрају основним постулатима савремене школе.

Контрастивних анализа уџбеника на просторима српског говорног подручја досада није било много. Уз то, рад се бави анализом двају уџбеника, што није довољан број на основу кога би се могле дати комплетне смернице о томе како би уџбеник за учење страног језика требало да изгледа. Стога је неопходно спровести детаљније анализе више уџбеника за учење страних језика не би ли се сазнања добијена из таквих истраживања применила у дизајнирању будућих уџбеника.

Цитирана литература

- АЈЦАНОВИЋ, Наташа. Лингвокултуролошки садржај уџбеника за нижи основношколски узраст (на примеру уџбеника *Родничок*), *Славистика*, књ. XIX, Београд: Славистичко друштво Србије, 2015.
- PARVIZ, Alavinia and Mansoor Siyadat. A Comparative Study of English Textbooks used in Iranian Institutes, *International Journal of Asian Social Science*, 3 (1) (2013), 150–170.
- BAW, San Shwe. Textbook Analysis: Headway Upper-Intermediate Student's Book, *ABAC Journal Vol. 33*, No. 2 (2013), 83–92.
- БРАЈКОВИЋ, Наташа. Непосредни методички садржај у предговору уџбеника и приручника руског језика за основну школу и специјалне методичке инструкције у њима, *Славистика*, књ. XIX (2015), Београд: Славистичко друштво Србије, 348–358.

- VELLENGA, Heidi. *Learning Pragmatics from ESL & EFL Textbooks: How Likely?*, Northern Arizona University (2004). <http://tesl-ej.org/ej30/a3.html>
- GOLLIN, J. Key Concepts in ELT: Deductive vs. Inductive Language Learning. *ELT Journal*, 52(1) (1998): 88–89.
- Grant, N. *Making the Most of Your Textbook*, London, New York: Longman, 1987.
- Ellis, R. The empirical evaluation of language teaching materials, *ELT Journal*, 51(1) (1997), 36–42.
- Закон о уџбеницима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009. Београд: Службени гласник.
- ZALÁNNÉ SZABLYÁR, A. K. Petneki, *Hogyan válasszunk nyelvkönyvet? Az iskolai nyelvtanításban használt nyelvkönyvek, tanulási és tanítási segédletek min_sítési rendszere*. Budapest: Soros Alapítvány, 1997.
- ZAREVA, Desislava. *The Role of Headway Elementary for Developing Bulgarian Learners' Intercultural Competence*, New Bulgarian University, 2000.
- ИВИЋ, И. А. Пешикан, Р. Јанков, А. Богојевић, Ј. Пешић, С. Антић, С. Маринковић, Д. Шишовић, *Основни стандарди квалитета школских уџбеника, Образовни стандарди квалитета школских уџбеника*, Београд: Образовни форум, 2004.
- ИЛИЋ, Павле. *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај, 2006.
- ЈАЊИЋ, М., А. Грубер, Дидактичка обликованост граматике немачког језика у издању-*ИК Клет* из Лајпцига. *Учење и настава*, бр. 1 (2015), Београд: Klett, 131–146.
- YONGQI, P. G. „Vocabulary learning in a second language: Person, task, context and strategies”. *Teaching English as a Second or Foreign Language*, No. 2 (2003).
- CUNNINGSWORTH, A. *Choosing your coursebook*, Heinemann: Oxford, 1995.
- CARTER, R. *Vocabulary: Applied Linguistics Perspectives*. London, Allen & Unwin, 1987.
- COOK, V. J. Relating SLA research to language teaching materials. *Canadian Journal of Applied Linguistics*, 1, 1-2 (1998), 9–27.
- COOK, Vivian. *Second Language Learning and Language Teaching*, New York: Routledge, 2013.
- LITZ, A. R. D. *Textbook evaluation and ELT management: A South Korean case study* (Doctoral Dissertation), 2005.
- LITTLEJOHN, A. The analysis of language teaching materials: Inside the Trojan Horse, in B. Tomlinson (Ed.), *Materials development in language teaching*, Cambridge: CUP (1998), 179–211.
- AZIZFAR, A. M. Koosha & A. R. Lotfi, An analytical evaluation of Iranian high school ELT textbooks from 1970 to the present. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 3 (2010), 36–44. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.010>.
- AL-MADANY, R. *Coursebook Evaluation (Headway)* (2009), <http://raghdah.wordpress.com/2009/06/09/coursebook-evaluation-headway/>, 25. 4. 2016.
- MEIDANI, Naji and Reza Pishghadam, Analysis of English language textbooks in the light of English as an International Language (EIL): A comparative study, *International Journal of Research Studies in Language Learning*, vol. 2, num. 2 (2013), Consortia Academia Publishing, 83–96.

- НИКОЛИЋ, Милија. *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: ЗУНС, 1999.
- НИКОЛИЋ, Милка. Дидактичко обликовање садржаја о акценту у уџбеницима српског језика за млађе разреде основне школе, у: *Од науке до наставе* (књига 2) (2013), Ниш: Филозофски факултет, 115–128.
- NORDLUND, Marie. EFL Textbooks for Young Learners: A Comparative Analysis of Vocabulary, *Education Inquiry* (EDUI) (2016), 7, <http://dx.doi.org/10.3402/edui.v7.27764>
- ОКВИР / CEFR 2011 – Council of Europe, *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- RANALLI, James. *An Evaluation Of New Headway Upper-intermediate*. University of Birmingham (2002), 1–20.
- RICHARDS, J. C. and T. S. Rodgers, *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
- ROSHAN, Saed. A Critical Comparative Evaluation of English Course Books in EFL Context, *Journal of Studies in Education*, Vol. 4, No. 1 (2014), Macrothink Institute, 172–179.
- SÁROSDY, Judit, Tamás Farczádi Bencze, Zoltán Poór, Marianna Vadnay, *Applied Linguistics I* (for BA Students in English), Bölcsész Konzorcium, 2006.
- ТРНАВАЦ, Н. Дидактичко-методичка апаратура за рад ученика у основношколским уџбеницима, у: *Вредности савременог уџбеника (Зборник радова са скупа)*, Ужице: Учитељски факултет (1999), 93–122.
- HUTCHINSON, Tom and Alan Waters, *English for Specific Purposes (A learning-centred approach)*, Cambridge: University Press, 1987.
- HUTCHISON, T. & E. Torres E, The textbook as agent of change, *ELT Journal*, 48(4) (1994), 315–328.
- JAHANGARD, A., Evaluation of EFL materials taught at Iranian public high schools, *ELT Journal*, 9 (2) (2007), 130–150.
- JOHNS, T. Should you be persuaded: two examples of data-driven learning. *ELR Journal: Classroom Concordancing*, 4 (1991): 1–16.
- SHELDON, L. Evaluating ELT textbooks and materials. *ELT Journal*, 42(4) (1988), 237–246.

Извори

1. Селимовић, Живанић 2012 – Маша Селимовић Момчиловић, Љубица Живанић, *Српски језик – почетни теџај за стране (Реч по реч)*, Београд: Институт за стране језике.
2. Соарс 2010 – Liz and John Soars, *New Headway Elementary Fourth Edition*, Oxford: Oxford University Press.

Aleksandar M. Novaković

CONTRASTIVE CONTENT ANALYSIS AND DIDACTIC DESIGN OF TEXTBOOKS FOR TEACHING SERBIAN AND ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE (IN THE CASE OF A TEXTBOOK *REČ PO REČ* AND *NEW HEADWAY ELEMENTARY*)

The work deals with the contrastive analysis of the content and design of the didactic textbooks for learning Serbian as a foreign language (*Reč po reč*, The Institute of Foreign Languages) and English as a Foreign Language (*New Headway Elementary*, Oxford). The analysis results showed that the textbook for learning English, although published two years earlier, is of better quality than textbooks for learning Serbian as a foreign language. In content, there is no disagreement among the textbooks, but there are notable differences in their didactic design, and therefore in the way of guiding students to knowledge. While the textbook *Reč po reč* is based on traditional approaches to the study of language, the textbook *New Headway Elementary* supports the creative work and the development of critical thinking of students, which are considered the main postulates of the modern school.

Keywords: contrastive analysis, *Reč po reč*, *New Headway Elementary*, Serbian as a foreign language, English as a foreign language, didactic design of textbooks.

НАЗИВИ ЗАНИМАЊА У ТЕФТЕРУ НИШАВСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ИЗ XIX ВЕКА (1834–1872)

Тефтер Нишавске митрополије из XIX века садржи велики број антропонима, а личности које се помињу неретко су одређене својим занимањем. Циљ нам је био да саставимо речник свих речи са значењем занимања, са освртом на њихову етимологију. Више од половине назива за занимање потиче из турског језика. Посебна пажња посвећена је фонетским карактеристикама ексцерпираних лексема, с обзиром на то да су оне адаптиране говору Пирота и околине из XIX века, као и њиховој творбеној структури.

Кључне речи: тефтер, занимање, етимологија, турцизми, говор Пирота.

1. Увод. С Тефтером Нишавске митрополије научну јавност је пре нешто више од тридесет година упознао И. Николић, који га је приредио за штампу и издао 1976. године. Тим поводом је А. Младеновић (1976) указао на филолошки значај и дао основне граfiјске и језичке особине овог црквеног документа писаног народним говором Пирота и околине из XIX века. Нажалост, од тада о Тефтеру, колико нам је познато, више није било речи у нашој науци, чиме је, мора се признати, учињен пропуст, нарочито имајући у виду чињеницу да је са јужних простора мало сачуваних споменика и докумената.² Разлог што није више пажње посвећено овом рукопису лежи у његовој природи: реч је о тексту који садржи приходе и расходе и готово да нема већих синтаксичких целина, већ се састоји углавном од набрајања. Ипак, овај документ нуди богату грађу за лексичка истраживања, а нарочито је богат ономастичком грађом, на шта је указао и Младеновић (1976: 215). Чињеница да је реч о споменику из друге трећине XIX века и да је писан на дијалекту даје му још већи значај.

¹ jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

² Са ових простора сачувана су још два тефтера. Реч је о тефтерима нишког храма Светог Николаја из XVIII века, који су писани прво у Нишу, а потом, након поновног пада Ниша под турску власт, у Сремским Карловцима и Темишвару. О језику ових тефтера више у: НЕДЕЉКОВИЋ КОВАЧЕВИЋ 1996.

Тефтер Нишавске митрополије³ настајао је у периоду од 29. јула 1834. до 1. јануара 1872. године и вероватно представља главни тефтер црквене општине у том периоду (није био једини) (НИКОЛИЋ 1976: VIII). За то време седиште Нишавске митрополије било је у Пироту.⁴ Углавном су тефтер водили писменији грађани као црквени епитропи (НИКОЛИЋ 1976: VIII). Младеновић (1976: 198) истиче да би детаљнија анализа руку које су писале Тефтер открила да се „иза њих крију личности које су биле у погледу писмености или врло скромно или пак врло високо образоване”.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА. У Тефтеру се јавља велики број антропонима, а личности које се помињу неретко су одређене својим занимањем. С тим у вези циљ нашег рада био је да напишемо речи за именовање занимања и направимо речник њихових значења. Под *занимањем* смо подразумевали све речи које значе „оно чиме се неко бави, позив, струка, професија” (РМС), укључујући и занате. Дате су и одређене напомене о њиховој етимологији, фонетској адаптацији српском језику, односно уже говору Пирота, као и о њиховој творбеној структури.

Посебна пажња посвећена је турцизмима,⁵ с обзиром на то да они чине нешто више од половине укупног броја ексцерпираних лексема. Овај податак је и очекиван јер је велики број заната у Пирот дошао захваљујући Турцима (в. ЈОВАНОВИЋ 2012: 15–17). Тефтер је и иначе веома богат турцизмима. Они су углавном прилагођени локалном идиому.⁶

Графичке одлике Тефтера указују на неуједначеност, што се објашњава неједнаким образовањем писара (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 198). Јављају се слова и руске грађанске ћирилице и рускословенске ћирилице. С обзиром на

³ Тефтер је сасвим случајно пронађен „у магацину ‘Отпада’ у Пироту 1955. године” (НИКОЛИЋ 1976: VI). И. Николић, који је проучавао оригиналну књигу и приредио је за штампу, даје њен опис: „Дат је у форми рукописне књиге на 165 нумерисаних страна, величине 35×21 cm, с корицама у кожу повезаним, на чијем се спољним странама као и на хрпту налазе добро утиснути и прилично очувани орнаменти” (1976: VI–VII)

⁴ Више о историјским приликама у: НИКОЛИЋ 1976: V–VII.

⁵ Термин *турцизми* се највише користи у нашој науци иако би други предлагани термини, као што су *оријентализми*, *османизми*, *источњачки елементи*, *оријенталне посуђенице* (в. МИТРОВИЋ 2003: 43), били прецизнији ако се има у виду да је корен многих речи арапског или персијског порекла. Турцизмима смо сматрали све оне речи које су у српски језик дошле из турског језика, без обзира на њихово порекло (в. ПЕТРОВИЋ 2012: 10).

⁶ Турцизми су у великој мери описани са аспекта савременог језика. Дијалектолошка истраживања започета су знатно касније, али се и на том пољу доста урадило (о историјату проучавања турцизама више у: ПЕТРОВИЋ 1993). Проучавање турцизама на старијој грађи, међутим, није у великој мери заокупљало пажњу истраживача. С. Петровић (2013) бавила се турцизмима на материјалу *Старих српских записа и натписа* Љубомира Стојановића. И. Цветковић Теофиловић (2016) бавила се турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године.

то да су за потребе речника сви примери транскрибовани, у том облику ће бити навођени и у раду.

3. Речник. Како је већ наведено, у Тефтеру нема већих синтаксичких целина, тако да потврда лексикографске одреднице у оквиру корпуса не би могла да илуструје значење одређене лексеме. Ипак, како би лексикографски чланак био потпун, за сваку лексему дат је и контекст у коме се јавља.

Сви примери су транскрибовани. Речи су враћене у свој основни облик, што је у нашем случају номинатив јединине. Уколико се нека лексема јавила у неколико фонетски и творбено различитих варијаната, све су наведене у оквиру истог лексикографског чланка. Поред лексеме у номинативу јединине, лексикографски чланак садржи граматичку информацију, затим информацију о етимологији и значење речи, које је дато на основу релевантних речника, чији се списак налази на крају рада.⁷ На крају лексикографске јединице налази се контекст, који је, по угледу на А. Младеновића (1976), навођен грађанском ћирилицом допуњеном словима из црквене ћирилице са бројем стране на којој се налази у Тефтеру.

Речник има и информацију о томе да ли одређена реч (или само одређени облик) постоји и у Вуковом Рјечнику из 1852. године. То је учињено тако што је поред те речи (или облика) стављена звездица, чиме је Вук у својим речницима означавао турцизме,⁸ с тим што смо ми на тај начин означавали и речи другачијег порекла.

При ексцерпцији грађе нашли смо се пред проблемом шта издвојити као занимање, тј. када је реч о занимању и када постоји могућност да је у питању надимак или презиме. Пошто у највећем делу текста нису употребљавана велика почетна слова, и онда када могу бити надимак или презиме, издвојили смо и ове речи као занимање уколико им је то изворно значење.⁹ Искрније ономастичко истраживање Тефтера би са сигурношћу могло утврдити о чему је заправо реч.

абаци/абација*/хабаци м тур. *кројач који израђује народна одела од сукна, абе; трговац који их продаје*. стаменъ абациа (60); милошъ абаци реимъ гривне (117); стаменъ хабаци (123).¹⁰

алацаклија м тур. *онај који узима алацак (потраживање од дужника)*. ѿалацаклие (110).¹¹

⁷ Речник је направљен по угледу на ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2016 и *Речник славеносрпског језика* (2017).

⁸ О турцизмима у Вуковим речницима више у: ПЕЦО 1987.

⁹ О овој тематици в. ЋИНЂИЋ 2013: 97ф.

¹⁰ Сви надредни знаци који се налазе у оригиналу овом приликом су изостављени.

¹¹ Реч *алацаклија* нисмо пронашли у консултованим речницима. Значење ове речи

- апсанција** м тур. *чувар затвора, чувар затвореника*. накир апсанцију хаќь дали (40).
- арабација/рабаци/рабација*** м тур. *кочијаши, колар*. коца рабациа (47); кира рабаци (65); наарабацие заземљу (128).
- аргатин*** м тур. в. *надничар*. ѿмаринка аргатина (22); за аргаће надничаре дадено (128).
- архијереј** м грч. *старешина свештеника; владика*. преди нашега аръхиереа господина нектарию (17).
- бабица*** ж *жена која указује помоћ при порођају*. мина бабица (61).
- бакал*/бакалин** м тур. *трговац на мало колонијалном робом, намирница-ма*. ѿсобито ѿзначавамо що теслимимо нанови епитропи сермиу запангарь заексери намиту бакалина (11); крста бакаль закирию (118).
- бакалбаши/бакалбашија** м тур. *старешина бакалског еснафа, првак међу бакалима*; в. бакалин. крста бакалбашиа (61); крста бакаль баши (115).
- бакалче** м тур. *млади бакалин* (в.). ѿкостѣ бакалче заваидѣ (140).
- басчаван/басчаванција/басцаван/бахчаван/бахчаванци/бахчаванција/башчаван/башчова[н]ци** м тур. *вртлар, онај који се бави гајењем поврћа и цвећа*. живко басцаванѣ (13); жѣвко башчоваци (15); мита ивановѣ басчаванѣ (61); ћорчја дании башчаван (105); ѿстевана басчаванцию (110); ѿстанчѣ бахчаванцию (156); ѿстанчѣ бахчаванци (157); георго цветковѣ бахчаванѣ (157).¹²
- беглицја** м тур. *сакупљач пореза беглика у турско време*. ѿбеглицииите (156).¹³
- биволар** м лат. *чувар, пастир бивола*. ранча биволарѣ заижѣ кириа (66).
- бозација** м тур. *онај који прави и продаје бозу*. .81: ѿникѣ бозацию заборчѣ ѣзехмо (6).
- бојаци/бојација*** м тур. *занатлија који се бави бојењем; молер, фарбар; занатлија који боји плетиво и предиво*. 1866: лѣто декемри 30: здѣ мѣ епитрѣпѣ церковни поименомѣ боаци живко симоновѣ и ткачѣ кола митинѣ предавамо есапѣ црковни (47); рангелѣ боаца (64).

реконструисано је на основу речи *алаѣак* и значења изведеница са суфиксом *-лија*, тј. на основу једног од значења које речи изведене овим суфиксом имају (в. РАДИЋ 2001: 38; КЛАЈН 2003: 145).

¹² Код Вука *башчован* и *башчованција*.

¹³ Ово значење преузето је из РПГ (ЗЛАТКОВИЋ 2014), али би се на основу значења глагола *беглучити* („радити на беглуку, обрађивати беговску земљу; кулучити бегу“) могло рачунати и на другачије значење.

- бојаница** ж тур. *жена која се бави бојењем плевива и предива*. дена бојаница (67).¹⁴
- бурекчија** м тур. *онај који прави и продаје бурек*. сава бџрекчиа ѡвѣрѣнциски иснавѣ (91).
- варција** м *онај скоји пече вар (креч), кречар*. надаскала варцискога (143).¹⁵
- владика*** м *највиши чин у православној цркви, поглавар црквене области, епископ*. завладику гога павловѣ икота пешинѣ (74).
- вљнар** м *онај који прерађује вуну; трговац вуном*. афанасовѣ милостиниу ѣзехмо ѡвљнара (6).
- воденичар*** м *млинар у воденици*. живко ђола воденичар (123).
- восковарција** м тур. *купац и прерађивач сировог воска*. за дедѣ нешѣ восковарцију харчѣ (38).
- вурунци/вурунција*/фурунција** м тур. *пећар, занатлија који прави фуруне, шпорете и солунаре; пекар*. ѡантѣ лебинѣ ѡлатѣ вѣрѣнциѣ ѡсина: м (87); сава игинѣ прикале вурунци (91); зивка фѣрѣнцију за ижѣ кириѣ (126).
- гајдар** м тур. *свирач у гајде, гајдаш*. на цолѣ гайдара реимѣ (44).¹⁶
- голубар** м *онај који гаји голубове*. ѡколѣ голубара заижѣ (68).
- господар*** м *газда*. нагосподара мамеле загодинѣ иполь (2).
- градоначалник/градоначалник** м *градски начелник*. предаваю на преизволениемѣ снародомѣ смалимѣ и великимѣ и великимѣ градо началници (12); предавамо есапѣ црковни преди наши градоначалници (50).
- граматик** м грч. *писар*. панаиотѣ граматик (123).
- гранчар/грнчар/грнчар** м *занатлија који израђује глинено посуђе, лончар; продавац грнчарије*. кира грнчарѣ (13); ѡ пеичѣ гранчара (22); иованѣ грнчарѣ (67).¹⁷
- грнчарица** ж *жена која се бави израдом глинеог посуђа; жена која се бави продајом грнчарије*. нагрнчарицѣ задѣкланѣ (11).

¹⁴ Значење ове речи може бити и „бојацијина жена”. Именовање жене по мужу није ретко у Тефтеру: даца живковица (118), елена миниковица (118), ѣпенѣ миалковицѣ (157) и сл. Примери ѡ бабѣ митѣ седлариц (143), мита седларица (157) показују именовање према мужевљевом занимању (чини се мање вероватним да се жена бавила овим занимањем, в. одредницу седлар у речнику). Исто важи и за лексему *чешмеѣика* (приима милостиниу оди бабѣ минѣ чешмеѣикѣ (133)) ако упоредимо са значењем речи *чешмеѣија* (в. ЈОВАНОВИЋ 2012: 216–217).

¹⁵ Иако облик *варција* није забележен, наводимо га на основу придева.

¹⁶ У РПГ (ЗЛАТКОВИЋ 2014) постоји и облик *гајдарѣија*, док код Вука и у РМС постоји само облик *гајдаш*.

¹⁷ Код Вука постоји *лончар*, не и *грнчар* (али има *грнац* и *грне*).

- грнчарче** м *млади грнчар* (в.). ѿ некое грнчарче (140).
- гробар** м *човек који копа гробове и укопава мртваце*. гога клисарь игробарь (83).
- гускар** м *онај који чува гуске*. на живка гускара реимь (44).
- даскал** м грч. *учитељ, наставник*. надаскала пеичъ загодинъ (9).
- дервиш***/**дервишин** м тур. *муслимански калуђер*. на дервишъ заскакци ѡконакъ (98); на дервишина ѿавъ милостивно (98).
- деспотија** м грч. *онај који има неограничену власт*. предавамъ есапъ умитрополиу преди нашега деспотию господина г: анѡима и принаши градоначалници и народъ (34).¹⁸
- дунђер***/**дунђерин***/**дунцер(ин)** м тур. *дрводеља, тесар и зидар уједно*. намадъ дѡнђерина (5); арчъ задѡнчере¹⁹ зацрквѡ преврачане (29); ѡорго дѡнгеръ темскали главно (95).²⁰
- ђакон*** м грч. *онај који још није рукоположен за свештеника и помаже свештеницима при служби*. завеликѡ црквѡ на 1860: лето дадо надакона (145).
- епитроп***/**епитруп**/**јепитроп** грч. *црквени намесник*. zde показѡмо ми хъ церковни епитро пи (29); здѡ показѡмо ми иепитропи церковни (32); здѡ мы епитрѡпѡ церковни поименомъ боѡци живко симоновъ и ткачъ кола митинъ предавамо есапъ црковни (47).
- зограф** м грч. *сликар икона, иконописац*. мајсторъ иованъ зографѡ (16).
- изметчија** м тур. *слуга*. на иована изметчиюѡѡ жито (147).²¹
- измићарка*** ж тур. *жена која служи другог, слушкиња*. на минъ владикинога заизмићаркѡ (78).²²
- иконописац** м в. зограф. наиконо писци дадомо заело (9).
- јужар*** м *занатлија који прави ужад, конопце*. ѿюжара кирил ѿшколски дѡћанъ (135).²³

¹⁸ Ова се реч односи на митрополита и не би се у потпуности могла изједначити са значењем речи *деспот*. У РМС се *деспотија* дефинише као „неограничена и самовољна владавина; 2. држава самовољног и неограниченог владоца”.

¹⁹ Младеновић (1976: 210) наводи да се сугласник *и* у Тефетеру бележи графемом џали не и другим графемама. Међутим, овај пример показује да се, додуше ретко, обележавао и гафемом ч.

²⁰ Овде треба напоменути да код примера написаних са г треба рачунати на другачији изговор, тј. да се нису изговарали као *ђ*, већ као *з* или палатализовано *џ*, на шта је указао Младеновић (1976: 205). Исто важи за примере написане са к, где се може рачунати на *к* или палатализовано *ћ*.

²¹ Код Вука *измећар*.

²² Претпостављамо да је у употреби била и лексема *измићар*, али је забележен само облик *изметчија*. Код Вука *измећарка*.

²³ Код Вука *ужар*.

- кавечи/кавечија*** м тур. онај који држи кафану, гостионичар. стољн кавечи (18); љстољна кавечију (21).
- кадија*** м тур. *шеридјатски судија*. запавла конара укадию (11).
- казанци/казанција*** м тур. *занатлија који прави казане и друго бакрено посуђе*. стољн казанциа (65); стољн казанци реимъ гривне (117).
- калва*** м тур. *помоћник мајстора у еснафу који је након шегртског рада положио испит за калфу*. нацолъ дѣнћерина инакалвѣ (9).
- калпакчија*** м тур. онај који прави калпаке. ѿкирѣ калпакчиѣ милостивно (96).
- калуђер*** м грч. *човек који припада црквеном реду и живи у манастиру, монах*. накалѣћера српскога (9).
- калуђерица*** ж грч. *жена која припада црквеном реду и живи у манастиру, монахиња*. дадо накалугерицѣтѣ девочетия щоѣчи (134).
- камењар** м онај који се бави обрађивањем камена за различите сврхе, клесар, каменорезац; онај који туца камен. на гогѣ камењара харчѣ (41).
- касап/касапин*** м тур. *месар*. ѿпанѣ касапина затемесѣкъ (4); пота касапѣ пенчинѣ (115).
- кацар*** м онај који се бави израдом каца. цвѣтанѣ кацарѣ (60).²⁴
- кирација** м тур. онај који се бави превозом туђе робе, каквог товара уопште, ређе путника, обично својим колима, коњима и сл. ижа стара и нова изевникѣ съ петѣ бачве ибасча сва и долне иже кирациске (93).²⁵
- клисар** грч. *црквењак у православној цркви*. 500: ѿка жито накирѣ клизара загодинѣ (45).
- кованција*** м тур. *пчелар*. накованцию (26).
- ковач*** м занатлија који кује и обрађује железо, звожђе; поткивач. ѿрангела ковача авале ѿманѣ цврклѣ (54).
- кожар*** м занатлија који чини, штави, прерађује коже. стою кожара закирию (126).
- комедат** м франц. *заповедник једне војне јединице (веће од основне) града, тврђаве*. комедать геогрги (12).
- кондурлија** м тур. онај који прави и продаје кондуре; *ципелар*. сенеть маннинѣ накондѣрлиу плати (93).²⁶

²⁴ Код Вука качар.

²⁵ Исто важи као у фусноти 14 (в.).

²⁶ У РМС кондурција.

- коњар** м онај који чува коње и брине за њих; коњушар. запавла коњара укадию (11).
- коцабаши/коцабашија** м тур. првак, старешина; сеоски кнез. митраш коцабаши (16); на пенчџ коцабашию (122).²⁷
- кујумци/кујумција*** м тур. златар, занатлија који израђује уметничке филиграмске предмете од злата и сребра. мања кџюмци (13); здџ показџемо мы епитропи церковни поименомџ георгиа станковџ ку-юмциа икоста манчинџ предавамо есапџ церковни (42).²⁸
- мајстор*** м нем. занатлија, обртник који је положио стручни испит; занатлија уопште; власник занатске, обртничке радње. маисторџ костинџ арчџ наханџ (2).
- механеци/механци** м тур. крчмар. коста мали механеци (108); коста мали механци (109).²⁹
- митрополит*** м грч. звање, чин у православној цркви виши од епископа. предавамо церковни есапџ предџ народџ [...] митрополитџ (22).
- мудирин** м тур. обласни, покрајински старешина. килимџ наалиагџ мџдирина (130).³⁰
- мумци/мумција*** м тур. свећар. џмналка мџџмцию (19); кота миалковџ мџмци (61); џпешџ мџмциџ џоималџ дадава (76).
- мутав/мутавци/мутавција*/мутаф** м тур. занатлија који израђује мутане, покровце или простирке од козје длаке, струнар, мутабџија. пел мџтавциа (61); пел мџтавџ (95); пеца мутавци (109); џнешџ мџтафе џстабаша (157).
- надничар*** м радник који ради за надницу, на надницу, који добија награду рачунајући по једном дану. за аргаџе надничаре дадено (128).
- ошавчија** м тур. онај који се бави узгојем воћа. мана џшавчиа реимџ коталџ (85).³¹
- папуци/папуција*** м тур. занатлија који израђује папуче. паволџ живинџ папуци (61); кирка папџциа закирию (76).
- пловкар** м онај који чува пловке, тј. патке. иванџ пловкарџ (13).
- поп*** м грч. правослазни свештеник. иованџ попџ живковџ (64).

²⁷ У АШ постоји само *коцабаша*, док је *коцабаши* турски облик.

²⁸ Код Вука *кујунџија*.

²⁹ Код Вука *меанџија*.

³⁰ У РМС и АШ само облик *мудир*.

³¹ Ову реч нисмо пронашли ни у једном консултованом речнику. У РПГ (ЗЛАТКОВИЋ 2014) постоји реч *ошав* са значењем „воће”, па смо на основу суфикса и значења ове речи реконструисали значење речи *ошавчија*, али не искључујемо могућност другачијег значења.

- протосинђел*** грч. *први међу синђелима, монасима с вишиом богословском спремом.* предавамо есапъ церковни умитрополию преди нашега протосингела господињъ попа димитрию (40).³²
- рећиција** м тур. *човек који се бави печењем и производњом ракије.* енчъ рећицию кириа заханъ (126).³³
- рогожар** м *занатлија који плете рогоже, асуре.* коста рогожаръ (61).
- самарци/самарција*/семерци/семерција** м тур. *занатлија који прави самаре, дрвена теретна седла.* станоѡ семерциѡ (61); лила насвалее самарци (64). ѿ станою самарциѡ главно (76); дека семерци (115).
- свињар*** м *пастир који чува свиње.* живко свињаръ (37).
- седлар*** м *онај који поправља седла и хамове.* ѿмладена седлара (22).
- сеиз*/сеизин** м тур. *коњушар (в. коњар).* намитѡ сеизина сакатъ съ ногѡ (90); пота сеизъ костинъ (118).
- сеизбаши** м тур. *првак међу сеизима (в.).* предавамо е церковни есапъ поименомъ гога даскаль стаменовићъ ианти сеизъ баши (22).
- симиција*** м тур. *пекар који пече симите (мале округле куповне хлебове од белог брашна).* петко симициѡ ради ижѡ (110).
- тенећенија** м тур. *лимар.* натенећению завепери щоправихмо за црквѡ (142).
- терзи/тержи/терзија*/терсија** м тур. *кројач.* ноя тержи (13); панаитъ блатски терсиѡ (23); тѡва ѿзначѡемо що ѡставимо сермиу нанови епитропѡ поименѡ кота крстинъ терзи иота манињъ абациѡ (53); живко милїинъ терзиѡ (54).
- ткач/ткац** м *онај који тка.* илиѡ ткаць (37); алексѡ стевановъ ткаць (60).
- трговац*** м *онај који се бави трговинѡм, купује и продаје у циљу зараде, води, држи трговину.* дадѡ хаѡи иги щодаде натрговца забое (134).
- трамкар/трумкар** м *пчелар или онај ко плете трмке, купасте кошнице од прућа.* надеда петка трумкара акъ и арчъ (29); надеда петка трамкара акъ и арчъ (29).³⁴
- тупанци/тупанција** м грч. *бубњар.* сенетъ гога тупанци кев: мита (80); гога тупанциѡ (84).
- ћенарци/ћенарција** м тур. *онај који израђује ћенаре, свечане кошуље од квалитетног памука.* за ѡцетъ задѡћяне ѿманѡ ћенарцию (78); па за

³² В. фусноту 19 у раду.

³³ Значење ове речи преузето је из ЈОВАНОВИЋ 2012. У РМС значење речи *ракиција* другачије се дефинише: „1. онај који пече, производи ракију, пецар; 2. онај који радо пије ракију, љубитељ ракије”. Код Вука има значење „пијаница”.

³⁴ У РМС лексема *трмка* има значење „купаста кошница од прућа, вршкара”, док се у РПП поред овог јављају и значења „пчела” и „пчелињи рој”.

оцетъ заханъ ѿманъ кенарци (78).³⁵

ћеремичија/ћеримитчија м тур. *црепар*. затѣхле накеремичіе (6); за ћеремиде наћеримитчие (128).

ћурчи/ћурци/ћурчија*/ћурција тур. м *занатлија који прави ћуркове и друге крзнене предмете*. стеванъ ћюѡрци (13); живко ћюрчи изворли (60); анта пешинъ ћурчиа ћосинъ (92). крста митинъ ћюрчиа ѿиснавъ (91).

ћурчибаши м тур. *првак међу ћурчијама* (в.). цветко ћюрчи баши (16).

устабаша м тур. *главни мајстор, стручни орган и најбољи мајстор у једном еснафу*. ткачки устабаша сава (76).

ханџија* м тур. *онај који држи хан*. ѿкиркѡ ханџиу (110).

хашџија/хашџи/ашџи м тур. *кувар*. николча хасџиа (79); николча хасџи (84); ни колча асџи реимъ (124).

цревар м *занатлија који суши и конзервира црева и остале животињске изнутрице за кобасице и друге месне прерађевине*. генѡ цревара (126).

чорбаци/чорбација* м тур. *домаћин, господар; богаташ, газда*. мита чорбаци крстинъ (87); тиа исту рачунъ преведенъ унову кондику ипотписуюсе тамо сви владика чорбацие и еснави сви (101).

4. ЕТИМОЛОГИЈА. Речник чини 99 лексема са значењем занимања.³⁶ Како је већ наведено, велики број ексцерпираних лексема са овим значењем припада турџизмима, и то 55, што је нешто више од половине. Само једна реч по пореклу је германизам: *мајстор*, а једна галицизам: *комедат* (*командант*). Реч која је у основи лексеме *биволар* стара је позајмљеница из латинског језика. Четрнаест лексема представља греџизме и сви су из црквеног круга (занимањима смо сматрали и оне лексеме које се могу сврстати и у титуле): *даскал*, *епитруп*, *зограф*, *калуђер*, *клицар*, *протосинђел* и др., што је и очекивано, осим једне: *тупанџија*. Остале лексеме имају словенско порекло.

Велики број турџизама говори у прилог чињеници да је велики број лексема за именовање занимања у српском језику турског порекла (в. ЂИНЂИЋ 2013: 97).

5. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ. Ексцерпиране лексеме су на фонетском плану адаптиране локалном идиому. Реч је о следећим фонетским особинама:

³⁵ В. фусноту 19 у раду.

³⁶ Фонетске варијанте нису урачунате.

1. долази до промена међу самогласницима: *измићарка, рећиција, ћеримитчија*;
2. чува се вокално *л*: *влнар*;
3. сугласник *х* се губи: *апсанџија*; али се и јавља у примерима: *бахчаванџија, механеџи, хабаџи, ханџија*;
4. сугласник *ф* супституисан је сугласником *в*: *вурунџи, вурунџија, кавеџи, кавеџија, калва, ошавчија*; а може и да се јави: *фурунџија*;
5. уместо сугласника *ћ* јавља се сугласник *џ*, што је одлика тимочко-лужничког дијалекта: *џуџиере*;
6. у једном примеру извршена је тимочко-лужничка палатализација: *рећиција*;
7. јавља се протетичко *ј*: *јепитрон, јужсар*.

5.1. Од наведених особина чување вокалног *л*, појава сугласника *џ* уместо *ћ* и палатализација сугласника *к* испред *и* познатија као тимочко-лужничка палатализација карактеристика су дијалекта коме припада говор Пирота (в. ЖИВКОВИЋ 2014).³⁷

5.2. Јављање сугласника *ф*, поред губљења односно супституције у ексцерпираним лексемама, може бити утицај турског језика, али може бити условљено и образовањем самог писара, што овом приликом није било предмет нашег интересовања.³⁸

5.3. Што се сугласника *х* тиче, у Тефтеру се јавља и у речима које нису турског порекла, што указује на то да је овај глас још увек постојао у народном говору (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 209). Забележени су и примери *хабаџија* (поред *абаџија*) и *хаџиџија, хаџиџи* (поред *аџиџи*), у којима у турском извору нема сугласника *х*.³⁹

5.4. Пример *бахчаванџија* треба посебно прокоментарисати јер се јавља у неколико различитих облика, који се међусобно разликују на фонетском плану. Јавља се турски фонетизам са групом *-хч-* у облицима *бахча-*

³⁷ За више примера из Тефтера в. МЛАДЕНОВИЋ 1976.

³⁸ Младеновић (1976: 210) наводи да мали број примера са сугласником *ф* који се у Тефтеру јавља припада црквеном језику, тј. језику писмености.

³⁹ Младеновић (1976: 209 33ф) код неких писара бележи и домаће примере с гласом *х* тамо где му по етимологији није место, што, како истиче, указује на потпуно одсуство језичког осећања када је овај глас у питању, мада није био у потпуности изгубљен у народном говору у време настајања Тефтера (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 209). Белић (БЕЛИЋ 1999: 173) наводи да је сугласник *х* у речима турског порекла такође туђег порекла, а на јављање у речима српског порекла могла је утицати чињеница да се и у турцизмима сугласник *х* некада употребљавао, а некад изостављао.

ванџи, *бахчаванџија*, али има и оних облика где је турска група *-хч-* промењена у *-шч-*: *баишчаван*, *баишчова[н]џи* и у *-сч-*:⁴⁰ *басчаван*, *басчаванџија* (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 210).⁴¹ Један од писара уместо *ч* пише *џ*: *басџаван*, што Младеновић (1976: 208) објашњава претпоставком да је пореклом Грк.⁴²

5.5. У речи *градоначалник* огледа се особина рускословенског језика у рефлексу некадашњег назала предњег реда. Поред наведене, јављају се и друге рускословенске црте у Тефтеру, али их има у мањој мери (в. МЛАДЕНОВИЋ 1976: 202, 208). Једна од њих је *ер* односно *ре* за српско вокално *р*. Постоје, међутим, и одређена одступања, на шта указују и примери из нашег корпуса: *гранчар* и *грнчар* поред *грнчар*, као и примери *трамкар* и *трумкар* поред облика *трмке* (тръмке (19)), од кога су изведени (уп. МЛАДЕНОВИЋ 1976: 202ф).

6. ТВОРБЕНА СТРУКТУРА. Најфреквентнији суфикс код ових лексема јесте суфикс *-џија/-чија* (33).⁴³ Овај суфикс у турском језику има две варијанте (*џи* и *џи*), од које се прва (*џи*) употребљава иза самогласника и звучних сугласника, а друга (*џи*) иза безвучних сугласника (в. ПЕТРОВИЋ 1993: 105). У пронађеним примерима фреквентнија је варијанта *-џија*,⁴⁴ док се облик *-чија* јавља само у шест примера: *бурекчија*, *изметчија*, *мутавчија* и *ошавчија*, *ћеремиџија/ћеримитчија*, *ћурчија*.⁴⁵ Врло често се јављају, и то неретко код истог писара, а понекад на истој страни, краћи, турски, облици и дужи, настали на нашем терену фонетском адаптацијом турских речи. Наиме, реч је о облицима као што су *абаџи* и *абаџија*, *бојаџи* и *бојаџија*, *терџи* и *терџија* и др. С обзиром на то да се јавља дублетизам ових облика, који некад може да буде условљен уштедом или недостатком простора, нема сумње у то да су и неадаптирани облици били у употреби с обзиром на то да је у то

⁴⁰ Белић (1999: 186) наводи облик са групом *шч*, као и облик са *ч*: *башча* и *бача*. Овде би се могло поставити питање да ли је могуће групу *сч* сматрати правописном, а да је заправо реч о групи *шч*. Томе у прилог ишли би и фонетски закони, оличени у Белићевој констатацији да се у дијалектима источне и јужне Србије, као и у осталим дијалектима, „начин артикулације једнога звука мења врло брзо и лако под утицајем суседнога сугласника” (БЕЛИЋ 1999: 179).

⁴¹ Исто важи за пример *хасчи/хасчија*. В. фусноту 39.

⁴² Ово није једини пример, у Тефтеру се јављају и примери *градонаџиџи* (12), *даске џамове* (12), *поарџиџи* (12) и др. (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 208ф). Забележен је у нашем корпусу и пример замене *з* са *с*: *терџија* (23) (уп. МЛАДЕНОВИЋ 1976: 208ф), као и *з* са *ж*: *терџи*.

⁴³ Први пут је овај суфикс забележен у XVII веку у речима *бостанџија*, *давуџија*, *думенџија/думенчија* и *куџиџија* (ПЕТРОВИЋ 1993: 105).

⁴⁴ Већа фреквентност варијанте *-џија* потиче већ из XVIII века (ПЕТРОВИЋ 1993: 105).

⁴⁵ У савременом српском језику победио је, готово без изузетка, аломорф *-џија* (РАДИЋ 2001: 17–33).

време још увек било турског живља. На основу пронађених примера може се закључити да посебног правила у употреби краћих и дужих облика није било.

6.1. Осим турског суфикса *-ија*, веома је фреквентан и српски суфикс *-ар* (21). Њиме су изведене речи словенског порекла које именују занимање: *вљнар, воденичар, голубар, грнчар, камењар, коњар, рогожар, свињар* и др.

6.2. Четири лексеме изведене су српским суфиксом *-ин* од турске основе: *аргатин, бакалин, дунђерин, касатин*, поред изворних облика без овог суфикса: *бакал, касат, дунђер*.

6.3. Само две лексеме забележене су са турским суфиксом *-лија*: *алацаклија* и *кондурлија*. Две лексеме имају српски суфикс *-ач*: *ковач, ткач*.

6.4. О фонетским варијантама лексеме којом се именује човек који се бави гајењем поврћа и цвећа већ је било речи. Међутим, разлика постоји и на творбеном плану. Суфикс *-ија* јавља се и с турским фонетизмом и адаптиран српском језику: *бахчаванџи* и *бахчаванџија*, а јавља се и српски суфикс *-ар*: *баишар*, поред турског *баишаван/баишован*.⁴⁶

6.5. Лексеме којима се именују женска занимања изведене су српским суфиксом *-ица*: *бабица, грнчарица, калуђерица* и српским суфиксом *-ка*: *бојаџика, измићарка*.

6.6. Мали број лексема има у основи турцизам и српски суфикс: *гајдар, аргатин, баишар, дунђерин, измићарка, касатин* и др.

6.7. Сложеница *иконописац* у првом делу има реч грчког порекла, а у другом словенског порекла. Поред ове јавља се и словенска сложеница *градоначалник*.⁴⁷

7. Лексиколошке напомене. Многи турцизми, иако су били нарочито бројни кад су у питању занимања и занати, данас се сматрају застарелима (ЋИНЂИЋ 2013: 107). Синонимних речи за турцизме готово да нема у Тефтеру.

Као прави синоними забележене су лексеме *надничар* и *аргатин*, као и *зограф* и *иконописац*. С друге стране, јављају се парови турцизама као

---

⁴⁶ Суфикс у лексеми *баишован* води порекло од персијског суфикса *-wān* (в. ŠKALJIĆ 1966).

⁴⁷ Многи турцизми представљају изворне турске сложенице, али се тиме нисмо посебно бавили.

што су *абација* и *терзија*, кројачи који користе другачију врсту тканине, али ипак није реч о правим синонимима. Такође се јављају и различити облици за занатлију у зависности од врсте обуће коју израђује: *кондурлија* и *папуција* и сл.

8. Закључак. Овај рад представља скроман почетак истраживања Тефтера Нишавске митрополије из XIX века. Иако инвентар ексцерпираних лексема не треба сматрати коначним кад су у питању занимања и занати који су постојали у Пироту у XIX веку, јер је условљен различитим црквеним потребама, увид у лексеми са значењем занимања дају нам ипак извесну слику живота Пирота и околине у другој трећини XIX века.

С обзиром на то да неке од заната нисмо пронашли у књизи Б. Јовановића (2012) о старим српским занатима Пирота и околине, овим радом употпуниће се исцрпан списак занимања и заната који се у њој налазе.⁴⁸

Више од половине ексцерпираних лексема потиче из турског језика. Сасвим у складу са природом анализираних текста јављају се и занимања (титуле) из црквеног круга: *епитруп*, *зограф*, *иконописац*, *клисар*, *поп* и др., које су углавном пореклом из грчког језика.

Највећи број занимања односи се на мушкарце, док је само неколико женских занимања: *бабица*, *бојаџика*, *грнчарица*, *измићарка*, *калуђерица*.⁴⁹

Ипак, за нека од занимања која смо навели не можемо са сигурношћу тврдити да нису била презиме јер се у речницима наводе и као презимена: *граматик*, *седлар* и сл. Ми смо их ипак навели као занимања, а како би се са сигурношћу утврдило о чему је реч, треба спровести истраживање ономастикона Тефтера (с обзиром на изузетно богату грађу), што овом приликом није било предмет нашег интересовања.

Цитирана литература

БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Сабрана дела Александра Белића, Девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

ЋИНЂИЋ, Марија. *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. Необјављена докторска дисертација, 2013. <<https://www.google.rs/search?q=turcizmi+u+savremenom+srpskom+knjizevno>

⁴⁸ Нарочито ако се има у виду да је Тефтер Нишавске митрополије био један од извора.

⁴⁹ Забележили смо примере у којима се описно именује занимање: на баба станџ щоседи учркву дали (47), на бабџтџ щозчи девоичетиа (137) и сл. У којим пословима је жена била присутна у патријархалном друштву на примеру Вуковог *Рјечника* в. МАТИЈАШЕВИЋ 1987: 128–129.

- m+jeziku&oq=turcizmi+u+savremenom+srpskom+knjizevnom+jeziku&aqs=chrome..69i57j35i39.12390j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>. 5. 4. 2017.
- ЖИВКОВИЋ, Новица. „Говор Пирота”. *Пиротски зборник* 39 (2014): 71–113.
- ЈОВАНОВИЋ, Борисав. *Стари занати Пирота и околине*. Пирот: Народна библиотека Пирот, 2012.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику 2 (суфиксација и конверзија)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска, 2003.
- МАТИЈАШЕВИЋ, Јелка. „Вуков Рјечник као извор грађе за социолингвистичка проучавања”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 17 (1987): 123–131.
- МИТРОВИЋ, Анђелка. „Арабизми (речи арапског порекла у српском језику)”. *Свет речи (часопис за српски језик и књижевност)* 15–16 (2003): 42–45.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Тефтер Нишавске митрополије из XIX века – споменик филолошког значаја”. *Зборник за филологију и лингвистику* 19/2 (1976): 197–215.
- НЕДЕЉКОВИЋ-КОВАЧЕВИЋ, Јасмина, „О језику тефтера нишког храма Светог Николаја”, *Археографски прилози* 18 (1996): 229–251.
- НИКОЛИЋ, Илија. „Тефтер Нишавске митрополије”, у: *Тефтер Нишавске митрополије*, приредио Илија Николић, Пирот, 1976.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. „Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVI/2* (1993): 72–127.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериџића*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. „О значају проучавања турцизама предвуковског периода на материјалу *Старих српских записа и натписа Љубомира Стојановића*”. *Јужнословенски филолог* LXIX (2013): 391–399.
- ПЕЦО, Асим. *Турцизми у Вуковим рјечницима*. Београд: „Вук Караџић”, 1987.
- РАДИЋ, Првослав. *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена. „О турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године”. у: *Језик совершени*, Ниш: Филозофски факултет, 2016: 29–43.

Речници

- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник пиротског говора*. Том I (А–Њ), Том II (О–Ш), Београд: Службени гласник, 2014.
- КЛАЈН, Иван и Милан Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј – Завод за културу Војводине, 2010.

РЕЧНИК СРПСКОХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. I–III, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрватскога књижевног језика*. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РЕЧНИК СЛАВЕНОСРПСКОГ ЈЕЗИКА. *Огледна свеска*. Речник саставили: Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић, Милена Зорић, Јелена Стошић. Нови Сад: Матица српска, 2017.

СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ, Вук. *Српски рјечник*, Беч, 1852.

***

SKOK, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.

ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1996.

Извор

Тефтер Нишавске митрополије, приредио: Илија Николић, Пирот, 1976.

Јелена М. Стошич

НАЗВАНИЈА ПРОФЕСИЈА У ДЕФТЕРУ (ЗАПИСНОЈ КНИГЕ) НИШАВСКОЈ МИТРОПОЛИИ XIX ВЕКА

У даној раду разматрају се назвања професија у Дефтеру (записној књиге) Нишавској митрополији XIX века. У Дефтеру ми отиетили 99 лексем со значением професије. Чућ ли не болше половины выделених лексем отиосит се к тюркизмам. Све лексеме в фонетическом отиошенију приосблене к говорам г. Пирот и его окраин. Синонимичних слов для этих професије почти нет. Болшинство професије предназначено для мужчин, со всего лишь некоторыми женскими професијама.

Кључеве слова: дефтер (записна књига), професија, етимологија, тюркизме, говор г. Пирот.

ПРИКАЗИ

Надежда Д. Јовић.

О језику путописа Поклоњеније гробу Господњу (1734)
 Андреја Петковића. Центар за црквене студије, Ниш, 2017.

Године 2017. Центар за црквене студије у Нишу објавио је књигу *О језику путописа Поклоњеније гробу Господњу (1734) Андреја Петковића*, чији је аутор Надежда Д. Јовић. Из *Речи унапред* (7–8) сазнајемо да је она резултат вишегодишњег рада аутора на проучавању језика путописа Андреја Петковића из 1734. године. Књигу сачињава дванаест поглавља: I. *Увод* (9–11), II. *Графија* (12–31), III. *Правопис* (32–40), IV. *Фонетске особине* (41–59), V. *Морфолошке особине* (60–86), VI. *Неке синтаксичке одлике* (87–103), VII. *Дијалекти у путопису Андреја Петковића* (104–134), VIII. *О лексици* (135–150), IX. *Закључна разматрања* (151–154), X. *Цитирана литература* (155–160), XI. *Summary* (161–163), XII. *Резюме* (164–167).

У *Уводу* (9–11) су наведени основни подаци о проучаваном рукопису и његовом аутору. Истакнуто је да је овај путопис, који се данас чува у Националном архиву Румуније, први пут објављен тек 2008. године, као и да је његов аутор по пореклу вероватно био Банаћанин, а по професији учитељ. Према речима Надежде Д. Јовић, значај *Поклоњенија гробу Господњу* је „не само у томе што попуњава празнину у српској књижевној и културној историји и што представља споменик из најкасније фазе употребе српскословенског као књижевног језика код Срба већ и у томе што, будући писан српским народним језиком, доноси податке значајне за формирање слике о шумадијско-војвођанском дијалекту у то доба” (10–11).

Предмет другог поглавља (12–31) јесте анализа графичких особина путописа *Поклоњеније гробу Господњу*. Аутор најпре даје списак графема коришћених у поменутом рукопису, а потом и њихов палеографски опис. У оквиру овог поглавља пажња је посвећена и обележавању вокала *a*, *o*, *y*, *u* и вокалног *p* и вокалног *l* (19–22), обележавању сонаната *j*, *љ*, *њ* (23–27), као и обележавању сугласника *ћ*, *ђ*, *џ* и сугласничке групе *шт* (27–28). Један део поглавља (29–30) бави се писањем јерова, које у овом путопису није „у складу са свим правилима српскословенске традиције” (29). Анализом графичке и палеографије овог путописа аутор долази до следећих закључака (30–31): 1. писан је свакодневним српскословенским брзописом нешто упрошћеног састава, који, у начелу, палеографски одговара брзопису у српскословенском *Буквару* из 1717. године; 2. графеме *a*, *e*, *н* се, у складу са ресавским маниром, користе и за обележавање гласовних вредности *ja*, *je*, *ju*, што утиче и на писање сонаната *љ* и *њ*; 3. при обележавању вокалног *p* и вокалног *l* не користе се јерови; 4. графема *ω* се употребљава у иницијалној позицији, у финалној позицији у облицима радног глаголског придева мушког рода и

у медијалној позицији у речима страног порекла; 5. јерови (ь, њ) се пишу на крају речи, а изостају у предлозима и префиксима с(-), к(-), в(-).

Поглављем о правопису (32–40) обухваћене су следеће појаве: састављено и растављено писање речи (32–34), обележавање гласовних промена (34–35), писање скраћеница (35–37), подела речи на крају реда (37–38), удвојено писање самогласника и сугласника (38) и писање акценатских знакова (38–40). Део о састављеном и растављеном писању речи показује да се у путопису Андреја Петковића јавља велики број примера састављеног писања проклитика и енклитика са речју са којом чине акценатску целину (вапотокъ, нтакоџи). У путопису се спорадично срећу и примери растављеног писања сложеница (доцѣлн града, нконо писаць). Следећи део поглавља бави се бележењем једначења сугласника по звучности (тѣшко), асимилације у групи -мь- (рѣцнани), дисимилације сугласника (мога), упрошћавања сугласничких група (ншарано) и африкатизације (гѣцнани). Анализом писања скраћеница дошло се закључка да су речи у овом рукопису скраћене на уобичајен начин (помоћу титле, покривала и надредних слова), али и да писање скраћеница није рађено пажљиво, већ по писарским навикама и у брзини. Надежда Д. Јовић у овом поглављу примећује и да је при подели речи на крају реда углавном поштована старословенска пракса, да је удвојено писање вокала и консонаната у овом рукопису ретко, као и да су надредни акценатски знакови (благи спирит и периспомена) у њему бележени, али не потпуно доследно. У *Закључним напоменама о правопису* (40) изнета је претпоставка да је упрошћавање граfiјског система у овом споменику последица намере аутора, а не случајног огрешења о норму српскословенског језика.

Четврто поглавље (41–59) посвећено је најзначајнијим вокалским и консонантским фонетским појавама уоченим у рукопису. У одељку посвећеном вокалима говори се о вокализацији полугласника (42–44), судбини јата (44–47), вокалном *p* и *l* (47–48), као и о губљењу вокала, покретним вокалима и замени вокала (48–49). Делом о консонантима обухваћене су следеће појаве: судбина финалног -*l* (49–50), сугласник *x* (50–52), сугласник *ʃ* (52–53), јотовања (53–55), сугласничке групе *чp-*, *вс-* и *кт-* (55–56), изједначавање и мешање африката (56). У *Осталим појавама у вези са сугласницима* (56–58) представљени су примери асимилације, дисимилације, губљења сугласника, промене *љн > јн* и уклањања резултата друге палатализације. Општи закључак аутора (58–59) јесте да у путопису Андреја Петковића има и српскословенских фонетских црта (вокализација слабог полугласника, чување вокалног *l* и финалног -*l*, рефлeksi *шт*, *жд* у старом јотовању дентала, невршење новог јотовања и чување група *чp-* и *вс-*), и рускословенских фонетских црта (вокализација полугласника у духу руске редакције старословенског језика, рускословенски рефлeksi вокалног *p*), и фонетских црта у духу народног језика (замена полугласника вокалом *a*, екавска замена јата са икавизмима шумадијско-војвођанског типа, замена вокалног *l* вокалом *y*, прелаз финалног -*l* у *o*, консонанти *ћ* и *ѣ* као резултати старог јотовања дентала, вршење новог и специјалног јотовања и др.). У путопису су уочени и примери фонетских појава типичних за банатске говоре (хунгаризам *тороњ*, мешање префикса *пре-* и *при-* (преближн), губљење вокала (коњма), изједна-

значању 'бити, постојати, налазити се', које представљају својеврстан гречизам, као и употреби пасива у Петковићевом путопису. У одељку о синтакси реченице издвојене су независне саставне реченице са везницима *и, а, те* и *пак(и)* и зависне релативне и узрочне реченице. Истакнуто је да релативне реченице у *Поклоњенију* долазе са везницима *који, и, где, што, те, идеже, егоже*, а узрочне са везницима *зашто* и *бо*. У једином одељку овог поглавља посвећеном стилским карактеристикама (*Стилска средства* (98–101)) било је речи о архаизацији текста, постигнутој употребом партикуле *-же*, апсолутног датива и партиципских конструкција, о инверзији, честој у именичким синтагмама, као и о полисиндету, који настаје услед честе употребе напоредних реченица са везником *и*.

У седмом поглављу ове књиге (104–134) било је речи о хомогеној диглосији, уочљивој у свим споменицима насталим пре Вукове реформе. Ово поглавље је подељено на две целине: *Особине банатских говора у Поклоњенију* (104–119) и *Српскословенске одлике језика путописа* (119–134). Овим целинама обухваћене су регистроване фонетске и морфолошке особине банатских говора, односно српскословенског језика. Одељком о фонетским особинама банатских говора (105–113) обухваћене су екавска замена јата са икавизмима шумадијско-војвођанског типа, судбина сугласника *х* и *ф*, судбина африката, уклањање резултата друге палатализације у деклинацији именица женског рода, аналошко јотовање у облицима трпног придева и промене у сугласничким групама. Особине банатских говора уочене су и на морфолошком нивоу језика путописа (113–117) како у деклинацији (наставка *-и* у инструменталу и локативу именица мушког и средњег рода, наставка *-ми* у дативу и локативу множине личних заменица првог и другог лица и сл.) и конјугацији (футур перфективног презента), тако и у употреби непроменљивих речи (везник *зашто* у значењу 'јер', конструкција *прама* + генитив са месним значењем). Уочене фонетске и морфолошке особине народног говора, по речима Надежде Д. Јовић, упућују на то да је аутор овог путописа пореклом био из Баната, и то из његовог тамишког дела. У делу о српскословенским фонетским особинама (119–124) било је речи о вокализацији слабог полугласника у *а*, о екавској замени јата, о чувању вокалног и финалног *л*, о групама *шт* и *жд* као рефлексима старог јотовања дентала, о чувању група *чр-* и *вс-* и о изостајању новог и специјалног јотовања у појединим примерима. Одељак *Српскословенске морфолошке црте* (104–134) пописује све особине српске редакције старословенског језика уочене у деклинацији и конјугацији, као и међу непроменљивим речима.

Лексичким истраживањем представљеним у осмом поглављу (135–150) обухваћени су слојеви лексике везани за хришћанство (136–144) и поморство (144–146) и ономастика (146–149). Сви регистровани термини у вези са хришћанством разврстани су у четири семантичка поља: основни религијски појмови (*вера, закон, Бог*), црквена хијерархија (*патријарх, митрополит, игуман*), црква и њени делови (*храм, олтар, двери*), обред (*пеније, амин, служба црковна*). Примећено је и да међу овим лексемама има највише оних које су страног порекла. У *Поклоњенију гробу Господњу* појављује се и мањи број лексема којима се именују врсте пловила (*галија,*

кораб), делови пловила (*оства, ченгел*), запослени на пловилима (*корабу начелник, крмител*) и временске прилике (*ветар, бура*). Одељак о ономастици доноси списак регистрованих антропонима (*Тира, Ана*), топонима (*Белиград, Мала Галилеја*) и лексема које служе за именовање етника и ктетика (*Латини, коптски*).

У *Закључним разматрањима* (151–154), преведеним и на енглески (161–164) и на руски језик (164–167), дат је осврт на најважније описане граfiјске, правописне, фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке особине *Поклоњенија гробу Господњу*. Ово поглавље садржи и прегледно пописане српске народне и српскословенске особине уочене на различитим нивоима језичке структуре. На самом крају, Надежда Д. Јовић о проучаваном споменику каже следеће: „Иако невелик обимом, Петковићев рукопис представља занимљив и значајан језички споменик са краја српскословенске епохе, који сведочи о постојаности језичког модела у српским путописима из XVII и XVIII века, али и о бројним особинама банатских штокавских говора у првој половини XVIII века” (154).

Значај монографије посвећене путопису Андреја Петковића, доскоро непознатог јавности, огледа се у чињеници да доноси детаљан опис граfiјских, правописних, фонетских, морфолошких, лексичких, стилских и неких синтаксичких особености рукописа насталог у најкаснијој фази српскословенског језика. Наведени подаци о одликама шумадијско-војвођанских говора у првој половини XVIII века, драгоцени за нашу историјску дијалектологију, чине ову монографију још вреднијом.

Александра М. Антић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

¹ aleksandraantic1993@gmail.com

Дејан Средојевић,
*Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном
 српском језику – од специфичног ка општем.*
 Нови Сад: Филозофски факултет, 2017.

Бављење научним описом акустичких карактеристика српских акцената започето је још кимографским мерењима почетком 20. века. Експерименталном анализом интензивније су се бавили од 70-их година 20. века до данас: Павле Ивић, Илсе Лехисте и Јелица Јокановић-Михајлов.

Међу истраживачима српског књижевног језика (посебно области акустичке фонетике и прозодије) новије генерације који су усвојили наведена традиционална гледишта, али и сагледали нове истраживачке изазове у савременом језику, налази се и професор Филозофског факултета у Новом Саду, Дејан Средојевић. Књига *Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном српском језику – од специфичног ка општем*, која представља резултат дугогодишњих истраживања обављених на корпусу војвођанског поддијалекта, одликује се првенствено темељно спроведеном анализом, заснованој у великој мери на експерименталним и статистичким подацима, својственим природним наукама са којима се фонетика у ужем смислу и повезује. Рукопис садржи десет поглавља, попис литературе и прилоге: *Увод* (13–16), *Прозодијски систем савременог српског језика* (77–22), *Методe и технике истраживања* (23–42), *Фреквенција основног тона* (43–132), *Трајање* (133–154), *Интензитет* (155–176), *Фокус* (177–192), *Питање једносложности силазних акцената и двосложности узлазних акцената* (193–198), *Фонолошке интерпретације* (199–216), *Закључна разматрања* (217–223), *Прилози* (226–246), након чега следи опсежан списак коришћене литературе.

У првом поглављу (*Увод*) сажето су представљени предмет и циљеви истраживања – испитивање прозодијских феномена: фреквенције основног тона, интензитета и трајања у говору образоване популације из Новог Сада, која остварује употребну норму екавске варијанте стандардног српског језика. Како би се прецизније утврдило које се прозодијске карактеристике могу сматрати фонолошки релевантним за успостављање дистинкција наглашеност–ненаглашеност, дужина–краткоћа, силазност–узлазност, аутор истиче да ће своје резултате поредити са другим релевантним испитивањима прозодијских система новоштокавских говора.

Друго поглавље (*Прозодијски систем савременог српског језика*) представља кратак опис акценатског система српског језика, од основних назна-

ка о историјском развоју и нормирању српског прозодијског система, који је заснован на основици источнохерцеговачког и шумадијско-војвођанског дијалекта, до типологије акценатских система. Поред класификације акценатских система на оне са ударним нагласком и језика са тонским акценатским системом, аутор акценуацију српског језика сврстава у посебну категорију језика чија је основна одлика ограничени тонски систем.

У трећем поглављу (*Методe и технике истраживања*) изложене су методе и основне истраживачке технике, подаци о говорницима и анализираном корпусу, као и акустичке варијабле: фреквенција основног тона, интензитет и трајање. Аутор наводи и податке о релевантним истраживањима са којим су вршена поређења: Лехисте–Ивић (2002), Јокановић–Михајлов (1983,2007),Средојевић (2011, 2015, 2016), Лончар Раичевић (2016), Батас (2014), Плетикос (2003, 2008).

Опширно и помно разрађено четврто поглавље (*Фреквенција основног тона*) садржи детаљне табеларне приказе фреквенције основног тона у речима са краткосилазним, краткоузлазним, дугосилазним и дугоузлазним акцентима у иницијалној, медијалној и финалној реченичној позицији, прецизну анализу и поређење са подацима из релевантне литературе.

У овом поглављу аутор долази до закључака да је висина основног тона условљена позицијом речи у реченици. Положај речи такође утиче и на величину распона тонског кретања, при чему су вредности највеће у финалној позицији, док између иницијалне и медијалне речи не постоји статистички значајна разлика. Резултати до којих Средојевић долази, потврђују да шири фонетски контекст и сугласничко окружење утиче на величину узлазних и силазних интервала F0 на акцентованом вокалу. Имајући намеру да што прецизније утврди који су од посматраних тонских параметара фонолошки релевантни за успостављање квалитетских дистинкција, аутор спроводи и анализу ових параметара у речима које се разликују по степену истакнутости, као и по положају у фрази, а затим све вредности до којих долази пореди са резултатима претходних истраживања.

Анализа спроведена у петом поглављу (*Трајање*) показује да трајање вокала под акцентом, као и трајање вокала под неакцентованом дужином или краткоћом, у великој мери зависе од инхерентног трајања самог вокала, консонантског окружења, врсте акцента, броја слогова у речи и положаја речи у реченици.

Анализирајући квантитетске дистинкције између дугих и кратких наглашених вокала, аутор указује на извесне недоследности у ранијим квалификацијама, у погледу односа трајања дугих и кратких наглашених вокала. Као најприхватљивије решење за сагледавање поменутих односа, он предлаже креирање корпуса минималних парова који се разликују једино на основу параметра трајања. Аутор у овом поглављу разматра и трајање послеакценатских фонолошки дугих вокала, запажајући да се неакцентовани квантитет најбоље чува у затвореном слогу иза краткоузлазног акцента.

У шестом поглављу (*Интензитет*) обрађени су подаци о интензитету вокала у трима посматраним позицијама. Сredoјевић долази до закључака да је разлика интензитета вокала на истом слогу у медијалној и иницијалној реченичној позицији знатно мања од разлике интензитета вокала на истом слогу у медијалној и финалној реченичној позицији, те да интензитет не игра системску улогу у разликовању акцената по квалитету. У овом поглављу разматра се и питање у којој мери различити интензитетски односи између наглашеног и наредног вокала корелирају с појмом акценатског квалитета.

Прозодијске карактеристике акцената у речима које су реализоване као фокус обавештајних или упитних исказа представљене су у седмом поглављу (*Фокус*). Полазећи од чињенице да интонација подразумева тонску компоненту говора, Сredoјевић интонационе структуре описује помоћу тонских нивоа у којима су остварене појединачне фонетске речи. Након прегледа прозодијских карактеристика фокализованих елемената на основу литературе, у раду су представљени резултати истраживања фокуса у обавештајним и упитним исказима.

Разматрајући питање двосложности узлазних акцената у српском језику у осмом поглављу (*О силазним акцентима као једносложним и узлазним као двосложним*), аутор се посебно осврће на Мазингове ставове које су касније прихватили Ивић и Лехисте.

Сredoјевић се у овом поглављу критички осврће на теоријски оквир на основу кога су силазни акценти једносложни, а узлазни двосложни. На основу свог емпиријског истраживања, аутор даје аргументацију на основу које закључује да у дугоузлазним акцентима не постоји висок тон у суседним морама растављеним слоговном границом, истичући да се висок тон у узлазним акцентима може јавити на две узастопне море, између првог и другог ненаглашеног вокала

Својим резултатима Сredoјевић потврђује „да се акценат остварује у оквиру двосложне секвенце коју чине наглашени и наредни вокал”, али сматра „да овакав концепт не може бити основа за фонолошки опис акцената у стандардном српском језику, будући да није применљив на све говоре на територији новоштокавских дијалеката, макар не на оне на територији војвођанског поддијалекта”.

У деветом поглављу (*Фонолошке интерпретације*) резултате својих истраживања аутор разматра из угла фонологије. На основу претходно изнесених података утврђује се које прозодијске карактеристике обезбеђују квантитативне и квалитативне дистинкције међу акцентима и објашњава се питање места акцента. Као најдоследнији корелат акценатског квалитета Сredoјевић истиче однос између наглашеног и почетка наредног вокала.

У *Закључним разматрањима* на врло систематичан начин резимирани су резултати емпиријских истраживања на основу свих релевантних параметара.

За разлику од претходних истраживања акцената у српском језику, Средојевић на основу врло опсежних и прецизних емпиријских истраживања долази до закључака који показују да ли се вредности посматраних параметара статистички значајно разликују између група речи неједнаких по броју слогова, квантитету или квалитету наглашеног вокала, односно по положају који заузимају у фрази.

Имајући у виду наведене чињенице може се закључити да рукопис *Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном српском језику – од специфичног ка општем* у великој мери допуњује спознаје о акустичкој природи српских акцената. Књигу првенствено одликује прецизно спроведена анализа и тумачење резултата прозодијских карактеристика, са добро формираним корпусом и великим бројем испитаника. Због мноштва информација, спектрограма, табеларних и статистичких приказа, за читање ове књиге је потребно познавање темељног фонетског инструментаријума. Сматрам да ће рукопис отворити нова питања и расправе и бити од користи свима којима су фонетика и прозодија уже или шире подручје интересовања.

Александра Р. Лончар Раичевић¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик

---

¹ aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

ЛЕПОТА У КУЛТУРИ БУГАРА И СРБА
(*Красотата в културата на Българи и Сърби / Лепота у
култури Бугара и Срба,*
ур. Ценка Иванова и др., В Търново: Универзитетско из-
дателство „Св. Св. Кирил и Методий”, 2017)

Сарадња Универзитета у Нишу (Филозофски факултет) и Универзитета „Св. св. Кирил и Методий” у Великом Трнову (Филолошки факултет) почела је 2002. године. Од тада је настављена узајамним посетама предавача и студената. Као производ заједничког рада и интересовања настајали су тематски зборници са научних конференција. На тринаестом српско-бугарском научном скупу, који је одржан у Великом Трнову 2016. године, тема је била лепота у култури обају народа. У издању Универзитетског издаваштва „Св. Св. Кирил и Методий” 2017. године објављен је тематски двојезични зборник *Красотата в културата на Българи и Сърби / Лепота у култури Бугара и Срба*.

Зборник садржи *Предговор* (11–12) и четрнаест радова (13–193), чији су аутори предавачи и докторанди обају факултета. Радови су писани на матерњем језику аутора, а уз њих су приложени резимеи на другом језику зборника и на енглеском језику. На крају се налази део посвећен биографијама аутора – *За авторите / О ауторима* (194–197).

Предговор (11–12) је, у складу са темом зборника, посвећен лепоти. Састављачи указују на велики број различитих појавних облика и представа о лепоти и њену укорененост у традицији и предањима.

Зборник отвара рад Марије Илијеве (Мария Илиева), који носи наслов „*Красива като капка* или представата за красота в българската картина на света” / „*Лена као кап* или о доживљају лепоте у бугарској слици света” (13–22). Ауторка сматра да у поређењу које је дато у наслову лежи национално специфична представа лепоте. Уверена је да је доживљај лепоте садржан у језику и да се управо на том плану читавају међукултурне разлике. Рад је конципиран на анализи традиционалне представе о лепоти и односа према лепоти од стране савремених носилаца језика. М. Илијева закључује да је лепота у чврстој вези са човеком (мушкарцем или женом), односно његовом духовношћу и моралном чистотом. Када су у питању боје, она се доводи у везу са светлошћу, јарким бојама и шаренилом.

ЛошједнопорјеђењесапољскимјезикомприсутнојеурадуСтанкеБонове – „*Красотата в обрџенията към деца: българско-полски паралели*” / „*Ле-*

пота у облицима за обраћање деци: бугарско-пољске паралеле” (23–33). Ауторка анализира најпопуларније језичке формуле коришћене у конкретним комунацијским ситуацијама за обраћање деци, упоређујући стање у бугарском и пољском језику. Пажња је усмерена на употребу хипокористика. Констатовано је да сваки излазак из граница дечијег очекивања може да доведе до нарушавања комуникацијског кода. До усложњавања долази нарочито када је дете представник једне, а одрасла особа, која га ословљава, представник друге културе.

„Језичка средства за описивање телесне лепоте у српској народној књижевности” / „Езикови средства за описивање телесне лепоте у српском фолклору” (34–49) рад је Јордане Марковић у коме су издвојене лексеме са значењем *леп* и стилске фигуре које народни певач користи у функцији описивања човекове лепоте. Као грађа су послужиле љубавне и сватовске лирске песме, али и епске песме са мотивима женидбе. Инвентар лексема са значењем *леп* је богат (*леп(а)/лијеп(а), лепота/љепота, лјеп(а), дивна, красан, убав, дилбер, делија, главит*). Најчешће коришћена језичка средства у екцерпираној грађи су епитет, метафора, словенска антитеза и поређење.

Рад Драгане Вељковић насловљен је као „Конституисање значења појма лепо(та) кроз паремиије из збирки Вука Карацића и Ђуре Даничића” / „Формиране на значењима на појмама „красиво/красота” в сборника с пословица на Вук Караџић и Дјура Даничић” (50–63). Грађу представљају примери из Вукових збирки и Даничићеве збирке пословица и има их укупно 140. Анализиране су пословице о лепоти и лепом. Закључено је да се народни доживљај лепоте и лепог огледа „искључиво кроз доживљај физичке, и то људске лепоте, па тако изостаје схватање [...] о лепоти у естетичком односно филозофском смислу” (стр. 53). Српске народне пословице говоре о лепоти уопште, о осећању пријатности које изазива лепота, о лепоти као предуслову за срећу и о томе да се лепота садржи у умерености. Забележене су и пословице у којима је лепота дата као негативна категорија. Када су у питању језичке карактеристике, уочено је губљење гласова, употреба везника у циљу појачавања експресивности израза, употреба упитних, узвичних, елиптичних и супротних реченица. На лексичком плану присутни су архаизми и историзми, а од језичких средстава метафора, персонификација и поређење.

Надежда Јовић у раду „Лична имена код Срба од основа са значењем *леп* и *ружан*” / „Съществителни собствени имена при србите образувани от основи със значение *хубав* и *грозен*” (64–76) анализира 120 антропонима са значењем *леп* (основе: *гизд-, див-, крас-, леп-/љеп-, уб-/хуб-, цакан*) и *ружан* (основе: *гнус-, грд-, гроз-, груб-, руг-*). Ваља нагласити да се од наведених основа данас једино користе *леп-, див-* и *крас-*. Закључено је да је најчешћи модел творбе извођење, а затим претварање и слагање, као и да половина женских имена има своје еквиваленте међу мушким именима.

Антропоними настају најчешће од основе *груб-* (мушка имена) и *леп-/љеп-* (женска имена). Најфреквентнији суфикси су: *-ац, -ан, -ко, -оје, -о; -а, -ана, -ка, -ица*. На крају рада приложен је списак анализираних антопонима и за сваки антропоним назначен је творбени модел.

Женска лепота током празника, рада и одмора у бугарском сликарству и књижевности обрађена је у тексту Радослава Радева насловљеном као „Красотата на жената в мјрата на труда и почивката”/ „Лепота жене у раду и одмору” (77–88). Аутор анализира ставове О. Дозона, Л. Каравелова, Петка Р. Славејкова, Пенча П. Славејкова, И. Вазова и слике П. Георгиева, И. Лазарова, С. Сотирова и Б. Обрешкова. Р. Радев сматра да је лепота жене у чврстој вези са њеним моралим врлинама и да се као таква најчешће приказује током рада и празника, а нешто се касније почела приказивати и током одмора.

Рад Николаја Димитрова (Николай Димитров) носи наслов „Три модела на женската красота в началото на българският модернизъм (*Черните очи* на К. Христов, *Фрина* на П. Славејков, *Аз искам да те помня все така* на Д. Дебељанов)” / „Три модела женске лепоте у раном бугарском модернизму (*Црне очи* К. Крстова, *Фрина* П. Славејкова и *Желим да те такву памтим* Д. Дебељанова)” (89–102). Аутор каже да ренесансне ствараоце није занимала лепота, будући да су били усмерени на духовно и национално ослобођење. У народној књижевности жена је сликана по моделу, у раном модернизму је пак разнолико приказивана. Наглашено је и да три размотрена модела лепоте указују на етапе у развоју бугарског модернизма од почетка века. Уочена је естетска тенденција која се креће од чулног и еротског (К. Христов) кроз духовно (П. Славејков) ка меланхоличном (Д. Дебељанов).

О споју књижевности и сликарства, поред Р. Радева, писала је и Илијана Димитрова (Илијана Димитрова) у раду „Баналното като естетическа категория на не-красивото в късната проза на Константин Константинов и в живописното творчество на Едуард Хопър” / „Банално као естетска категорија не-лепог у позној прози Константина Константинова и сликама Едварда Хопера” (103–120). Кризне ситуације допринеле су ширењу категорије не-лепог. Нарочито је, у том смислу, значајан период Првог светског рата, када доминира болно, мртво, морбидно, ужасно, дијаболично, грозно, хаотично итд. Ауторка банално налази у радовима А. Страшимирова, Н. Фурациева, А. Каралијчева, а затим анализира три збирке К. Константинова: *Трећа класа*, *Дан по дан* и *Седам сати ујутру*. И. Димитрова успоставља паралелу у радовима двојице реалиста, а у прози К. Константинова проналази банално као основни принцип обликовања текста, те га доводи у везу са сликама Едварда Хопера, који уводи нове технике за изградњу ликовног простора.

Естетиком носач бавио се Сава Стаменковић у раду „*Мој проблем није у мени, мој проблем је искључиво на мени* – питање лепоте у „класику” Едмонда Ростана и „обичној омладинској драми” Леона Ковкеа” / „*Моят проблем*

не е в мен, а само на мен - въпросът за красотата в класическата творба на Едмонд Ростан и в обикновената младежка драма при Леон Ковке” (121–132). Аутор усмерава пажњу на историјску комедију *Сирано де Бержерак* Едмонда Ростана и драму *Шећерна водица* Леона Ковкеа (Момчило Ковачевић). Основу за упоређивање непоредивих дела С. Стаменковић налази у њиховој тематици и популарности. Бројне су и сличности главних ликова, Сирана и Бранке – обоје одају утисак самопоуздања и сигурности, а заправо су веома несигурни и неостварени на љубавном плану. Њихов однос према носу такође је сличан. Решење свог проблема проналазе на различите начине – Бранка се одлучује за операцију, а Сирано пише писма Роксани. Општи закључак је да обоје спознају ништавност спољашње лепоте и могућност остваривања и поред физичког недостатка.

Анализом језичких средстава за вербализацију лепоте у рекламама бавила се Валентина Бонцолова (Валентина Бонджолова) у раду „Красотата като рекламен стандард и нејната вербализација” / „Лепота като рекламни стандард и њена вербализација” (133–144). Лепота је у вези са квалитетом рекламе, неопходношћу да привуче пажњу и ефектом рекламираног на потрошаче. Ауторка се држи Чеховљевог става да „у реклами све треба да буде *лепо/прелепо*” (стр. 133). Закључено је да се у рекламама користе разноврсна лексичка средства, као и да је присутна тежња да се њиховом експресивношћу повећа ефективност рекламних порука. У анализираном материјалу најчешће се користи именица *лепота* (*красота*) и придев *лепо* (*красив*), али и њихови синоними и деривати. Од језичких средстава најчеће се посеже за метафором, хиперболом и поређењем.

Ивана Митић у раду „Изрази за исказивање *лепоте* и *лепог* у српском као нематерњем језику” / „Изрази за представяне на красотата и красивото в сръбския като немайчин език” (145–158) истражује начин за исказивање ових категорија у писменим задацима ученика албанске националности средње школе „Сезаи Сурои” у Бујановцу. Детаљније је обрађен негативан језички трансфер, услед чега долази до грешака због утицаја матерњег језика на нематерњи. Након издвајања оваквих исказа, ауторка даје два погодна модела за отклањање грешака: утврђивање лексема са којима се успоставља асоцијативна веза и поређење концептуалних метафора у матерњем и нематерњем језику ученика.

У зборнику се налази и један коауторски рад који потписују Александра Јанић и Александар Новаковић – „Различити нивои исказивања лепоте у уџбеницима за српски и бугарски језик као страни (на примеру уџбеника *Реч по реч* и *Български език за чужденци*)” / „Различните начини за изразяване на красотата в учебниците по български и сръбски език като чужд (върху материал от учебниците *Реч по реч* и *Български език за чужденци*)” (159–172). Аутори анализирају дидактичку обликованост уџбеника издвајајући стандарде који су уџбеницима испуњени (Д2, Д7, Д8, Д9, Д11) или неиспуњени (Д1, Д3, Д12, Д13). Закључено је да су уџбеници релативно добри. Оно што недостаје је под-

стицање самосталног рада ученика. Различити нивои исказивања лепоте анализирани су у лекцијама које се тичу човекове спољашњости и унутрашњости, а дат је и инвентар употребљених лексема са значењем *лепоте* и *лепог*.

Ценка Иванова аутор је рада „Красив и грозен – лингвокултурологични антонимни опозиции (универсални и индивидуализирачки черти в български и сръбски)“ / „Леп и ружан – лингвокултуролошке антонимне опозиције (универзалне и индивидуалне црте у бугарском и српском језику)“ (173–181). Сфере употребе бугарских (*красиво – грозно*) и српских (*лепо – ружно*) антонимских парова подударају се, а забележена је и њихова метафорична употреба. Антонимске опозиције користе се и у публицистичком стилу. Два сродна језика ипак су показала разлику – на семантичкој оси имају различите компоненте.

Валентина Седефчева у раду „Как да превеждаме *красивото* сръбско-български транслатологичен анализ“ / „Како да преводимо *лепо*: српско-бугарска транслатолошка анализа“ (182–193) сматра да је у пословицама „кодирано културно памћење двају народа“ (стр. 183). Најпре су набројани српски и бугарски сакупљачи народних умотворина и њихова дела из којих је ексцерпирана грађа: Вук Караџић (*Српске народне пословице*), Иван Богоров (*Български народни песни и пословици*), Петар Р. Славејков (*Български притчи или пословици*), Најден Геров (*Речник на български език*). Затим је пажња усмерена на српске пословице са придевом *леп* и њихов превод на бугарски језик. Истакнут је веома тежак задатак који је стављен пред преводиоца, који треба да пронађе најтачнији превод придржавајући се значења, структуре и временских оквира оригинала. Тешкоће при преводу овакве врсте израза произилазе из великог броја семантичких, синтаксичких и стилистичких обележја. Након разматрања, установљено је да аутентичан превод доводи до промена на семантичком плану.

Лепота у култури Бугара и Срба / Красотата в културата на Българи и Сърби употпуњује започети низ двојезичних тематских зборника чије су досадашње теме биле: трпеза, комично, своје и туђе, еротско, игра, тело и одело, село и град, име, време и простор, реалност и фикција, реч и гест, емоција у култури српског и бугарског народа.

Објављени радови обрађују тему лепоте у оквиру различитих области: лингвистике, књижевности, лингвокултурологије, транслатологије, кинематографије методике наставе (српског и бугарског језика) и рекламе. Зборник је обележен општом тенденцијом споја физичке и моралне лепоте. *Лепота у култури Бугара и Срба* нуди прегршт интересантних разматрања и велики број података, а својим квалитетом свакако завређује пажњу. Објављивањем овог зборника дат је посебан допринос савременим облицима академских и међусуседских односа.

Милица М. Михајловић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

¹ milica.m.mmihajlovic@gmail.com

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Годишњак за српски језик* објављује оригиналне и прегледне радове из свих области истраживања језика и књижевности, грађу и приказе. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Годишњаку за српски језик*. Уколико је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уређивачким одбором, рад може бити објављен на руском и другим словенским језицима, на енглеском, француском или немачком језику.

Рукопис мора бити правописно, граматички и стилски коректан. У *Годишњаку за српски језик* за радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад 2010).

Поред правописних норми утврђених тим правописом, аутори би требало да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећих правила:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.

в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правописа српскога језика*, а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или ако се изворно пише исто као у српском језику (нпр. Филип Ф. Фортунатов).

г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (БЕЛИЋ 1941), (КАРОЛАК 2004).

д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис треба да има следеће елементе: а) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, њ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курсивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација би требало да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр. Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за српски језик). Уколико има више аутора, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора.

Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и / или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној подбелешци, која је двема звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов рада би требало да што верније и сажетије изражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Уколико таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

6. У сажетку, који мора да буде на језику на којем је написан рад, потребно је сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 речи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1,5 цм у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак, те на језику на којем је напи-

сан резиме рада. Кључне речи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком *Кључне речи*, односно *Keywords* и сл., и то тако што им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка, односно резимеа.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора датог верзалом, године објављивања рада који се цитира, размака, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде; на пример: (ИВИЋ 1986: 128) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Када се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се средња црта, на пример: (ИВИЋ 1986: 128–130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом; на пример (ИВИЋ 1986: 128, 130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на којем је написан основни текст рада, као нпр. Х. Марфи за Јамес Ј. Мурпу, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму; нпр. (MURPHY 1974: 95) за библиографску јединицу: MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkley: University of California Press, 1974.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради; нпр. (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у парентези се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*; нпр. (ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.

Уколико је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора.

Када се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом; нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968).

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које — будући да су повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту означава се одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора, онако како је оно наведено у парентези у тексту. Најпре се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за 1,5 цм употребом тзв. „висећег” параграфа.

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора. У *Годишњаку за српски језик*, у библиографском опису цитиране литературе примењује се МЛЈА начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style — Works cited*), измењеним утолико што се презиме аутора наводи верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или о некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања*. Књ. 1. — 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЈЕТИЋ, Светозар. *О српском питању*. Избор и предговор Чедомир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књижески*. Венеција 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натшевић”, 2003.

Секундарно ауторство:

Зборници научних радова описују се према имену уредника или приређивача. ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БУГАРСКИ Ранко (ед.). *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus: Slavica Publishers, 1992.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, 1996.

Рукописна грађа:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка. Пример:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији“. *Наслов часописа* број свеске или тома (година или потпун датум): стране на којима се текст налази. Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича“. *Летопис Матице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста“. *Наслов новина* датум: број страна. Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера“. *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. N. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/bd/bd>> 02. 02. 2002.

Прилог у серијској публикацији доступан онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста“. *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања. Пример:

ТОИТ, А. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective“. *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21. 02. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан онлајн:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ“. *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања. Пример: „WILDE, Oscar“. *Enciklopedija Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку, после одељка *Цитирана литература*, по истим принципима библиографског описа који се примењују у одељку *Цитирана литература*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, а потребно је да буде на једном од светских језика (руском, енглеском, немачком, француском). Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, потребно је да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик.

14. Текст рада за *Годишњак за српски језик* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), са маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt. Друге фонтове употребљене у тексту треба послати као посебан фајл. Обим текста: за ауторске радове и грађу – до 36.000 словних знакова (са размаком); за приказе – до 14.000 словних знакова (са размаком).

15. Уређивачки одбор у року од недељу дана по пријему рада, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, одлучује да ли рад одговара про-

филу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента, а поступак рецензирања је анониман у оба смера. Уређивачки одбор на основу рецензија доноси одлуку о томе да ли се рад одбија, да ли се прихвата за објављивање, или се прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента / рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уређивачки одбор може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензенту / рецензентима на поновни увид и оцену, или је у случају мањих исправки прегледа уредник, након чега Уређивачки одбор доноси одлуку о објављивању.

Електронску верзију рукописа у Word формату потребно је послати на следеће електронске адресе: godisnjak.srbistika@filfak.ni.ac.rs, irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs или aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs, са назнаком да се ради о рукопису за *Годишњак за српски језик*. Поред електронске верзије рукописа, потребно је послати и штампану верзију рукописа на следећу адресу: Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Тирила и Методија 2, 18.000 Ниш. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату.

Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

Др Мирјана Бојанић Ђирковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Проф. др Наташа Драгин (Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет)

Доц. др Јасмина Дражић (Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет)

Доц. др Јелена Јовановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Проф. др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Проф. др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Аутори

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

22 примерка

Ниш, 2019.

ISSN 2334-6922

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ГОДИШЊАК за српски језик / главни и одговорни
уредник Бојана Димитријевић. - Год. 25, бр. 12
(2012)- . - Ниш : Филозофски факултет, 2012-
(Ниш : Scero print). - 24 cm

Годишње. - Главни и одговорни уредник од бр.
15 (2017) Гордана Ђигић. - Текст од бр. 13 (2013)
на срп. и више светских језика. - Је наставак:
Годишњак за српски језик и књижевност = ISSN
1451-5415

ISSN 2334-6922 = Годишњак за српски језик
811.163.41

COBISS.SR-ID 195610124